

Filozofski motivi u liku i djelu Brucea Leeja

Lovrić, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:932412>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za filozofiju

Diplomski sveučilišni studij filozofije; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Domagoj Lovrić

Filozofski motivi u liku i djelu Brucea Leeja

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za filozofiju

Diplomski sveučilišni studij filozofije; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Filozofski motivi u liku i djelu Brucea Leeja

Diplomski rad

Student: Domagoj Lovrić

Mentor: Dr. sc. Mate Penava

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Domagoj Lovrić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Filozofski motivi u liku i djelu Brucea Leeja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. ožujka 2023.

Sažetak:

Strah, smrt i borba tri su bitna dijela ljudske svakodnevice. Čovjek u kojem god dijelu svijeta živio ili u kakvoj god sredini odrastao, bezuvjetno se susreće s navedena tri pojma. Bruce Lee jedinstvena je pojava u svijetu, a to mu je omogućilo kvalitetno shvaćanje i svakodnevno vježbanje borilačkih vještina, a tek onda medij filma, kroz koji je predstavljen milijunima ljudi diljem svijeta. U ovom radu prikazuje se razvoj Brucea Leeja, njegov trud i zalaganje da svoje znanje o borilačkim vještinama prenese svim ljudima, a ne samo Kinezima, a zatim da to isto prenese na ekrane. U fokusu rada objašnjavaju se filozofski motivi u njegovim (Leejevim) filmovima, a to su strah, smrt i filozofija borbe. Filozofija borbe ključna je za ovaj rad jer promatra Leeja počevši od stanja uma pa sve do izvedbe pojedinog udarca. A svakako treba pridodati i osnivanje Leejeva vlastita stila, a to je Jeet Kune Do, umijeće borbe bez borbe.

Ključne riječi: filozofija borbe, smrt, strah, protivnik, ja, Bruce Lee

Summary:**Philosophical motives in the character and work of Bruce Lee**

Fear, death and struggle are three essential parts of everyday human life. In whatever part of the world a person lives or in whatever environment he grew up, he unconditionally encounters the above three terms. Bruce Lee was a unique individual and this enabled him to have a quality understanding and daily practice of martial arts, and only then the medium of film, through which he was presented to millions of people around the world. This work shows the development of Bruce Lee, his effort and commitment to bring his knowledge of martial arts to all people, not just the Chinese, and then to bring the same to the screen. The focus of the paper is to explain the philosophical motifs in his (Lee's) films, which are fear, death and the philosophy of struggle. Fighting philosophy is key to this work as it looks at Lee starting from his state of mind all the way to the execution of a single punch. And we should certainly add the founding of Lee's own style, which is Jeet Kune Do, the art of fighting without fighting.

Key words: fighting philosophy, death, fear, opponent, me, Bruce Lee

SADRŽAJ

Uvod.....	4
1. Borilačke vještine i pojava Brucea Leeja.....	6
1.1 Borilačke vještine	6
1.2. Bruce Lee između mita i istine	11
2. Borilački pravci u kinematografiji.....	16
2.1. Bruce Lee i novi filmski žanr	19
2. 2. Tematika filmova Brucea Leeja.....	22
3. Filozofski motivi u filmovima Bruce Leeja.....	27
3.1. Filozofija straha u filmovima Brucea Leeja	27
3.2. Filozofija smrti u filmovima Brucea Leeja.....	31
3.3. Filozofija borbe u filmovima Brucea Leeja.....	35
4. Jeet Kune Do.....	57
5. Naslijeđe Brucea Leeja.....	65
6. Lik Brucea Leeja u sjeni kritike.....	68
Zaključak.....	72
Literatura.....	74

UVOD

Cijelo dvadeseto stoljeće, a posebice osamdesete, devedesete i kraj stoljeća u znaku su ogromne ekspanzije pop-kulture. Otkriven je internet, koji je uvelike promijenio mnoge svakodnevne stvari i način funkcioniranja ljudi. Razvila se glazba i pojavile su se mnoge grupe i pjevači. Filmska industrija bilježi ogroman rast, a novi filmovi stvaraju osebujne glumce. Sedamdesete godine istoga stoljeća iznjedrile su novu američku filmsku ikona i ikonu pop-kulture u čitavome svijetu, Bruce Leeja. Filmografija i borilačke vještine nezamislive su bez njega, koji je izvršio ogroman utjecaj na navedene dvije umjetnosti i ostao u svijetu poznat kao mlad i ambiciozan čovjek koji je prvenstveno svojom pojavom ostavio trag na Zemlji. Brucea Leeja zapazio sam još u djetinjstvu i njegova pojava na filmskim ekranima doista me dojmila. Bruce Lee razlikuje se od drugih glumaca i drugih majstora borilačkih vještina. Ima ono nešto, ima svoju filozofiju.

Poznato je da svaka djelatnost ima svoju *filozofiju*, tako danas možemo govoriti o filozofiji ekonomije, psihologije, prava, o filozofiji politike, teologije pa čak i filozofiji jezika, nogometa i drugih sportova. Tako i svaki oblik borbe, a pogotovo borba u borilačkim vještinama, ima svoju filozofiju.

Filozofija borbe bit će ključan pojam u ovome radu, uz strah i smrt jer Bruce Lee pristupa borbi iz specifičnog kuta promatranja, promatranja protivnika, udaraca i samog načina

Ovaj diplomski rad pod nazivom *Filozofski motivi u filmovima Bruce Leeja* sastoji se od 8 poglavlja. Prvo poglavlje nosi naslov *Lik i djelo Brucea Leeja*. U tom poglavlju objašnjava se termin borilačke vještine, koje su to borilačke vještine koje su se s vremenom isprofilirale u filmovima te kako je tekao njihov razvoj.

Drugo poglavlje pod nazivom *Borilački pravci u kinematografiji* donosi prikaz kung-fu filma, kako se razvio, koje su se sve tehnike koristile u njemu te se uočava razlika između kung-fu filmova i wuxia filmova. Nadalje, prikazuje se kung-fu film kao identitet kineske kinematografije.

Treće poglavlje nosi naslov *Bruce Lee između mita i istine* i prikazuje Bruce Lee počevši od njegova rođenja pa sve do smrti. U ovom poglavlju prikazuje se i njegov razvoj kao glumca, ali i kao majstora borilačkih vještina.

Četvrto poglavlje nosi naslov *Bruce Lee i novi filmski žanr* i prikazuje Brucea Leeja kao borilačkog umjetnika koji je dao najveći doprinos navedenom filmu. Bruce se prikazuje kao daleko brži, kvalitetniji i atraktivniji majstor borilačkih vještina koji u film unosi realizam, borbe kreira po svojem osobnom afinitetu te unosi osobni pogled na borilačke vještine (vlastite

filozofske misli) i izričaj u borbi pred kamerama. Ponajprije, to je voda koja za Leeja ima presudnu ulogu u shvaćanju borbe te zaborav sebe u borbi, koncepciji njegove vještine.

Peto poglavlje nosi naslov *Tematika filmova o Bruce Leeju*. Ovo poglavlje predstavlja filmove u kojima je Lee glumio, analizira pojedine isječke te prikazuje glavne junake i njihove osobine.

Šesto i centralno poglavlje nosi naslov *Filozofski motivi u filmovima Brucea Leeja* i dijeli se u tri potpoglavlja. U prvom potpoglavlju analizira se strah u filmovima Brucea Leeja. Donose se konkretni primjeri i promatra se Lee kao neustrašivi pojedinac koji ulijeva strah u druge ljude (protivnike). U drugom potpoglavlju donosi se analiza smrti u Leejevim filmovima. Lee je usko vezan uz pojam smrti jer u svakom filmu ubija svoje protivnike kao osvetu za ubijenog člana borilačkog kluba, učitelja ili vlastite sestre.

U trećem potpoglavlju ovoga diplomskoga rada govori se o filozofiji borbe u filmovima Brucea Leeja. Pomno se analizira Leejev odnos prema vlastitom umu, vlastitom tijelu, a onda i samoj borbi. Obrađuju se elementi kao što su wu-hsin, wu-wei, zen, voda, a zatim i Leejev rad nogu, njegova ekonomija pokreta, načini udaranja i promatranje protivnika. Također, izdvajaju se pojmovi poput vode, koncepcija yina i yanga, protivnik, prema kojem Lee razvija poseban odnos. Na kraju se ti svi elementi oprimjeruju scenama iz njegovih filmova.

Sedmo poglavlje nosi naslov *Bruce Lee i Jeet Kune Do*. U ovom poglavlju obrađuje se Jeet Kune Do kao vještina koju je Lee osmislio. Govori se o tome kako je Lee došao na ideju da je osnuje, koji su to elementi drugih borilačkih vještina prisutni u ovoj vještini, koja su obilježja ove vještine te primjeri u filmovima.

Osmo poglavlje pod nazivom *Naslijeđe Brucea Leeja* predstavlja jednu vrlo zanimljivu tezu. Pokušava se odgovoriti na pitanje je li moguće odvojiti lik Brucea Leeja od stvarne osobe, što se onda u zadnjem poglavlju, *Bruce Lee u sjeni kritike*, i negira.

U analizi Leejevih misli i pokreta proučavan je 45-minutni dio serije Longstreet, a od filmova *The Big Boss*, *The Fists of fury*, *The way of the Dragon*, *Enter the Dragon*, *The game of death*. Sve što je snimano nakon njegove smrti, osim filma *The game of death* (*Igre smrti* iz 1978.), odbacuje se, pa čak i film *Dragon, the Bruce Lee story*, koji izvrsno prikazuje Bruceovu borbu sa strahom (samim sobom), ali u kojem glumi Jason Scott Lee, Bruceov daljnji rođak.

Cilj ovoga diplomskoga rada je analizirati pojavu i razvoj Brucea Leeja te filozofske motive Brucea Leeja u njegovim filmovima, secirati ih u najmanjim mogućim dijelove (posebno kod filozofije borbe) te oprimjeriti konkretnim pokretima i mislima na filmu. Na koncu, prikazati utjecaj koji je Lee kao jedna od dominantnijih ličnosti 20. stoljeća izvršio na cjelokupnu kinematografiju, društvo, kulturu i svijet.

1. BORILAČKE VJEŠTINE I POJAVA BRUCEA LEEJA

1.1. Borilačke vještine

Uobičajeno, borilačke vještine se odnose na azijske borilačke vještine - Judo, Karate, Kung-fu, Tae kwan do. Iako se Zapad može pohvaliti borbenim tehnikama, naoružanim i nenaoružanim - boks, mačevanje, streljaštvo - izraz „borilačke vještine“ zadržava svoju povezanost s Azijom. Dakle, žanr borilačkih vještina potječe iz azijskih filmova koji se usredotočuju na vještine, podvige i filozofije koje se vrte oko ovih posebnih stilova borbe kada ih koriste različite figure koje se ponavljaju. Ipak, ako su se borilačke vještine kao sveobuhvatna rubrika primijenile na bilo koji broj stilova borbe unutar i izvan Azije, tako je i film borilačkih vještina ušao u globalnu filmsku kulturu. Borilačke vještine prvi put pojavljuju se na filmu u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća.¹ Iako je film o borilačkim vještina izvorno bio specifičan proizvod kineske kinematografije kasnih 1920-ih, prenesen je kod kinematografa u Hong Kongu nakon Drugog svjetskog rata, a dosegao je vrhunac početkom 1970-ih u bivšoj britanskoj koloniji, a tada se do 1980-ih moglo doista uočiti nešto poput transnacionalnog žanra borilačkih vještina s filmovima iz Japana, Koreje, Tajlanda, Indije i SAD-a (između ostalih) koji rade s jasnim motivima, tipovima likova i koreografijom inspiriranim ili izvedenom iz kineskih originala.

Sveprisutnost borilačkih vještina u filmovima od 1970-ih – u žanrovima akcije, policijskih trilera, komedije, rata te znanstvene fantastike i fantazije – otežava definiranje zasebnog žanra. Ipak, žanr se oslanja na protagonista koji je općenito vješt u azijskim borilačkim vještina, čije specifične vještine moraju biti stavljene na kušnju kako bi se došlo do razrješenja radnje. Postoje tipični motivi koji se ponavljaju kao što su rani poraz ili nazadovanje, daljnji trening u borilačkim vještina (obično od strane starijeg azijskog majstora), a zatim testiranje tih vještina na manjim protivnicima na putu do vrhunca dvoboja. Kao specifičan žanr, film o borilačkim vještina potaknuo je brojne priče o obuci i sudjelovanju na vrhunskom turniru borilačkih vještina – motiv koji potječe iz hongkonških filmova, ali popularan i u Hollywoodu.²

Filozofija borilačkih vještina naglašava bit samokontrole, poštivanja drugih i pozitivne perspektive prema težnji za najboljim u životu. Borilačke vještine dio su istočnjačke tradicije koja daje naglasak na jačanju uma, tijela i duha. One također predstavljaju značajan dio poimanja istočnjačke kulture, te se na spomen borilačkih vještina općenito ljudi prvo sjet

¹ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film*, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 11.

²<https://www.encyclopedia.com/arts/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/martial-arts-films> (pristup 07.01.2022.)

zemalja kao što su Japan i Kina. Borilačke vještine su također korištene u obrazovnim okruženjima kao komponente tjelesnog obrazovanja ili izvannastavne aktivnosti. Od travnja 2012. u Japanu, judo, kendo i sumo postali su obvezni za sve učenike srednjih škola kao dio njihovog tjelesnog odgoja kurikulumu.³ Do tog trenutka japanske borilačke vještine postojale su kao klupska aktivnost i sudjelovanje je bilo dobrovoljno. Iako ne bez nekih kontroverzi i strepnje, implementacija borilačkih vještina u japanskim srednjim školama bila je zamišljena kao način razotkrivanja učenika tradicijskoj kulturi i način da „njeguju osjećaj empatije i duh pokretanja i završavajući interakcije formalnim pozdravima.” Drugim riječima, japanske borilačke vještine koriste se kao tehnika za podučavanje povijesti, kao i kulturnih i međuljudskih vrijednosti adolescenata. Srednje škole i sveučilišta u Sjedinjenim Državama također su integrirala nastavu azijskih borilačkih vještina u oblik klupske djelatnosti i tečajeve na kineziološkim i kazališnim odjelima.

Osim azijskih borilačkih vještina, boks je međukolegijalni klupski sport, a hrvanje je dio fakultetskih sportova od 1903.⁴ Postojanje borilačkih vještina i borilačkih sportova sugerira da oni stvaraju integralnu ulogu u samokultiviranju i promicanju interesa za nacionalnu povijest unutar pojedinaca.

Obvezna nastava borilačkih vještina također se odvija u vojsci, ali je još važnija za fizičku disciplinu i izgradnju borilačkog identiteta, nego za „smrtonosnu učinkovitost“. U zemljama opremljenim vojnim službama, osnovna obuka se sastoji od temeljnih „prsa u prsa“ borbenih tehnika. Ipak, naučene tehnike služe drugoj svrsi od praktične. U njegovim usporedbama između vojnih borbenih sustava i borilačkih vještina, antropolog John Donohue smatra da su borilačke vještine *krajnje neučinkovite*⁵. Štoviše, u usporedbi s drugim vojnim metodama, borilačke vještine su anakrone i imaju tendenciju zanemarivanja tehnološkog razvoja oružja i što je još važnije, samo nekoliko borilačkih vještina koristi svoje naučene vještine izvan natjecanje ili praksi. To je osobito vidljivo u radu vojske Sjedinjenih Država gdje se više baziraju na napredne tehnološke oblike ratovanja kao što su nuklearno oružje i korištenje kompjuterski upravljanih bespilotnih letjelica za nadzor i bombardiranje.

Borilačke vještine kao filmski žanr mogu se pratiti do početka nijemog filma i bile su popularne i kao izmišljeni narativi i kao sportski događaji. U Americi, boks posebno, formirao

³ Sakasegawa, Ryosuke., *Judo/Supply of Instructors Cannot Meet Sudden Demand*. Asahi Shimbun, April 05, 2012. http://ajw.asahi.com/article/behind_news/sports/AJ201204050059 (15.01.2022.)

⁴ Hammond, J., 2006. *The History of Collegiate Wrestling*. Stilwater, National Wrestling Hall of Fame and Museum, Oklahoma, 2006., str. 7.

⁵ Donohue, J. *Warrior Dreams*, The martial arts and the American imagination, Praeger: GridFreed LLC. 1994., str. 27.

je simbiotski odnos s ranom kinematografijom u kojoj izložba i distribucija prate modernizaciju i legitimizaciju sporta, a popularnost i potražnja za njima su funkcionirale kao katalizator tehnološkog razvoja.⁶

U Kini su filmovi o borilačkim vještinama započeli 1920-ih u Šangaju s Renom Pengnianom, koji je koristio kung-fu koreografiju u svojim filmovima.⁷ Mnogi šangajski studiji tijekom nijemog razdoblja također su proizvodili filmove o borilačkim vještinama, često prilagođavanje priča iz klasične književnosti. Međutim, šangajska filmska industrija je propala zbog vojne invazije iz Japana i kasnije s Narodno oslobodilačkom vojskom na čelu s komunistima prisiljavajući mnoge filmaše da pobjegnu u Hong Kong i Tajvan.

Upravo u Hong Kongu mnogi kineski filmaši i producenti kao što su braća Shaw osnovali su popularnost kung-fu filma u kineskoj dijaspori. Studio Shaw uspio je integrirati sustav kako bi olakšao svojim filmovima transnacionalno putovanje unutar azijske regije i konačnog cilja-Amerike 1970-ih.

U Japanu, ono što danas smatramo samurajem, ili filmovi o mačevanju, također ima korijene u ranoj povijesti kinematografije. Rani japanski filmovi nastali su iz dva kazališna žanra: kabuki i shimpa. Žanr kabukija sastojao se uglavnom od povijesnih komada i često je predstavljao klasu samuraja kao plemenitu, pronicljivu i blagoslovljenu konfucijanskim moralom. Filmski samuraj nasljeđuje ovu specifičnu mušku karakterizaciju, nazvanu tateyaku, koja je glumce poput Toshira Mifunea napravila vrlo popularnima u samurajskim filmovima 1950-ih i 60-ih godina.⁸ Međutim, u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, filmovi o mačevanju počeli su se odvajati u svoj podžanr, chambara film, u kojem su oružje mača i mačevalačka vještina zamijenili plemenitost i moralni kodeks tateyakua da postanu temeljne ikone žanra. Ovi razni primjeri ukazuju na bogato i raznoliko podrijetlo borilačkih vještina u filmu.

Filmovi o borilačkim vještinama jedinstveni su po tome što koriste hibridne elemente drugih poznatih žanrova i imaju povijest unakrsnog utjecaja s drugim zemljama. U Hong Kong film o borilačkim vještinama 1960-ih bio je pod utjecajem japanskih filmova o samurajima i gangsterima, koji su i sami bili pod utjecajem američkih vesterna i gangsterskih filmova. Ipak, u isto vrijeme, film o borilačkim vještinama u Hong Kongu postoji kao vlastiti žanr koji se

⁶ Strieble, D., *Fight Pictures: A History of Boxing and Early Cinema*, University of California Press, Berkeley, 2008., str. 3.

⁷ Lukitsh, Jean. *Electric Shadows: The Secret History of Kung Fu Movies*.

⁸ Sato, T. *Currents in Japanese cinema: Essays by Tadao Sato* by Gregory Barrett Review by: Audie Bock, *The Journal of Japanese Studies*, [Vol. 9, No. 2 \(Summer, 1983\)](#), pp. 359-363 (5 pages) Published By: The Society for Japanese Studie., str. 362.

može odrediti s korijenima u kineskoj tradiciji i filmu.⁹ U suvremenim američkim akcijskim filmovima još uvijek postoji naslijeđe inspirirano Hong Kongom gdje se korištenjem žica pačak i dovođenjem hongkonških glumaca i kaskadera za određene scene pokušavaju „izboriti“ sa teškom koreografijom koju borilačke vještine zahtijevaju.

*So, not with standing some notable exceptions, perhaps it is better to say that rather than the emergence of a stable and identifiable American martial arts film genre, „Asian“ martial arts were mainly absorbed and incorporated into the mutable, mobile and always nebulous „genre“ of action film in the West.*¹⁰

*(Dakle, bez stalnih značajnih iznimaka, možda je bolje reći da je umjesto pojave stabilnog i prepoznatljivog žanra američkog filma o borilačkim vještinama, „azijske“ borilačke vještine uglavnom apsorbirane i inkorporirane u promjenjivi, mobilni i uvijek nebulozni „žanr“ akcijskog filma na Zapadu.)*¹¹)

Žanr borilačkih vještina ističe se kao jedinstveni hibrid ustaljenih žanrovskih karakteristika od vesterna do mjuzikla. Godine 1984. Rick Altman je predložio objedinjujuću teoriju žanra kritika koja je žanrove ispitala u dvije povezane komponente: semantičku i sintaktičku. Semantičke komponente uključuju manje diskretne elemente mizanscene filma, kinematografija i obrazaca montaže. Sintaktičke komponente su kako semantičke komponente rade zajedno na izgradnji tematskih obrazaca i narativnog dizajna žanra. Na semantičkoj razini, borilački film je usko povezan s vesternom, što ne čudi s obzirom na cirkulaciju utjecaja između dva žanra. Oba žanra često sadrže opasne krajolike i postavke, jasno definirane heroje i negativce i viteška djela koja pomažu uspostaviti binarnost dobro-zlo i civilizacija-divljaštvo.¹² Sintaktički gledano, filmovi borilačkih vještina imaju vrlo malo zajedničkog s holivudskim žanrovima kao što su boks i swashbuckler film jer imaju različite narativne i tematske funkcije.

Film o boksu je gotovo uvijek vezan uz zabrinutost za pitanja korupcije u sportu ili fizičke štete koju može napraviti borcu (ili oboje), dok je swashbuckler u biti romansa.¹³

⁹ Desser, D. „*The Martial Arts Film in the 1990s.*“, In *Film Genre 2000: New Critical Essays*, edited by Wheeler Winston Dixon. Albany, NY: SUNY, 2000., str. 81.

¹⁰ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film*, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 13.

¹¹ Prijevod vlastiti, isto tako u nastavku rada.

¹² Altman, R. *A Semantic/Syntactic Approach to Film Genre*, Source: Cinema Journal, Vol. 23, No. 3 (Spring, 1984), pp. 6-18 Published by: University of Texas Press on behalf of the Society for Cinema & Media Studies, 1984., str. 11.

¹³ Desser, D. „*The Martial Arts Film in the 1990s.*“, In *Film Genre 2000: New Critical Essays*, edited by Wheeler Winston Dixon. Albany, NY: SUNY, 2000., str. 81.

Film o borilačkim vještinama je bliže povezan s mjuziklom, koji je vođen zvijezdama, sadrži zaplete strukturirane oko specifičnih talenata zvijezde i sadrži visoko koreografirane, zamršene borbe-plesne sekvence koji služe unapređenju naracije.

Jedna od istaknutijih tema koje se provlače kroz filmski žanr borilačkih vještina je odnos između očeva i sinova. To se prvenstveno vidi kroz odsutnost očinske figure i njihova zamjena surogat očevima u obliku učitelja visokokvalificiranih borilačkih vještina. Ovaj odnos također informira prezentaciju muškosti kroz učenje surogat oca i njegovu filozofiju borilačkih vještina. U *Igranju moći*, istražuje se transmedijski i kulturni fenomen franšize *Teenage Mutant Ninja Turtle* i kako se muškost konstruira *kroz njihove kostime, oružje, ponašanje i imena, koja im daju njihovi patrijarhalni majstor*¹⁴. Ovaj okvir se proteže kroz cijeli žanr i djeluje kao motivacija za druge istaknute teme koje će se pojaviti kao što su osveta i odanost očevoj figuri, a također mogu utjecati na druge teme kao što su važnost treninga i samokultivacije.

¹⁴ Kinder, M. Playing with power in movies, television, and video games, *From Muppet babies to Teenage Mutant Ninja Turtles*, University of California press, Berkeley-Los Angeles, 1991., str. 147.

1.2. BRUCE LEE IZMEĐU MITA I ISTINE

Možemo se pitati kako je došlo do stvaranja filmskog lika Brucea Leeja? Nekoliko je činjenica doprinijelo tome.

Bruce Lee rodio se 1940. godine. Njegov otac Lee Hoi Chuen bio je vrlo slavan izvođač kantonske opere, pa su mnogi prijatelji obitelji Lee bili i ostali glumci, a Lee je još kao beba imao uloge u nekim filmovima. U vrijeme školovanja, otac ga je poslao u Hong Kong (svoju drugu domovinu) svojim rođacima. Što zbog naslijeđa, a što zbog okružja, u vrijeme školovanja u Hong Kongu u njemu se rodila silna želja za snimanjem filmova. Budući da je otac u to vrijeme poznao mnoge filmske zvijezde i redatelje, lako je došao u studio i dobio nekoliko uloga. Počeo je sa sporednima i postupno postao nositelj glavnih uloga¹⁵.

U to doba (18 godina) Lee je imao više od 20 hongkonških filmova iza sebe. Svoj vrhunac doživio je u dva filma, *The Kid* (1950), u kojem je glumio zajedno sa svojim ocem, i *Infancy* (1951), u kojem su ga hvalili kao „genijalnog djeteta glumca“. Sve je sugeriralo uspješnu i obećavajuću TV i filmsku karijeru u Hong Kongu.¹⁶

Povratak u Hong Kong bilo je vrlo važno iskustvo u njegovom životu.

Toliko sam se snažno osjećao djelom te kulture da sam bio opčinjen. Tada nisam bio svjestan i nisam uviđao koliko okružje može imati snažan utjecaj na oblikovanje karaktera i osobnosti. U svakom slučaju, na vrijeme sam shvatio da sam Kinez.¹⁷

To osjećanje Kinezom uvelike će utjecati na razvoj filmskog junaka Brucea Leeja jer Kinezi do tada nemaju uopće uloge u filmovima, ili ako je imaju, tada su to sramotne uloge. O tome svjedoči i ne pretjerano dobro mišljenje Japanaca o Kinezima u filmovima.

*U zemlji poput Kine, postoje samo bezvrijedni robovi.*¹⁸ Prije pojave Brucea Leeja, Amerikanci su sami glumili Kineze i to na taj način što su stavljali maske na lice, i bojili kožu (lica) u žuto. Kad se ovo spominje, tada se mora reći i da je ona scena iz filma *The Big Boss*, u kojoj kineski glumac mora puzeći izaći iz japanske prostorije (poput psa), metafora za Kineze u američkim filmovima, ali i za shvaćanje Kineza u Americi. Oni su za njih bili bolesni ljudi Azije, graditelji pruga, koji bi redovno stradavali u brojnim američkim kanjonima, a nakon stradavanja za Amerikance nije bilo puno štete¹⁹. Isto tako, kad je Lee krenuo glumiti u seriji

¹⁵ Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 58.

¹⁶ <https://hrv.lvltravels.com/how-hong-kong-shaped-bruce-lee-into-martial-artist-century-read-095897> - pristup 4. 1. 2021.

¹⁷ Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 58.

¹⁸ Dijalog iz filma *Varjin bijes*.

¹⁹ Isječak iz filma *Dragon, the Bruce Lee story*.

The Green Hornet (Zeleni stršljen), nosio je masku preko lica da se ne bi vidjelo žuto lice, jer je žuta rasa bila ponižavajuća za Amerikance. Postupno će potpuno maknuti masku s lica i preuzeti glavne uloge u filmovima. Nakon toga, Lee seli u Ameriku na studij filozofije. Američku glumačku karijeru započinje nakon što ga je na turniru borilačkih vještina 1964. u Long Beachu u Kaliforniji uočio poznati frizer Jay Sebring, koji je bio prijatelj sa Sharon Tate i Romanom Polanskim.²⁰

*His pitch to producers was simple. I'm about to become the most famous Chinese actor in America; sign me now while you can still afford me. It seems his approach achieved some success. Several executives expressed genuine interest. Nothing was definite, but, as Bruce and his family boarded a plane at Kai Tak Airport for America, he believed that a movie career in Hong Kong was a viable backup option.*²¹

Bruceu je Dozier ponudio ulogu u kojoj bi on trebao glumiti Katoa u seriji *The Green Hornet*.

Također, Jay Mather, organizator zimskog karate natjecanja te nositelj crnog pojasa, u otvorenom pismu kojim najavljuje to isto natjecanje, kaže da je „... Brucea njegova sposobnost učinila legendom njegova vremena“²².

Važno je istaknuti da Lee svoj razvoj može zahvaliti i moćnim reklamama te filmu kao masovnom mediju koji su od njega napravili nepobjedivog i neporaženog kralja. A samo kao nepobijeden i neporažen mogao je zauzeti mjesto i ulogu koju je stekao svojim filmovima koji su imali mnoštvo gledatelja, a imaju ih i danas, pa i kod nas, gdje su stigli s određenim zakašnjenjem²³.

Kad se, po završetku snimanja filma *Big boss*, vratio s Tajlanda s ekipom iz Golden Harvesta Ltd., mnogi su ga pitali što ga je ponukalo da napusti karijeru u Americi i vrati se u Hong Kong snimati kineske filmove? Odgovor je glasio:

*Martial art has a very, very deep meaning as far as my life is concerned because, as an actor, as a martial artist, as a human being, all these I have learned from martial art.*²⁴

Glumac je široko zaslužan što daje Istočnoj Aziji pozitivnu zastupljenost u zapadnoj popularnoj kulturi. Uz to što je jedan od prvih ljudi iz Azije u glavnoj ulozi Hollywooda, gotovo

²⁰ Dorsey, R. *Legendarni život Brucea Leeja u 45 otkrivajućih fotografija*, Asaya mind, <https://hr.asayamind.com/bruce-lee-s-legendary-life-45-revealing-photographs> (pristup 13. 8. 2021.)

Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 249.

²¹ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 175.

²² Isto.

²³ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 36.

²⁴ Lee, B. *Jeet Kune Do, Bruce Lee's commentaries on the martial way* (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 2.

je jednom popularizirao kung-fu – nadahnjujući generacije djece širom svijeta da se obuče za svoje crne pojaseve. Možete vidjeti znakove nasljeđa Brucea Leeja razasutih po Hong Kongu. Uz rivu u Tsim Sha Tsui nalazi se statua Fist Of Fury. Na Nathan Roadu postoji Klub Bruce Leeja u kojem je glumac živio kao dijete. A tu je i golema izložba Brucea Leeja: kung-fu, umjetnost, život u Muzeju baštine Hong Konga, sa stotinama artefakata i instalacija iz njegovog života i karijere. Doista, iako je Lee najpoznatiji kao filmska zvijezda („prvi azijski superheroj“, kako ga neki nazivaju), njegovo je pravo zvanje bilo kao borilački umjetnik. *Bio je najbolji svjetski borilački umjetnik u vrijeme svoje smrti*, kaže Davis Miller, autor knjige *Tao Brucea Leeja*.²⁵

Već pomalo umoran od krpanja kraja s krajem, plaćanja računa, a za koje mu nije bio dostatan broj učenika u njegovoj kung-fu školi, Lee je otkrio da ne želi učiti samoobranu do kraja svoga života.

„... I discovered I didn't want to teach self defense for the rest of my life.“²⁶

Dozier, filmski producent tada velikog *Batmana*, je već prije najavio Leeju snimanje *The Green Horneta*, i trebali su nekog orijentalca, a da može izvesti svaki pokret iz časopisa *The Black belt*.

The actor I have in mind for the role is a Black belt Karate, incidentally, and can perform every trick in the Karate book.²⁷

I tako je Dozier htio ponuditi Leeju ulogu u kojoj bi on isprva brinuo oko kućanskih stvari, ali je Lee to izričito odbio. Umjesto toga, uskoro postaje partnerom, a ne slugom *Zelenog stršljena*, njegovim najjačim oružjem.

Bila je to prva „... chance for American audiences to see Chinese kung fu on national TV“²⁸.

Važno je naglasiti da se Bruce Lee nije dao ponižavati, to je s jedne strane, a s druge, već tada je slijedio svoj san, da bude najveći kineski glumac u Hollywoodu. No, da bi se to postalo, moralo se zaista ponuditi nešto do tada neviđeno. Ako je itko to imao, misli se na borilačke sposobnosti, onda je to imao Bruce Lee. Zatim slijedi Leejeva suradnja s Jeffom Coreyem, čiji su samo neki od klijenata bili poznati Kirk Douglas, James Dean, Jack Nicholson i Robbie Williams.

²⁵ <https://hrv.lvltravels.com/how-hong-kong-shaped-bruce-lee-into-martial-artist-century-read-095897> - pristup 4. 1. 2021.

²⁶ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 171.

²⁷ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 181.

²⁸ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 181.

Isto tako, riječ je o lakoći koju je Bruce pokazivao pred kamerama, kao da je rođen u tome, rekao bi jedan.²⁹

Ovdje se također izdvaja podatak da je Lee bio prva osoba koja je kung-fu prikazala na Zapadu, i to u ne kineskoj producerskoj kući.³⁰

„*It was the first time kung fu was seen in the West outside Chinatown movie theaters.*“

Stoga, Lee je htio popraviti izgled Kineza u posebice američkim filmovima, steći slavu i zaraditi, a k tome, njegov golemi talent u izvođenju pokreta donio je producerskim kućama publiku, a to je značilo i zaradu. Zatim dolazi 1967. godina i natjecanje u Long Beachu. Deset tisuća ljudi skupilo se kako bi vidjelo karate natjecanje. Bilo je i mnogo male djece. Ali nakon demonstracije Bruce Leeja, *one-inch punch, closing the gap, sparring with full protective gear, the crowd gave him a huge standing ovation and then about half the audience left. They weren't interested in karate, just in Kato*³¹.

Podučavao je holivudske zvijezde, jedan od njih je i Frank Sinatra.

(...) and because I heard you are the best.³²

Filmovi su se snimali s Bruce Leejem jer je bio magičan, jer je imao magičan udarac.

„(...) young Chinese boy who is really sensational – he's got the magic kick; he's got the magic!“³³

Također, Sy Weintraub kaže sljedeće:

*At the time I met Bruce I had never seen any of this Tv work. To me he was just a sweet, bright, well-spoken young man, who was extremely knowledgeable about his craft-martial arts, not acting – and anxious to apply his skills to a movie career.*³⁴

S jedne strane imamo Bruce Leeja kojemu je poznavanje borilačkih vještina bilo, između ostaloga, sredstvo da se domogne slave (filmske karijere) i novca (Lee je imao cilj da bude najpoznatiji (prvi) Kinez u Hollywoodu), a s druge imamo producerske kuće (Golden Harvest i Warner Bros u manjoj mjeri) koje su to poznavanje borilačkih vještina te izniman pristup i talent Bruce Leeja pretvorili u gomilu novca jer je Lee već tada (1971.) postao popularan, a

²⁹ Polly, M. *Every Bruce Lee movie, ranked from worst to best*, Vulture, July 29, 2019., dostupno na: <https://www.vulture.com/article/every-bruce-lee-movie-ranked-from-worst-to-best.html> - pristup 12. 8. 2021

³⁰ Waggner, L. *Bruce Lee steals the show in "The green hornet"*, Discover history, The blog of American heritage center, 2020., dostupno na: <https://ahcwyo.org/2020/03/16/bruce-lee-steals-the-show-in-the-green-hornet/> (pristup 14. 8. 2021.)

³¹ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 213.

³² Ibid, str. 223.

³³ Ibid, str. 226.

³⁴ Ibid, str. 279.

svakim svojim filmom postojao sve popularniji. Ovdje je važno spomenuti film *Enter The Dragon* u koji je uloženo „samo“ 850 000 dolara, a koji je inkasirao sumu od 300 milijuna dolara. Možda da opet postavimo pitanje zašto snimati filmove s Bruce Leejem? Jer je to mnogima bilo materijalna korist.

2. BORILAČKI PRAVCI U KINEMATOGRAFIJI

Veći obujam filmova borilačkih vještina i masovnije produkciju treba tražiti krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Najveći dio ovog žanra odnosi se na kung-fu film, nastao 70-ih godina, koji se početkom 80-ih i dalje uspješno razvija jedino u Hong Kongu (gdje je stvoren) i na Tajvanu³⁵.

Korijeni kung-fu filma leže u tradiciji kineskoga „mačevalačkog filma“, neobično popularnog još 20-ih godina. Junaci tih filmova bili su neka vrsta mješavine srednjovjekovnih vitezova, japanskih samurajâ, Fantômasa i Robina Hooda; u radnji prevladavaju brojni prizori borbe, dok su intervali između njih ispunjeni romantičnim ljubavima. Tokom 60-ih godina u hongkonškoj se filmskoj produkciji ponovno javljaju sve uspješniji mačevalački filmovi, koji kulminiraju filmom *Jednoruki mačevalac* (1968) redatelja i glumca Wang Yua. U mačevalačkom filmu scene sukoba samo „dekoriraju“ kodove viteštva, junaštva, poštovanja starijih, osobne časti i posvećenosti uzvišenim zadaćama, što će nedvojbeno utjecati i na etiku kasnijeg kung-fu filma. Iako scene kung-fu borbe nalazimo i u mačevalačkim filmovima, prvim kung-fu filmom u strogo žanrovskom smislu smatra se *Nepobjedivi boksač* (1973) Cheng Chang Hoa.

Sam pojam kung-fu u kineskom označava vještinu u bilo kojoj vrsti ljudske djelatnosti, no vremenom se uvriježio kao oznaka ovladavanja raznim borilačkim vještinama, uglavnom bez oružja.

U kung-fu filmovima nalazimo tragove svih važnijih kineskih borilačkih vještina: aikida — usmjerivanja neprijateljeve energije protiv njega samog; Jeet Kune Doa — blokiranja udaraca (tehnika koju je posebno razvio Bruce Lee); Juda — razvijenog iz japanskog jiujitsua, pomoćne tehnike mačevalaca; Karatea — vještine razvijene iz kineskog boksa; shaolinskog boksa, čiji se trening oslanja na razvoj svijesti o chiu (životnoj sili), što je centralni pojam taoizma; Taekwondoa — korejske borilačke vještine; Tai chi chuana — najmanje agresivne borilačke vještine, čiji učenici drže da treningom dolaze do nadnaravnih moći (divovski skokovi, hvatanje strelica u letu itd.); Wing chun kung-fua — budističke vještine koja se temelji na neprestanom kretanju. Spomenute borilačke vještine u kung-fu filmovima koriste se na stiliziran način, popraćen zvučnom pozadinom muklih udaraca i gotovo životinjskih krikova. Sve kineske borilačke vještine nastale su kao spoj meditacijskih treninga i promatranja kretanja

³⁵ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 21.

životinja, što u filmovima rezultira nekom vrstom „koreografiranog nasilja“, koje su osobito razvili redatelji poput Lo Weia, Chang Ch'eha, Li Hanxianga, King Hua, Chü Yuana i dr., te glumci kao što su Bruce Lee, Jackie Chan, David Chiang, Ti Lung, Wang Yu, Angela Mao te brojni instruktori, koji se bave koreografiranjem scena borbe.

Filmovi posvećeni borilačkim vještinama su poseban filmski žanr tj. pod-žanr akcijskog filma, a kung-fu filmovi su značajni filmski žanr sam po sebi. Kao vestern za Amerikance, oni su postali identitet kineske kinematografije. Kao najprestižniji tip filma u kineskoj filmskoj povijesti, Kung Fu filmovi su među prvim proizvedenim kineskim filmovima, a wuxia period filmova je izvorni oblik kineskog kung-fu filma. Kung-fu je u akcijskim filmovima *predstavljen kao sredstvo za obračun, sredstvo da se pobijede protivnici, osjećaj minornosti, inhibicije, usamljenosti i nižeg socio-nivoa*³⁶.

Za vrijeme wuxia razdoblja filmovi dolaze u modu zbog tisuća godina popularnost wuxia romana. Na primjer, wuxia romani Jin-a Yong-a i Gu-a Long-a, izravno su doveli do razvoja wuxia perioda. Najpoznatiji wuxia film je prerada Ang-a Lee-a *Crouching Tiger, Hidden Dragon*, koji se temelji na nizu wuxia romana Wang-a Dulu-a koji je dobio četiri Oscara, uključujući i onaj za najbolji strani film. U kineskom govornom području, filmovi borilačkih vještina obično su podijeljeni u dvije potkategorije - wuxia razdoblje filma (武侠片), i moderniji kung-fu film (功夫片), najbolje utjelovljeno u filmovima Brucea Leeja.³⁷

Wushu je zajednički naziv za kineske borilačke vještine, dakle uključuje i kung-fu, ali u filmu podrazumijeva one borilačke naslove u kojima, za razliku od teatra mačeva i letenja, šake i noge igraju glavnu ulogu. Od klasika Brucea Leeja preko *Once Upon Time In China* i brojnih kung-fu filmova iz Hong Konga do posvete vještinama i žanru; *Wushu* koji je 2008. snimio producent Jackieja Chana i s njegovim legendarnim partnerom Sammom Hungom u glavnoj ulozi.

Suprotno wushu filmovima, wuxia podrazumijeva upravo epske borilačke spektakle zasnovane na kineskoj operi, s mačevima i letenjima, žanr koji je zaživio još dvadesetih godina 20. stoljeća, ali na Zapadu postao popularan nakon uspjeha *Tigra i zmaja*, nastavivši uspjehe s *Herojem* i *Kućom letećih bodeža*.

Borba, bilo sankcionirana ili bez zabrana, bez sumnje je najstariji oblik natjecanja u koje se čovječanstvo ikada uključivalo. Povremeno je bilo neophodno oruđe preživljavanja – ubiti ili biti ubijen – i pokazalo se izuzetno učinkovitom motivacijom za poboljšanje borbene

³⁶ Ibid, str. 23.

³⁷ <http://kineska-kultura.blogspot.com/2013/04/top-10-kung-fu-filmova.html> – (pristup 06.01.2022.)

sposobnosti čovječanstva. Tehnologija je brzo stupila na snagu i postignut je njen neizbježan zaključak, koji čovjeka gotovo u potpunosti uklanja iz jednadžbe. Pa ipak, unatoč svoj našoj sofisticiranosti i tehnologiji, i dalje se borimo ručno. Neke pokreće dužnost. Drugi se bore profesionalno i samo su nastavili širiti potpunu sliku o tome što je borac. Pogledajte eksponencijalni rast sofisticiranosti od prvih dana mješovitih borilačkih vještina do toga kako je sport postao 2015., od velikih momaka koji se međusobno udaraju udarcima do lijepog, znanstvenog sustava pomiješanog *grapplinga* i upečatljivih stilova. Publika nikad nije bila veća, jer se na određenoj razini volimo boriti, makar samo zato što nas podsjeća na naše najprimamnije korijene koje je civilizacija odavno ostavila na strani i ostavila po strani.

I nigdje nije uvažavanje ljepote borbe vidljivije nego u širokom, poznatom žanru kinematografije borilačkih vještina. Nasilje je prodajno mjesto ovih filmova, ali budući da se to nasilje postiže lukavstvom, vratolomijom i filmskom čarolijom, industrija nije uistinu krvopija publike. To je uvažavanje ljepote nasilja, podsjetnik na izuzetne sposobnosti stečene treningom i slavljenje drevnog, klasičnog pripovijedanja, u stilu „Osveti mi se!“. Nijedan žanr ne štuje klasične teme kao što to čini ovaj, jer u svom korijenu obraćaju nam se poput kino-komforne hrane i pružaju izgovore za ono što su ljudi doista željeli vidjeti cijelo vrijeme.

Zato slavimo žanr borilačkih vještina od vrha do dna, staro i novo. Epski i skromno. Komično i tragično. Ozbiljno i apsurdno, svi su zastupljeni u jednakoj mjeri. Ovi filmovi sadrže mnoge čudesne prizore. Redovnici uvježbavaju svoje tijelo da odbija metke, muškarci s protetičkim željeznim rukama gađaju otrovne strelice. Leteće glave. Nevjerojatno glupi kostimi ninja. Sve je ovdje. Ovi filmovi su borbeni spektakli prepuni akcije, ali prije svega, jednostavno su zabavni.³⁸

Razvoj globalnih medija posebno je važan jer je, povijesno gledano, širenje borilačkih vještina moglo biti u snažnoj korelaciji s vojskom, marginama i migracijama. Učinci medija eksponencijalno su povećali širenje borilačkih vještina. Bruce Lee jahao je na vrhu prvog vala ovog posredovanja. Odnosno, ako su se, povijesno gledano, borilačke vještine razvijale oko zona i mjesta sukoba i antagonizma, a njihovo širenje bilo je povezano s kulturnim i društvenim dijasporama.³⁹

³⁸ Vorel, J., Sinacola, D. *The 100 best martial arts movies of all time*, 2021., dostupno na: <https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> (06.01.2022.)

³⁹ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee*, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 13.

2. 1. Bruce Lee i novi filmski žanr

Spomenulo se već da je kung-fu film postojao i prije Bruce Leeja i nakon njegove smrti. No što je to što je Bruce Lee dao kung-fu filmu, a da nitko drugi nešto takvo prije njega nije učinio?

Toj vrsti filma (kung-fu filmu), bez sumnje je najznačajniji doprinos dao upravo Bruce Lee, hongkoški glumac i majstor kung fua⁴⁰. Premda je rano preminuo, cijelo desetljeće suvremenog razvoja kung fua je u njegovoj sjeni, a sama vještina u znaku njegove dominacije⁴¹. Prosječni kung-fu filmovi stvarani su u Kini kroz nekoliko dana, i nikako se nije moglo računati na kvalitetu tih filmova. Štoviše, često su upravo njima upućivane mnoge kritike. Samo neke od njih su nedostatak kvalitete i gluma na niskoj razini⁴². Pojedini su filmski naslovi koji se mogu pohvaliti opiranjem navedenim kritikama, a upravo to su neki Leejevi filmovi, *ujedno i njegova najbolja ostvarenja, koja se razlikuju od sivila i smiješno niskog nivoa većine drugih*⁴³.

Bruce Lee pristupa filmu na drukčiji način. U kung-fu filmove unosi realizam borbe koji se ne može vidjeti kod niti jednog drugog filmskog glumca.

Leejeve borbe djeluju realistično na način na koji mnogi drugi (još uvijek) nisu. Ovo je možda manje stvar tehničkih ili pitanja realizma koja istražuju filmski teoretičari, a više stvar procjene od strane gledatelja da je izgledalo kao da se ono što Lee radi doista može učiniti i da je on sam doista mogao učiniti to, u stvarnom svijetu. U tom smislu, čini se da Leejeva koreografija pruža obećanje ili mogućnosti; kao da poseže iz fiktivnog svijeta ekrana i govori da bi tako moglo biti i u područjima proživljene stvarnosti.⁴⁴

Na primjer, filmu *Way of the Dragon (Na zmajevom putu)* on je i redatelj, scenarist i koreograf, što znači da je sve pokrete sam i osmislio i izveo, da su udarci stvarni i da nije korišteno gotovo nikakvo pomagalo. A išlo se i do te mjere da je Robert Wall, nakon borbe s Bruceom Leejem u filmu *Enter the Dragon*, imao slomljena dva rebra.⁴⁵

U filmskim obračunima on je potpuno nadmoćan i nepobjediv u scenarijima koje je sam osmislio i unaprijed osmišljenim i uvježbanim fragmentima svih borbi koje je snimao. Koristio

⁴⁰ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 5.

⁴¹ Ibid

⁴² Ibid, str. 22.

⁴³ Ibid

⁴⁴ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film*, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 7.

⁴⁵ Urukalo, V. *Odlazak glumca, bahatog bradonje s ožiljkom, kojemu je Bruce Lee slomio nekoliko rebara... a poruka je: „daske ne uzvracaju udarac“*, Slobodna Dalmacija, Film&Tv//Robert Wall, veljača, 2022., dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/film-tv/odlazak-glumca-bahatog-bradonje-s-oziljkom-kojemu-je-bruce-lee-slomio-nekoliko-rebara-a-poruka-je-daske-ne-uzvracaju-udarac-1164203> - pristup 16. 7. 2022.

je brojne filmske trikove i zvučne efekte, koji prate gotove sve važnije udarce. I po pitanju glume na Leejevu osobu pristižu pohvale. Ako izuzmemo poznavanje i korištenje kung-fua, Lee ostavlja neusporedivo *bolji utisak od gotovo svih ostalih glumaca koji se pojavljuju u filmovima ove vrste. Međutim, točno je i to da bez kung fua Lee ni izdaleka ne bi bio popularan, slavan i poznat kao što je bio i kao što je to još uvijek.*⁴⁶

Poznavanje kung-fua i mogućnost predstavljanja na filmsko platno omogućilo je Leeju uspjeh koji je ostvario. Kung-fu ga je učinio zvijezdom, *jedinstvenom pojavom u cjelokupnoj filmskoj industriji ovog žanra*⁴⁷. Lee sigurno radi atraktivniji, kvalitetniji, individualniji, kreativniji, a svakako i mnogo bolji kung-fu od većine ostalih glumaca i to je sigurno jedna od činjenica zbog čega je uspio biti, *ne „primus inter pares“, već jedini koji se kvalitetno održao na vrhu*⁴⁸. Bruce Lee izveo je više od polovice kvalitetnih tehnika u ovom žanru⁴⁹. Nije riječ o tome da je Lee napravio savršen borilački film ili da je kao pojedinac uspio u glumi. On se u filmovima pokazao kao vanserijski, vanstandardni i iznadprosječan⁵⁰.

Uz navedeno, Bruce Leeju ide još jedno priznanje. U svoje filmove, on je unio osobno i individualno poimanje kung-fua, metodologiju, teoriju i način borbe, vlastite tehnike, svoj vlastiti stil *Jeet Kune Do*, te dio filozofske podloge koju je objašnjavao svojim učenicima⁵¹. Ne zaboravimo da je Bruce Lee studirao filozofiju i posjedovao golemu knjižnicu od preko dvije tisuće knjiga iz područja borilačkih vještina⁵².

Budući da je mogao stvarati likove prema osobnom afinitetu i osobinama, Lee se identificirao sa svojim likovima koje je igrao te tako u žanru kung-fu filmova stvorio i prikazao pojednostavljen lik zasebnog heroja koji nije banaliziran. Koristeći idealističku viziju kojom je svijetu kroz film kao mas-medij prikazao svoj kung-fu, a time i sebe, on je zbog specifičnog mjesta i uloge koju je imao u tom području imao slobodu i mogućnosti izbjeći kalupe i potencirati vlastitu individualnost⁵³. A upravo ta njegova osobnost odupriet će se i klišeu i imaginarnoj slici o sebi te postati njegov *image*, stereotip koji će morati varirati i u najzrelijim

⁴⁶ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 27.

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ Ibid, str. 25

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Ibid

⁵² Lee, B., Uyehara, M. 1990. *Bruce Lee Metoda borbe* (4. tehnika samoobrane), Zagreb: Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, str. 127.

⁵³ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd, 1980., str. 25.

i najkreativnijim filmovima⁵⁴. Svojim filmovima Bruce Lee je, više od svih glumaca prije njega, upravo iznio kung-fu u svijet⁵⁵.

⁵⁴ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd, 1980., str. 26.

⁵⁵ Ibid, str. 35.

2. 2. Tematika filmova Brucea Leeja

Bruce Leeju uspjelo je u potpunosti ostvariti san da milijuni ljudi vide kung-fu u verziji njegova stila, Jeet Kune Doa. Postao je međunarodna zvijezda, a njegovi filmovi prikazivani su u SAD-u, Aziji (Filipini, Singapur, Malezija, Hong Kong), gdje je obarao rekorde po broju prodanih ulaznica i prihodu. Nakon toga, filmovi su došli u Europu i tako obuhvatili gotovo cijeli svijet.⁵⁶ Publika je bila oduševljena, očarana, u zanosu i uzbuđenju, a to uzbuđenje često se prenosilo iz kina na ulice, gdje su mnogi pokušavali oponašati pokrete i Leejevo mačje dovikivanje.⁵⁷

Njegovi filmovi govore o borbi pojedinca i mase, organizacije, grupe i njegovoj pobjedi. Nije rijetko da se izmjenjuju dobro i zlo, borba slabijih i jačih, a uvelike je prisutna i etika borilačkih vještina. Nadalje, ističu posebnost nepobjedivog, discipliniranog i etičnog heroja⁵⁸ na račun prosječnosti, jednostavnosti i uniformnosti, koji koristi borilačku vještinu kako bi na koncu pobijedio. *U tim filmovima Kung-Fu je put, sredstvo i način obračuna koji služi kao alternativni, filmu imanentni, sustav ponašanja, ali i sredstvo za ostvarenje cilja*⁵⁹. Treba napomenuti i obavezan sretan kraj i krajnju dominaciju pravde.

Lee je za života snimio preko dvadeset filmova, a od tih dvadeset filmova, izdvojit će se šest filmova koji pripadaju žanru kung-fu filmovima.

Prvi od njih je film *The Big Boss (Veliki šef)* iz 1971. godine, u režiji Jerryja Thomasa. Ovaj film bio je početak za Bruce Leeja jer se prvi put vozio u hongkonškom akcijskom filmu. Riječ je o modernom kriminalističkom filmu koji prikazuje borilačke vještine i koji je probio sve rekorde u broju prodanih ulaznica i po profitu koji je donio proizvođaču. U kinima diljem svijeta film je pri vrhu rang liste najuspješnijih filmova po komercijalnom efektu. A u Kini (Hong Kongu) i u jugoistočnom dijelu Azije, potukao je sve rekorde⁶⁰.

James Tien je trebao imati glavnu ulogu, ali bilo je jasno da je Bruce Lee taj koji je imao određeni magnetizam i preuzeo njegovo mjesto. Radnja je razvijena, a u filmu se može vidjeti golemi potencijal glumca i najpoznatijeg borilačkog umjetnika koji je ikada živio.⁶¹

⁵⁶ Ibid, str. 43.

⁵⁷ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film*, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 22.

⁵⁸ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 5.

⁵⁹ Ibid, str. 43.

⁶⁰ Ibid, str. 123.

⁶¹ Vorel, J. and Sinicola, D. *The 100 best martial arts movies of all time*, Paste, Movies, November, 2022., dostupno na: <https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> - pristup 12. 8. 2021.)

U svom prvom filmu *Golden Harvesta*, Leejev lik (Cheng) emigrira na Tajland, radi u tvornici leda, koja je zapravo paravan za operaciju krijumčarenja droge. Cheng je bio vrlo jednostavan, jasan momak, koji se predstavljao kao pojedinac koji se bori za pravdu i to protiv grupe, bande internacionalnog sindikata koja želi uzurpirati vlast u lokalnoj zajednici. Potrebno je istaknuti i Leejevu odjeću u ovom filmu jer nošenje određene odjeće odaje Leejevu namjeru. Kad nosi plave ili smeđe hlače s majicom, tada je riječ o zabavnoj borbi, no u ozbiljnoj borbi, borbi do smrti, nosio bi crne hlače, bijeli pojas i majicu dugih rukava. *To može biti zato što je u kineskoj kulturi bijela simbol smrti.*⁶²

U ovom filmu Brus Lee je ponajviše Bruce Lee. On je iskustvom na filmskom platnu napravio najdopadljiviji film za filmsku publiku. Film je rađen u vrijeme kada je dostigao vrhunac slave⁶³. Film *Veliki gazda* značio je još jedan korak više u kratkoj dinamičnoj karijeri Brus Lija kao glavnog junaka avanturističkog filma kung-fu dimenzije⁶⁴ te ga pretvorio u najveću zvijezdu u jugoistočnoj Aziji.⁶⁵

Drugi od njih je *The Fists of Fury (Šake bijesa)*, koji je napisao i režirao Lo Wei, a producirao Raymond Chow. Film se bavi temama nepravde, tuge, osvete i posljedica. Glavni lik je *Chen Zhen*, učenik poznatog majstora kung-fua u kolonijalnom Šangaju 1930-ih. Cheng prolazi kroz veliku tugu nakon smrti svog učitelja. Otkrivši da su mu Japanci ubili gospodara, Cheng oslobađa bijesne šake. Osim tuge, Zhen se bori s nepravdom i japanskim rasizmom prema njemu i njegovim vršnjacima. Stoga on postaje kineski narodni heroj kada se suprotstavi invazijskim japanskim okupatorima - posebno u klasičnoj sceni gdje u lokalnom parku razbija znak koji kaže da je zabranjen ulaz Kinezima i psima. Ili još više kada je *Leejev lik uletio u japanski dojo i izjavio: Kinezi nisu bolesni ljudi Azije. Otvoreni etnonacionalizam filma bio je poput adrenalina čistog patriotizma; mnogi kineski obožavatelji poderali su jastuke za sjedenje i bacali ih po kazalištu.*⁶⁶

A svojim prisustvom na filmskom platnu, Lee je progovorio i o japanizaciji Hong Konga, o teškom položaju kineskog stanovništva u to doba⁶⁷.

⁶² (<https://www.imdb.com/title/tt0067824/>) (pristup 14. 8. 2021.)

⁶³ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 123.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Vorel, J. and Sinacola, D. *The 100 best martial arts movies of all time*, Paste, movies, November, 2022., dostupno na:

<https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> - pristup 12. 8. 2021.)

⁶⁶ Francis, A. *10 best martial arts movies of the '70s, ranked*, ScreenRent, October 4, 2020., dostupno na: <https://screenrant.com/best-70s-martial-arts-movies-ranked/> - pristup 12. 8. 2021.

⁶⁷ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 50.

Kad su u pitanju filmovi Bruce Leeja, tada se može reći da su, pogotovo oni nastali u Kini i Tajlandu, imali cilj da dignu naciju i nacionalizam na noge. Posebno je to vidljivo u filmu *Fists of Fury*, gdje dolazi do žestoke borbe između Japanaca i Kineza, a znamo da su Japanci nekoliko desetljeća prije toga držali Kinu pod svojom vlasti. Ima tu i nekih drugih naznaka, recimo čije su vještine bolje, japanske ili kineske? Stoga, kad Bruce Lee uđe u japanski dojo i tamo sve premlati, sigurno da je cijela dvorana Kineza bila u euforiji, da im je raslo samopouzdanje. Nisu više bolesni ljudi Azije, već su spremni na borbu.

Treći kung-fu film u kojem je Lee glumio je *Way of the Dragon (Na Zmajevom putu)* iz 1972. godine, jedno od Leejevih zrelijih filmskih ostvarenja i boljih žanrovskih filmova. Film je i tipičan i originalan, ali i mnogo pretenciozniji u prezentiranju vještine kung-fua.

Filmska radnja postoji, ali se ona u krajnjoj liniji može svesti na obračun Lija i predstavnika mafije, uz velik broj sukoba, točnije kung-fu borbi koje sigurno dobiva Bruce Lee⁶⁸. Lokalna mafija u Rimu želi izbaciti vlasnika kineskog restorana iz ulice, stoga on ima velikih nepravilnosti i trpi ogromnu štetu. Ne znajući se obraniti, jer mu mafija svakodnevno rastjeruje goste, vlasnik poziva u pomoć nećaka iz Hong Konga, mladića čuvenih kung-fu sposobnosti. Došavši u Rim, upada u čudne situacije, ali svojim kung-fuom uspijeva onemogućiti mafijaše. Da bi onemogućili nepobjedivog Leeja, mafija dovodi svjetskog karate prvaka, ali i njegovo posao je bez uspjeha⁶⁹.

Way of the Dragon (Na zmajevom putu) je jedini film na kojem je Bruce Lee izvršio redateljske dužnosti. Kao što se moglo očekivati, unatoč nekoliko velikih borbi, nitko se ne pojavljuje pred kamerom toliko kao Lee. Još je jedna jako bitna stvar u ovom filmu, a to je da sadrži *jedan od svetih gralova borbi borilačke vještine: Bruce Lee protiv Chuck Norrisa (svjetskog prvaka u Karate-u), posljednjeg protivnika, s kim se bori među ruševinama rimskoga Koloseuma. Ta klasična borba bez sumnje vrijedi samo cijene ulaznice – samo osjetite napetost dok se oboje zagrijavaju i pucaju prstima prije početka bitke.*⁷⁰

Ovim filmom Lee je privukao pažnju široke filmske publike na akcijske filmove s borilačkim vještinama i kupio kartu za Hollywood, što mu je i bio cilj.

Posljednji Leejev film, kojeg je snimio za života, je *Enter the Dragon (U Zmajevom gnijezdu)*, iz godine 1973. Jedini Leejev film koji je nastao u Hollywoodu. Robert Clouse režirao je ovu proračunsku koprodukciju iz filmova Warner Brothers i Golden Harvest. Ujedno

⁶⁸ Ibid, str. 107.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Vorel, J. and Sinacola, D. *The 100 best martial arts movies of all time*, Paste, movies, November, 2022., dostupno na: <https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> - pristup 12. 8. 2022.

je i sigurno jedno od najboljih ostvarenja ovoga žanra i jedan od najkompletnijih, najzrelijih i najpopularnijih Leejevih filmova uopće. Okupivši oko sebe izvrsne poznavatelje borilačkih vještina, Lee je u filmskim borbama imao ravnopravne partnere i protivnike, što se ne može reći za filmove prije⁷¹. *S ovako kvalitetnom ekipom, scene borbi a i sam film dobili su na kvalitetu. Prilično pretenciozan u želji da izvodi kung-fu, borbu, ideje i ideologiju ove vještine, naravno uz superviziju Bruce Leeja, film uglavnom uspijeva ostati na visini, pogotovu kad se radi o kung-fuu, a sama radnja je standardizirana i šablonizirana*⁷².

Prema nekim drugim mišljenjima, film *Enter The Dragon* je transžanrovska akcija, nominalno i legitimno borilački, ali i špijunski i „blaxploitation“ akcić. Clouse je pripojio istočnjački žanr popularnim zapadnjačkim filmovima epohe pa tako Lee (lik se zove kao glumac) postaje svojevrsni tajni agent i prijavljuje se na turnir borilačkih vještina u organizaciji odmetnuta člana šaolinskog hrama Hana (*Kien Shih*) kako bi razotkrio „martial arts“ paravan za sumnjivo poslovanje, poput prostitucije i trgovanja opijumom⁷³.

Legendarni Bruce Lee pojavljuje se u punoj snazi u ovom poznatom filmu. Osim glavne uloge, potpisuje produkciju i unikatnu koreografiju borilačkih scena, a čak su i kostimi posebno rađeni za njega.⁷⁴ Njegova slika iz ovoga filma, s tri crvene kose crte na jednom obrazu i četiri na drugom, s više kosih crta na njegovom trbuhu, postala je jedna od najizrazitijih komada ikonografije 70 -ih i vjerojatno jedna od najparadigmatičnijih slika u kinu⁷⁵, a glavom liku ide i titula da je prvi izvanredni američki producent borilačkih vještina⁷⁶.

Uz spomenutog Leeja, u ovom filmu svoje mjesto našli su i proslavljeni američki glumci; samo neki od njih su Jim Kelly, John Saxon, Robert Wall, a svakako treba izdvojiti i Jackie Chana, kojemu je Bruce Lee odškrinuo holivudska vrata.

Ovim ikoničkim borilačkim akcijskim filmom Lee je nadrastao žanr i ušao u kinematografsku legendu. *Enter the Dragon (U zmajevom gnijezdu)* je definicija borilačke kung-fu akcije i filmske persone najveće zvijezde žanra, neprežaljenog Leeja⁷⁷.

⁷¹ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 115.

⁷² Ibid.

⁷³ Njegić, M. *U Zmajevom gnijezdu: Kung-fu za vječnost*, FILM & TV CINEMARK RETRO(PER)SPEKTIVA, Slobodna Dalmacija. 2021.

⁷⁴ Buildingbody, *7 odličnih borilačkih filmova koje bi trebali pogledati*, 2016. dostupno na: <https://www.buildingbody.com/7-odlicnih-borilackih-filmova-koje-trebali-pogledati/> (pristup 12. 8. 2021.)

⁷⁵ Watterson, J. *How Enter the Dragon became a martial arts phenomenon*, *The Irish times*, March 2021.

⁷⁶ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee*, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 24.

⁷⁷ Njegić, M. *U Zmajevom gnijezdu: Kung-fu za vječnost*, FILM & TV CINEMARK RETRO(PER)SPEKTIVA, Slobodna Dalmacija. 2021.

Posljednji Leejev film, ujedno i najkompletniji i najpretenciozniji, je *Game of death (Igra smrti)* iz 1978. godine, nastao u režiji Roberta Clousea. Akciju je režirao Sammo Hung (glumac i majstor borilačkih vještina). Film nikad nije završen jer je Lee tijekom snimanja umro, a iza njega je ostala trideset minutna snimka. Film je zamišljen kao kritika određenih odnosa koji vladaju u *show-businessu*⁷⁸. Govoreći u svom posljednjem intervjuu, kao da je govorio antipod protagonistu ovog filma:

*Čovjek ne može da se bori vječno; on mora da osjeti kad kucne čas da ustupi mjesto mlađima. Kao da je osjetio određeno pomanjkanje životne snage ili da je, na racionalan način, predosjetio da film neće završiti*⁷⁹.

U filmu s Leejem glume i: Kim Tai-Jong i Yuen Biao kao Leejev dvojnik, Gig Young, Dean Jagger, Colleen Camp, Robert Wall, Hugh O'Brian, Dan Inosanto, Kareem Abdul-Jabbar, Mel Novak, Sammo Hung, Ji Han-jae i Casanova Wong .

U filmu do izražaja dolazi Billijev ulazak u pagodu, u kojoj je prikazao svoja uvjerenja o načelima borilačkih vještina. Billy Lo se uspinje i na svakoj etaži susreće se s pojedinom borilačkom vještinom. Lee u svakom dvoboju izvuče deblji kraj i time se zapravo otkrivaju nedostaci drugih borilačkih vještina (hapkido, stil bogomoljka kung-fu i dr.) kao što su ekonomičnost kretanja, odnosno pokazuje se superiornost Leejeva Jeet Kune Doa, njegovo fluidno kretanje, eklektičan spoj tehnika i nepredvidivost.

No, Bruce Lee je preko svojih filmova slao i određene filozofske poruke o tome kako treba pristupiti borilačkom sportu.

Riječ je o Robertu Wallu i filmu *U zmajevom gnijezdu*, u kojem glumac nastojeći impresionirati Brucea Leeja, razbije pred njegovim očima dasku golom šakom. Na to mu Bruce Lee odgovara: *Daska ne vraća udarac*. Do tada je zaista demonstriranje vještine bilo razbijanje predmeta. *I kad bi pojedini snagatori samo razbijanjem tvrdih predmeta nastojali impresionirati okolinu, moja generacija ih je uvijek ismijavala Leejevim daska ne vraća udarac*.⁸⁰

⁷⁸ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 135.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Nobile, A. 2009. *Još se i danas sjećam svih dijaloga iz njegovih filmova*, Jutarnji list.

3. FILOZOFSKI MOTIVI U FILMOVIMA BRUCE LEEJA

U sljedećim potpoglavljima analizirat će se filozofski motivi u filmovima Brucea Leeja. To su bitne komponente njegova načina razmišljanja, djelovanja i na koncu udaranja, odnosno pokreti. Prvenstveno se to odnosi na strah, smrt i borbu.

3.1. Filozofija straha u filmovima Brucea Leeja

Strah je pojam koji je u uskom interesu proučavanja mnogih znanstvenih disciplina. Ponajprije, psihologija je ta koja usmjerava pažnju na ovaj *problem*. Za nju je strah (...) *neugodno čuvstvo manjega ili većega intenziteta, izazvano stvarnom ili pretpostavljenom opasnošću. Strah ima doživljajnu ili subjektivnu komponentu, koju čini povećano uzbuđenje, želja da se pobjegne, sakrije ili krene u napad na izvor straha, te fiziološku, koju čine promjene potaknute povećanim uzbuđenjem autonomnoga živčanog sustava* (npr. lupanje srca, znojenje, drhtanje, suhoća usta).⁸¹ Uz to, ona razlikuje strah i anksioznost, koja najčešće nema poznat uzrok te kod koje se radi o pretpostavljenoj ili izmišljenoj prijetnji.

Za M. Heideggera temeljni način čovjekova bitka u svijetu je tjeskoba pred onim što je nepoznato i što nadolazi. U trenutku kada se kroz strah dovodi pred samoga sebe, (...) *čovjek istodobno otkriva najbližu blizinu vlastita bitka, tj. otkriva mogućnosti slobode i slobodnoga odlučivanja za samoga sebe u neskrivenosti (istini) vlastite egzistencije. Time ono najdalje i najnepoznatije postaje najbliže kao sam čovjekov bitak*.⁸²

U djelu *Bitak i vrijeme* piše da može strahovati ono biće kojemu se u njegovu bitku radi o njemu samome. To biće dokučuje strahovanje u ugroženosti, prepuštenosti samom sebi⁸³.

Tako strah po njemu otkriva smisao vlastita bitka i temeljni je način na koji je čovjek bačen usred bića ponovno, onkraj svakoga predmetnog odnosa.⁸⁴

I Kierkegaard daje važnost strahu. Za njega je to osnovna doživljena činjenica ljudske egzistencije, neposredni i dostojanstveni doticaj vremenitosti i vječnosti, čovjeka i boga⁸⁵.

On ne vjeruje s filozofskom tradicijom u odvažnost uma koji prevladava strah kao porok. On se – s tradicijom koja se pokazuje kod apostola Pavla – u *Strahu i drhtanju* prije želi pozvati

⁸¹ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58300> – (pristup 11. 8. 2021.)

⁸² <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58300> – pristup 10. 11. 2021.)

⁸³ Heidegger, M. *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed, 1927./1985., str. 161.

⁸⁴ (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58300> – pristup 5. 8. 2022.)

⁸⁵ Filipović, V., *Novija filozofija Zapada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1983. str. 35.

na trenutak suda i spasenja i tako preuzeti uvijek ugroženu vlastitu egzistenciju. Tako on razlikuje strah – koji je strah od nečeg određenog – od tjeskobe u kojoj se egzistencija koja se odnosi na trenutak javlja u svojoj zbiljnosti. Tjeskoba je tjeskoba egzistencije za samu sebe, a time je tjeskoba pred smrti povezana s tjeskobom rođenja⁸⁶.

Uz navedeno, strahuje se od ljudske slobode, ali strahuje se i da će se ono najgore dogoditi tek kad se pojedincu prohtije ponašati kao pojedinac. Nadalje se misli da je najlakše egzistirati kao pojedinac i upravo stoga treba ljude primorati na poopćavanje. Ja se ne slažem ni s onim strahom, niti s ovim mišljenjem, i to iz jednog istog razloga⁸⁷.

Erich Fromm izdvaja i strah od smrti koji postoji nezakonito u nama. Strah ostaje živ usprkos pokušaju da se zanemari, ali ostaje jalov budući da je potisnut. K tome, predstavlja izvor nemira koji prožima život i njime se može objasniti način na koji ova *nacija pretjerano troši novac na pogrebe*⁸⁸.

Čovjek se ponovno sjedinjuje sa svijetom (prirodom, čovjekom i samim sobom) u spontanom ostvarivanju svog osobnog ja. Samo se spontanom aktivnošću može nadvladati strah od usamljenosti dok se istovremeno ne žrtvuje integritet svog osobnog ja⁸⁹.

No, kako Lee gleda na strah? O tome nam svjedoče njegove sljedeće riječi:

*Let's just put it this way: I have no fear of opponent in front of me; I am very self-sufficient. They do not bother me. And then, should I fight? Should I do anything? I have made up my mind, and that's it baby, you better kill me before.*⁹⁰

(Recimo to ovako: nemam straha od protivnika ispred sebe; Jako sam samodostatan. Ne smetaju mi. I onda, trebam li se boriti? Trebam li nešto učiniti? Odlučio sam, i to je to dušo, bolje da me ubiješ prije.)

Osim toga, navodi da je razumijevanje straha početak stvarnog viđenja. Toj misli treba nadodati i osjetljivost koja nije moguća ako se bojiš ovoga ili onoga. Lee je smatrao da strah tjera da se držimo tradicije, gurua, a on je cijelo vrijeme u postupcima izlazio iz tih okvira. Također, ne može se imati inicijativa ako postoji strah⁹¹. Strah je prisutan i u ponosu jer on naglašava čovjekov status koji mora biti viši u odnosu na druge. Kad se želi biti visoko cijenjen i postići

⁸⁶Pöggeler, O., *Heidegger u svom vremenu*, TKD Šahinpašić. Sarajevo, 2005., str. 60.

⁸⁷Kierkegaard, S. *Strah u drhtanje*, Verbum, Zagreb 2000: str. 98,99.

⁸⁸Fromm, E. *Imati ili biti?* August Cesarec. Zagreb, 1984., str. 171.

⁸⁹Ibid., str. 181.

⁹⁰<https://www.youtube.com/watch?v=tmmLwOOijBI> – pristup 6. 6. 2022.

⁹¹Lee, *Tao Jeet Kune Do*, Sportska tribina, Zagreb 1988., str. 90.

taj status, čovjek je automatski uključen u strah od gubitka statusa, a zaštita tog statusa stvara anksioznost⁹².

U filmu *The Fists of fury* (*Šake bijesa*), Lee ulazi u japanski dojo (dvoranu za vježbanje) te ne pokazuje nikakve znakove straha. Ne samo da se ne boji, već je Lee taj koji ulijeva strah u sve prisutne u toj dvorani, a napose na dvojicu Japanaca koji su iz straha prema Leeju i od Leeja pojeli papir na kojem je pisalo (*Sick man of Asia* – odnosilo se na Kineze), a koji je Lee vratio i razbio u istoj dvorani.

Sljedeći primjer straha u tom filmu je strah kineskog prevoditelja (naklonjenog Japancima) prema Leeju, kojeg je Lee vukao u rikši, a potom skupa s rikšom podigao iznad tla. Situacija koja izgleda gotovo nemoguće, ali, ne zaboravimo, Lee je bio izuzetno snažan. Imao je snagu osobe dvostruko teže nego on, a poznato je da je imao svega 60 kg.

Leejevu neustrašivost prikazuje i njegov ulazak u japanski dojo kao osobe koja popravljala telefone. Lee je morao saznati što Japanci smjeraju pa se preobukao. Istina, bio je preobučan, ali to ne umanjuje njegov ulazak u neprijateljski prostor okružen s gotovo pedeset Japanaca. Lee ide do krajnjih granica, takav je bio u životu.

Na koncu filma, opet će ući u isti prostor i tamo pobijediti sve prisutne, pa i japanskoga *senseia* Suzukija i time pokazati da se nikoga i ničega ne boji, tj. da nema straha.

U filmu *The big boss* (*Veliki šef*) Lee glumi Cheng Chao Ana. Kao i prethodni likovi, Cheng je neustrašiv. Radi u tvornici leda zajedno sa svojom braćom. Na početku filma pratimo hrabrost Chengova brata Hsua koji se nije bojao zapodjenuti borbu s petoricom mladića koji su oteli krafne malom dječaku, a nisu ih platili. Isti lik opet će pokazati da se ne boji kada se na ulici potuće sa šestoricom čuvara lokalne kockarnice. Cheng će samo malo pripomoći jer se još uvijek drži obećanja da se neće boriti. Nakon toga na scenu polako stupa Cheng i postupno preuzima vodstvo. Kad se u tvornici leda dogodi pobuna, Cheng će stati na prvo mjesto i bez imalo straha boriti se protiv sedmorice istovremeno i sve ih pobijediti te poslati natrag vlasniku tvornice.

Trunak straha Cheng neće pokazati niti u trenutku kada će ga u tvornici okružiti više od deset ljudi. Broj protivnika nije za njega zapreka, kao što smo vidjeli prije. U pitanju je Chengov život, a kad je on u pitanje, onda je spreman boriti se do smrti.

Na kraju filma dolazimo opet do Chenga i njegove neustrašivosti. Ovaj puta došao je do vlasnikove kuće. Pristupaju mu čuvari s oružjem (noževi, sjekire...), ali on nije obraćao pozornost na to. On je spreman za borbu uvijek i odsutnost straha, odsutnost straha od smrti,

⁹² Lee, *Tao Jeet Kune Do*, Sportska tribina, Zagreb 1988., str. 91.

ključna je jer Cheng očito ne mari za nju. A ne mari za nju jer je spreman umrijeti za ono za što se bori.

U filmu *Enter the Dragon (U zmajevu gnijezdu)* na nekoliko mjesta prikazuju se ljudske situacije u kojima dolazi do izražaja njihov strah (ili njegovo nadvladavanje). Prvo, to je strah Su Ling (Leejeva sestra), koju je napala banda na čelu s O'Harom. Pokušala im je pobjeći, ali nije uspjela. Okružena nekolicinom bijesnih napadača, posebno O'Harom, Su Ling razmišlja što napraviti. Odlučuje se za uzimanje komada stakla i probod tim staklom u vlastita prsa, neka vrsta *harakiri*-a. Ovaj postupak je ambivalentan, jer istovremeno pokazuje strah i odsustvo straha. Strah može biti vidljiv u tome što se Su Ling boji napadača i pretpostavlja da su njihove namjere uhvatiti je, (možda) silovati, a potom ubiti. Odsustvo straha može biti vidljivo u tome što se Su Ling ne boji smrti, stoga se ne boji uzeti staklo i ubiti sebe.

Sljedeći lik koji ne pokazuje strah je Roper, igrač golfa, jedan od potencijalnih osvajač turnira, kojega na njegovu terenu napadaju razbojnici jer im je ostao dužan (nije platio kamate). Roper je dobar borac i napadače je doslovno razbacao po podu. Nije pokazao prisustvo straha, premda su napadači bili mnogobrojniji.

Osim toga, tu je i scena u kojoj Williams, crnopusi natjecatelj, putuje prema turniru. U mračnoj noći, presreće ga policija i pokušava ga omalovažavati i ponižavati govoreći mu ružne riječi. No, borac prebije obojicu.

Na brodu koji putuje iz Hong Konga prema Hanovoj tvrđavi, pojavljuje se jedan natjecatelj koji je grub i nasilan prema posadi broda (Kinezima). On ulijeva strah u članove posade i čim ga vide, oni bježe od njega. Taj isti natjecatelj pristupit će Leeju, štoviše, dotaknut će ga i izazvat na dvoboj. Lee neće niti trznuti. Niti malo neće prikazati neke znakove straha. Njegov izazov Lee će okrenuti na šalu i ostaviti ga samog u čamcu usred oceana.

Strah će biti vidljiv na licu gospodina Ropera kad ugleda Williamsa obješenog u lancima. Okrećući se prema Hanu, Roper će jasno pokazati da ima razloga za strah, ali uz odbijanje da predstavlja Hana u SAD-u, čime jasno pokazuje da se i taj strah može nadvladati. Ulazeći drugi put u podzemlje tvrđave, Lee će pokazati kako se ne boji ni zmije koju su mu postavili Hanovi stražari. Štoviše, zmiju će ugurati u svoju vrećicu, a onda je iskoristiti kako bi uplašio sigurnosne čuvare.

Odsustvo straha pokazat će i u borbi protiv tridesetorice, dijela Hanove straže. Lee opet ne pokazuje strah sučeljavajući se s protivnicima. Djeluje, zapravo, kao da jedva čeka da se sučeli s njima kako bi ih pobijedio, ali kako bi pobijedio i strah od neprijatelja.

Nadalje, niti prema Hanu u posljednjoj borbi Lee neće pokazati strah, bez obzira što će on prvo staviti željeznu kandžu na svoju lijevu ruku, nakon toga željezni nož, a onda će pokušati i s

kopljem. Leeja u tom cilju neće omesti niti ogledala, postavljena u sobi tako da čovjek uvijek u njima vidi samoga sebe. Premda korača polako i oprezno, Lee je spreman da se suoči svakog trenutka s Hanom, ali i da se suoči s vlastitim strahom. Rezultat te spremnosti je njegova pobjeda.

U filmu *Way of the Dragon (Na Zmajevom putu)* nema neke prevelike promjene. Lee opet ne pokazuje nikakav strah u obrani kineskog restorana od lokalne mafije. Borba četvorice na njega ne predstavlja mu nikakav problem jer on uvijek izlazi kao pobjednik. Tu se svakako valja izdvojiti scena u kojoj razbojnici imaju pištolje kod sebe. Lee niti tada ne pokazuje strah. On je samouvjeren, brz i odlučan u svojoj namjeri da ih treba svladati.

Na sličan način, strah će se prikazati i u filmu *The Game of death (Igra smrti)*. Prvenstveno, Lee će na početku filma udariti Steinera dok mu ovaj dolazi ponuditi karijeru, u kojoj bi surađivao s njima i sudjelovao u natjecanjima boreći se za njihovu organizaciju. Nakon što ga izmlate prvi put, Billy neće odustati, a onda će ga izmlatiti po drugi put. Niti tada Billy neće osjetiti strah prema neprijatelju. Onda će ga Steiner upucati, ali ni tada Billy neće pristati sudjelovati u njihovom kriminalu, neće potpisati ugovor, već će, nakon operacije, pokušati ostvariti cilj. Također, na kraju filma ući će u pagodu i bez malo straha pobijediti sve koji mu se nađu na putu.

3.2. Filozofija smrti u filmovima Brucea Leeja

Svaka osoba na ovom globusu, koja se barem jednom zapitala o svrsi i konačnosti života, zapitala se što je to smrt, što se događa s čovjekom nakon smrti. Pitanje smrti pokušavali su mnogi odgonetnuti; filozofija, religija, mitologija, različite ideologije. To znači da su definicije same smrti veoma različite.

Za Aristotela, smrt je bila jedna od najstrašnijih *stvari koje nam se mogu dogoditi*⁹³. Epikur ističe kako smrt nije ništa loše te da nema nikakvu vrijednost. Slično smatra i Lukrecije za koga smrt nije nešto loše jer je odsutna kada je čovjek prisutan. Platon je držao da je smrt razdvajanje duše i tijela, a to se dobro vidi u nastavku:

Ne zove li se to smrt – odrješenje i odjeljenje duše od tijela? Simija odgovara: Svakako. Nastavlja Sokrat: Ne bi li – to sam rekao na početku – bilo smiješno ako bi se čovjek za života

⁹³ Berčić, B. *Filozofija: svezak prvi*. Ibis grafika, Zagreb, 2012. str. 33.

pripravljao da bude što bliže smrti i ako bi ovako živio, a ljutio se onda kada bi mu ona došla? Simija, pravi filozof zaista nastoji umirati i najmanje se od ljudi straši smrti.⁹⁴

Svoje mišljenje o smrti dat će i Erich Fromm. Zapitat će se osjećaju li taj strah (o smrti) samo bolesnici ili stariji ljudi ili se pak svatko toga boji? Opterećuje li cijeli naš život činjenica da moramo umrijeti⁹⁵? Također, pita se što je sa strahom od gubitka od onog što čovjek ima. Za njega prestanak smrtnog straha ne počinje kao *priprema za smrt, već kao neprestani napor smanjivanja modusa imanjanja i povećavanja modusa bivstvovanja*⁹⁶.

Kakav je Leejev odnos prema smrti? Prema njemu, ne trebamo se zanemarivati brinući se o smrti.

*I don't know what is the meaning of death, but I am not afraid to die - and I go on, non-stop, going forward [with life]. Even though I, Bruce Lee, may die some day without fulfilling all of my ambitions, I will have no regrets. I did what I wanted to do and what I've done, I've done with sincerity and to the best of my ability. You can't expect much more from life.*⁹⁷

(Ne znam koje je značenje smrti, ali ja se ne bojim umrijeti - i idem dalje, bez prestanka, idem naprijed [sa životom]. Iako ću ja, Bruce Lee, jednog dana možda umrijeti ne ispunivši sve svoje ambicije, neću požaliti. Učinio sam ono što sam želio i što sam učinio, učinio sam iskreno i najbolje što sam mogao. Od života ne možete očekivati puno više)

Nadalje, Lee naglašava da čovjek želi naučiti pobjeđivati, a nikad ne želi prihvatiti način na koji se gubi. Treba prihvatiti poraz – naučiti umrijeti, to znači osloboditi se smrti. Kada to prihvatimo, slobodni smo teći i harmonizirati se. *Fluidnost je put do praznog uma. Morate osloboditi svoj ambiciozni um i naučiti umijeće umiranja.*⁹⁸ Uz navedeno, prihvaćanje smrti za Leeja je odricanje maštanja o vječnom proljeću jer moraju doći i ljeta i zime, koji su u totalnoj suprotnosti.

U filmu *The fists of fury (Šake bijesa)* smrt je prisutna već na početku radnje. Chinov (B. Lee) dugogodišnji učitelj je mrtav. Dok drugi misle da se radi o prirodnoj smrti, Chin zauzima stav da je riječ o ubojstvu, stoga počinje istraživati tko je glavni i odgovorni za to. Čekajući u dvorani u kojoj je proveo puno vremena sa svojim učiteljem, koji je sada pokojni, Lee je čuo neke glasove. Približivši se prostoriji, pronalazi dvojicu muškaraca koji su pričali o tome kako

⁹⁴ Platon, Fedar, preveo Miloš N. Đurić, prema izdanju Narodne knjige Alfa, 1996., 12 d,12e.

⁹⁵ Fromm, E. 1984. *Imati ili biti?* August Cesarec., Zagreb, 1984. str. 136.

⁹⁶ Fromm, E. 1984. *Imati ili biti?* August Cesarec., Zagreb, 1984. str. 136.

⁹⁷ Lee, B. *Striking thoughts, Bruce Lee's wisdom for daily living*, (edited by John Little), Tuttle Publishing. pdf izdanje, 2002., str. 51. Dostupno na: <https://eddierockerz.files.wordpress.com/2020/11/striking-thoughts-bruce-lees-wisdom-for-daily-living-pdfdrive.com-pdf> (pristup 20. 8. 2022.)

⁹⁸ Ibid.

su ubili njegova učitelja. Chin nije mogao vjerovati. Ubrzo je ušao unutra i ubio obojicu svojim rukama, a onda ih objesio. Nakon toga, Chin je prvo ubio kineskog prevoditelja naklonjenog Japancima, a onda i njega objesio. Smrt i osveta su povezane jer Lee kroz cijeli film pokušava osvetiti smrt svog učitelja. Na kraju filma, Chin opet potvrđuje sebe kao ubojicu, ubija trojicu majstora borilačkih vještina. Osveta je jača od njega i on ne preže ni pred čim kako bi je upotpunio.

U filmu *Enter the Dragon (U Zmajevu gnijezdu)*, na samom početku, nakon Leejeve borbe s jednim protivnikom, nalazimo smrt Leejeve sestre Mei Ling. Točnije, njegova sestra napravila je samoubojstvo jer je to morala, inače bi je ubio jedan od zloglasnih Hanovih ljudi, O'Hara, koga je nožem i ozlijedila. U tom filmu nemamo klasičnu osvetu. Bruce Lee, osim što se želi osvetiti, što mu na kraju i uspijeva, radi i za tajnu vladinu organizaciju kako bi razotkrio krijumčarenje drogom. I osveta je vidljiva na još jednom segmentu. Han je izdao hram Shaolin, stoga se Bruce dolazi osvetiti u ime cijelog hrama. Prije nego ode na otok, Lee posjećuje majčin i sestrin grob:

*Nećeš se složiti s onim što ću učiniti. Suprotno je od onog što si me učila i u što je Su Ling vjerovala. Moram ići. Pokušajte mi oprostiti.*⁹⁹

Hanova tvrđava prepuno je mjesto raznih ubojstava i smrti. Ona se događaju na borilačkom turniru, u Hanovom podzemlju i drugdje. Prva smrt nakon smrti Leejeve sestre je smrt jednog od natjecatelja, koga će Bolo ubiti golim rukama. Ovim načinom, Han pokazuje vlastitu moć, ali i ulijeva strah u natjecatelje jer je čuo da je netko noću istraživao i hodao podzemljem tvrđave. To je bio Lee, koji se ne boji da bi bio otkriven. Malo nakon Bolovog prikaza snage, Lee će se boriti protiv O'Hare. U toj borbi pobijedit će ga, ali kako O' Hara ne može podnijeti poraz, uzima bocu, razbija ju i pokušava navaliti na Leeja. Stoga, Lee uzvraća udarcima i tako ubija protivnika.

Najokrutnija smrt u filmu je smrt Leejeva kolege i prijatelja Williamsa, koga će Han omotati željeznim lancima i spustiti u korito vruće kemikalije nakon što ovaj postane sumnjičav u Hanov posao. Isto tako, niti Lee neće biti milosrdan. U posljednjoj i krvavoj borbi s Hanom, on će na koncu svojim nožnim udarcem udariti Hana koji će se potom nabiti na oštricu koplja i tako tragično završiti.

Film *The Way of the Dragon (Na zmajevom putu)* ne pokazuje niti približno jednako prisustvo smrti i ubojstava na filmu kao prethodni filmovi. Jedina prisutna smrt je smrt Leejeva protivnika Colta (Chuck Norris), kojega će ubiti vlastitim pokretima. U scenama na kraju filma,

⁹⁹ Sekvenca iz filma *Enter the Dragon*

neće biti vidljiva krv jer su protivnici na zavidnoj razini poznavanja borilačkih vještina, i jer se bore isključivo rukama, nogama i taktikom, a ne noževima ili vatrenim oružjem. Lee je i ovaj put ubojica, ali može se reći da nije iza sebe ostavio puno mrtvih tijela.

U filmu *The Game of death (Igra smrti)* prvu smrt nalazimo na setu snimanja. Billy Lo (Lee) glumi na setu, i tom prilikom jedan od likova stavlja pravi metak u pištolj umjesto lažnog i tako upuca Billyja. Na sprovodu će biti puno ljudi, no radi se o tome da Billy nije mrtav, već je morao prikazati svoju smrt kako bi lakše došao do cilja, osvete. Nakon toga Billy se osvećuje Karlu Milleru, članu organizirane bande, koji nakon meča ide u svoju svlačionicu, gdje ga dočeka Billy i pretuče na smrt. Billy će na smrt pretući i Sticka, koji će ga pokušavati ubiti puškom. Billyjevi udarci su smrtonosni, odnosno pogubni za Sticka u ovom slučaju. U sljedećoj borbi s Danom Inosantom, Billy će se prometnuti i u davitelja, jer će ga na koncu ubiti stisnuvši mu vrat nunchakama. Na sličan način udavit će i sljedećeg protivnika, visokog Hakima. Nakon toga uslijedit će ubojstvo i najbližeg čuvara lokalnog mafijaša (Steinera), a onda i indirektna smrt samog mafijaša (dr. Landa). Billy je u ovom filmu ubojica, onaj koji će na smrt prebiti mnoge u ovom filmu. Kako god, on je neminovno povezan sa smrću.

U filmu *The Big Boss (Veliki šef)* Cheng Chao An (Bruce Lee) dolazi u grad kod braće Hsu. Na vratu nosi ogrlicu kao znak obećanja majci da se neće tući. Prva smrt koja se spominje (ali ne i prikazuje) u filmu je smrt gospođe Chen koju je negdje presrela banda i udavila je. Druga smrt je ona starog Wanga, koji je otišao prije mjesec dana pronaći ženu i još se nije vratio. Prva prikazana smrt u filmu je otkriće radnika Chiena i Yua kako se u ledu (tvornica u kojoj radi Cheng Chao An) nalazi droga. Oni su svjedoci toga, stoga ih nadzornik traži da dođu kod njega. Nakon što ne pristaju sudjelovati u tom kriminalu, nadzornikovi pomoćnici ih ubijaju i stavljaju u led. Niti sljedeća dva brata neće bolje proći. Brat Hsu i Chang bit će ubijeni u borbi ispred vlasnikove (tvornice leda) kuće jer će on narediti da ga njegov sin i pomoćnici ubiju kako ih Hsu i Chang ne bi prijavili policiji. Što se tiče Chenga, on u drugom dijelu filma dolazi preko noći u tvornicu i tamo u skrivenom ledu nalazi dijelove tijela nestale braće. U tom trenutku petnaestorica ulaze unutra i borba počinje. Cheng je u toj borbi gotovo sve poubijao, iako se to ne može sa sigurnošću reći jer je neke ozlijedio. Time je zamazao svoje ruke krvlju i postao suprotno od onoga što mu je mama savjetovala, da izbjegava tučnjavu. A ubojstvom tih mladića Cheng je izravno sudjelovao u ubojstvu svoje braće (Ah Bea i Chiao Meia) i sestre jer ih je sve našao ubijene u kući kao odgovor na ono što je on uradio drugima.

Na koncu filma Cheng je opet ubojica. Prvo će raniti nožem i ozlijediti rukama i nogama nekoliko vlasnikovih stražara, a zatim se potući i sa samim vlasnikom, koji je ranije pokazao poznavanje borilačkih vještina. Dvojica boraca borit će se do krvi, a Lee je taj koji je doslovno

svojim ubojitim potezima (rukama) i nožem poslao vlasnika na drugi svijet. I u ovom filmu Lee je ubojica, a sve to radi iz osвете. Smrt je neizostavni dio i ovog filma.

3.3. Filozofija borbe u filmovima Brucea Leeja

Već se spomenulo da je Lee studirao filozofiju i da je bio veoma uspješan u tome. Također, spomenulo se da se od trinaeste godine počeo baviti borilačkim vještinama i nastavio sve do svoje smrti, 1973. godine. Bruce Lee je spojio zapadnjačku i istočnjačku filozofiju na isti način kao što je učio borilačkim vještinama ne Kineze, kojima je to prije njega bilo zabranjeno.

No, kako je uspio povezati filozofiju i borilačke vještine? Već se navelo da je Bruce Lee posjedovao golemu biblioteku iz područja usko vezanih uz tijelo, pokret, borbu, ali i uz um. I ne samo da je posjedovao, već je iste knjige i proučavao. Uz proučavanje, nužno je spomenuti Bruce Leejev napor jer je on svaki dan bio u pokretu. Neprestano je vježbao, svakim danom te postizao brojne rezultate. Očito da je sve počinjalo iz njegova uma, a poznato je da je Lee bio čovjek meditacije. U trećoj fazi učenja borilačke vještine, vježbač gubi mogućnost borbe ako ne razmišlja¹⁰⁰. To znači da je um neodvojivi dio bilo kakve borbe, a pogotovo one Bruce Leeja, koji smatra da smo sami zapovjednici svog uma.

*Sada shvaćam da sam ja moć koja upravlja osjećajem moga uma i iz koje izrastaju okolnosti.*¹⁰¹

Sukladno tomu, za Kanta je um moć koja daje načela spoznaje a priori. Stoga je čisti um onaj koji sadržava načela, da se što potpuno a priori spozna. Organon čistoga uma bio bi dakle skup onih principa, prema kojima se sve čiste spoznaje a priori mogu steći i zaista ostvariti¹⁰². Osim toga, Lee nalaže oslobođenje uma. Kako bi mogao biti u skladu i slobodan, um se mora osloboditi svake vezanosti uz oprečne predodžbe. Treba se osloboditi utjecaja vanjskog svijeta i pustiti ga da se neometano kreće među pojavama. Um ne smije biti ograničen jer tada ne može misliti slobodno.

Nadalje, Lee ističe da um treba dovesti u oštar fokus i učiniti ga budnim tako da može odmah intuitirati istinu, koja je posvuda, um se mora osloboditi predrasuda, starih navika,

¹⁰⁰ Thomas, B. *Bruce Lee: Fighting spirit*, The classic biography, completely revised and updated (electronic edition), Sidgwick&Jacksen, London, 2012., str. 97.

¹⁰¹ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 62.

¹⁰² Kant, I. *Kritika čistoga uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984., str. 31.

restriktivnog procesa razmišljanja, pa čak i same obične misli. Smatra da treba razviti budan um.¹⁰³

Slično će izraziti Toma Akvinski u djelu *De Veritate: Istina slijedi djelovanje uma, ukoliko se njegov sud odnosi na stvar onakvu kakva ona jest: no um spoznaje istinu samo onda kada on reflektira o vlastitome činu; i ne samo ukoliko um spoznaje vlastiti čin, nego ukoliko spoznaje poklapanje između sebe i stvari(...)*(q. 1, a. 9).¹⁰⁴

Prazan um i čisto srce prema Leeju su urođeni čovjeku, a njegova oruđa igraju ulogu u tim osobinama sa najvišim stupnjem slobode¹⁰⁵. Oruđa stoje kao simboli nevidljivog duha, držeći um, tijelo i udove u punoj aktivnosti¹⁰⁶.

Osim toga, kretanje uma bitno određuje kretanje čovjekova tijela. Ide se do te mjere da um zapovijeda, a tijelo izvršava zapovijedi. Budući da um upravlja tjelesnim pokretima, način upravljanja umom je važan, ali to nije lako postići¹⁰⁷. (...)

Stanje uma/zen je od presudne važnosti za borilačke vještine. Ovaj element prisutan je u gotovo svim borilačkim vještinama, pa i sportovima. U ovom smislu svakako treba spomenuti i Kyudo kao najzen od svih borilačkih vještina u kojem je koordinacija disanja i pokreta neophodna, kao i koncentracija i stanje mentalne praznine¹⁰⁸.

A navodi se i da mudrac ostvaruje ravnotežu na način da *Oslobađa um od nepotrebnih misli*¹⁰⁹. Ne puno drukčije navodi se i da um ne smije dotaknuti „(...) ni požuda i patnja, dobitak i gubitak, uzdizanje i padanje, briga za druge, užitak i strah(...)”¹¹⁰.

Važnost nesmetanosti uma vidi i Bruce Lee, zato će to reći ne mali broj puta:

Lokalizacija uma znači njegovo zamrzavanje. Kada um prestaje slobodno letjeti, kao što treba, više nije um kakav treba biti¹¹¹. A to će potvrditi i sljedeći citat koji kaže:

Ako se išta nalazi u njemu, narušena je ravnoteža psihičke energije, njegova prirodna aktivnost je sputana i više ne teče sa strujom.¹¹² Ili, još više:

Nemojte dopustiti umu da odabire ili odbacuje. Um ne smije biti opterećen odlučivanjem.¹¹³

¹⁰³ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 65.

¹⁰⁴ Relja, H. *Tomistička filozofija 2. dio*. Split: Filozofski fakultet Split. 2016., str. 16.

¹⁰⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 16.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Philipps, S. E. *Zen budizam*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2000., str. 118.

¹⁰⁹ Tzu, L. *Tao Te Ching*, Planetopija, biblioteka Quantum, Zagreb, 2020, str. 17.

¹¹⁰ Suzuki, D. T. *Uvod u zen budizam*, Planetopija, biblioteka Quantum, Zagreb. 2018., str. 25.

¹¹¹ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 10.

¹¹² Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 241,

¹¹³ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 21.

Tjelesnom opuštanju mora slijediti mentalno i duhovno opuštanje kako bi se ispravno izvodile tehnike te kako bi um bio slobodan, a ne samo okretan. Da se to postigne, vježbač kung-fua mora, uz mirnoću i tišinu, svladati načelo ne-mišljenja (wu-hsin).¹¹⁴

Bit toga načela je nevezanost uma. To znači da vježbač kung-fua svoj um koristi kao ogledalo – ono ništa ne zahvaća i ništa ne odbija; prima ali ne zadržava. Alan Watts kaže da je ne-mišljenje „*stanje potpunosti u kojemu um funkcionira slobodno i lako, bez osjećaja da drugi um, ili ego, stoji iznad njega s toljagom*“¹¹⁵. A to se vidi i iz sljedećeg:

„*Wu-hsin is the fluidity of "everyday mind.*“¹¹⁶

Ovom pojmu blizak je termin *wu-wei*, prirodno djelovanje, spontanost, odnosno podupiranje svih stvari u njihovom prirodnom stadiju¹¹⁷. To ne znači nikakvo djelovanje, već nikakvo djelovanje koje rađa protivljenje. To znači biti savitljiv, poput trske na vjetru, učiti iz situacije u kojoj se čovjek nađe. Ali *wu-wei* znači i sklad s prirodom. Ono ne vidi nikakvo nasilje, već mir i *slobodu od uznemiravanja*¹¹⁸. Stabilnost je još jedna odlika principa *wu-wei*.

Voda je još jedan od bitnih elemenata u Leejevoj filozofiji borbe, gotovo najbitniji. Lee je u jednom periodu učenja borilačkih vještina upao u svojevrsnu krizu. Yip Man mu je tada rekao neka ne vježba, neka ode i neka se smiri potpuno. Lee je otišao čamcem na pučinu i tada je udario u ocean (vodu)... I tada ga je dotaknula misao. Vodu je zamislio kao najosnovniju stvar, bit kung-fua. Voda mu je upravo ilustrirala Yin princip kung-fua. Upravo ju je udario, ali je nije ozlijedio. Zatim ju je šakom pokušao uhvatiti, ali ni to nije bilo moguće. Ova najmekša tvar na svijetu, mogla je stati u bilo koju posudu. Premda se činila slabom, mogla je prodrijeti kroz najtvrdje svjetske stvari.

*I wanted to be like the nature of water. But the lesson wasn't over yet. While still savoring the insight, Lee continued to gaze into the water when suddenly a seagull flew over, casting its reflection upon the waves. This was the moment of Lee's satori: Right then as I was absorbing myself, another mystic sense of hidden meaning started upon me.*¹¹⁹

(Želio sam biti poput prirode vode. Ali lekcija još nije bila gotova. Dok je još uvijek uživao u uvidu, Lee je nastavio gledati u vodu kada je iznenada galeb doletio, bacajući svoj odraz na

¹¹⁴ Ibid, str. 26.

¹¹⁵ Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 26.

¹¹⁶ Lee, B. *Striking thoughts*, Bruce Lee's wisdom for daily living, (edited by John Little), Tuttle Publishing. pdf izdanje, 2002., str. 175.

¹¹⁷ Lee, 2000, str. 58.

¹¹⁸ Lee, 2000: str. 59.

¹¹⁹ J. *The Warrior Within: The Philosophies of Bruce Lee* to better understand the world around you and achieve a rewarding life, Chicago: Contemporary books, Chicago, 1996., str. 47.

valove. Ovo je bio trenutak Leejevog satorija: *Upravo tada, dok sam upijao sebe, obuzeo me još jedan mistični osjećaj skrivenog značenja.*)

Prolazak emocija i misli pred protivnikom Lee uspoređuje s odrazom ptice na vodi. Na to je mislio profesor Yip rekavši da je odvojen... *Kako bi se kontrolirao, prvo se mora prihvatiti tako da ide uz svoju prirodu, a ne protiv nje*¹²⁰.

Nadalje, Leejev odnos s vodom poznatiji je iz sljedećih rečenica:

*Empty your mind, be formless, shapeless — like water, said Bruce Lee of a revelation that unlocked a deeper, more spiritual level of martial arts for him. “Now you put water in a cup, it becomes the cup; You put water into a bottle, it becomes the bottle; You put it in a teapot, it becomes the teapot. Now water can flow or it can crash. Be water, my friend.*¹²¹

(Ispraznite svoj um, budite bezoblični, bezoblični - poput vode, rekao je Bruce Lee o otkriću koje mu je otključalo dublju, duhovniju razinu borilačkih vještina. “Sada stavite vodu u šalicu, ona postaje šalica; Stavite vodu u bocu, ona postaje boca; Stavite ga u čajnik, on postaje čajnik. Sada voda može teći ili se može srušiti. Budi voda, moj prijatelju)

No kakva je veza vode i borbe? Odgovor nalazimo u sljedećoj rečenici:

*Good martial artist should be like water – move fluidly without hesitation.*¹²²

Harmonija je još jedan pojam za Brucea jako bitan jer ciljevi daju životu smisao i sadržaj. U tom smislu Lee naglašava izbjegavanje ikakvih misli o agresivnosti ili natjecanju. Sam je došao do životne spoznaje u kojoj nije znao što bi htio. U njegovom slučaju to je bila potraga za postajanjem, iz trenutka u trenutak. I stalno se preispitivao: „*What is this, Bruce?*“ „*Is it true or not true?*“ „*Do you really mean it or not mean it?*“ *Once I've found that out, that's it.*¹²³ Ne treba se bojati neuspjeha. U velikim pokušajima veličanstveno je čak i propasti. Znati što želimo prvo je pravilo za postizanje cilja. I ne treba se brinuti za nagradu, već sve pokrenuti da se željeno postigne.

*When you drop a pebble into a pool of water, the pebble starts a series of ripples that expand until they encompass the whole pool. This is exactly what will happen when I give my ideas a definite plan of action.*¹²⁴

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=nzQWYHHqvIw> – pristup 16. 8. 2022.

¹²² (<https://www.youtube.com/watch?v=JCTpDxNnXSQ> – posjet 14. 8. 2022.)

¹²³ Lee, B. *Striking thoughts*, Bruce Lee's wisdom for daily living, (edited by John Little), Tuttle Publishing. pdf izdanje, 2002., str. 143.

¹²⁴ Ibid.

Sljedeći element Leejeve filozofije borbe je *ekonomičnost*. Ovdje Lee podrazumijeva držanje kao osnovu borilačke vještine. Ono mora biti držanje pobjednika jer on daje sve od sebe u svako vrijeme¹²⁵. Takva se osoba osjeća kao div među patuljcima. Bitna je i kontrola osjećaja usred natjecanja jer u suprotnom mišići će djelovati protiv napetih antagonističkih mišića¹²⁶.

Pravilno držanje stvara:

- a) Neuhvatljivost lakim pokretima (ali ne pasivno)
- b) Razorne udarce
- c) Brzinu
- d) Prirodnu dinamiku
- e) Varke i lukavost
- f) Izvrsnost i kontrolu
- g) Posvemašnju kontrolu pokreta¹²⁷

Položaj vodeće noge i stopala kontrolira položaj tijela. Ako su oni u pravilnom položaju, trup će zauzeti pravilan položaj automatski. Izuzetno bitna stvar za tijelo je da ono mora tvoriti *ravnu liniju sa vodećom nogom*¹²⁸. Okretanjem vodeće noge i druge noge prema unutrašnjoj strani, cijelo tijelo okreće se u tom pravcu, što otežava protivnikove napade i smanjuje ciljnu površinu. Međutim, okretanjem vodeća noga i stopala prema vanjskoj strani, tijelo se okreće protivniku i pruža veću površinu za udarac. *Za obranu je povoljniji manji cilj, a tijelo okrenuto prema vanjskoj strani daje bolju priliku za napad*¹²⁹.

Lee je naglašavao da je pravilan stav *stvar efektne unutrašnje organizacije tijela*¹³⁰. A upravo je pravilan stav izuzetno bitan za borilačke vještine jer on daje tri stvari:

1. Osigurava tijelo i udove u najpovoljnijem položaju za sljedeći pokret.
2. Omogućava borcu održavanje pokerskog tijela, tijela koje ne odaje svoje sljedeće namjere.
3. Postavlja tijelo u onaj stupanj napetosti i mišićnog tonusa koji je najpovoljniji za brzu reakciju i visoki stupanj koordinacije¹³¹.

¹²⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 68.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid, str. 35.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid, str. 33.

¹³¹ Ibid.

Lee tu pridodaje i polučučeci stav jer je on savršen za borbu. Drži tijelo spremno i u svakom trenutku uravnoteženo za obranu, napad ili protunapad bez potrebe za prethodnim pokretima. Ovaj stav naziva *mali fazni stav savijenih koljena*¹³².

Lee je svoj stav usporedio s igračem pokera, stoga je takav izgled tijela nazvao i pokersko tijelo, pokersko lice. Isto tako, treba poput kobre ostati spreman u opuštenom, ali kompaktnom stavu, a udarci se *osjetiti prije nego što se mogu vidjeti*¹³³.

Sljedeći element njegove borbe je *rad nogu (footwork)*. Rad nogu ili kretanje po tlu je za Leeja bit borbe. Lee je rad nogu podijelio u tri dijela. Prvi dio je *osvajanje i oslonac*. U ovom dijelu treba svoj rad nogu prilagoditi protivnikovom, ali mu se nikada ne smije dopustiti da se razvije u nezgrapni i veliki korak. Rad nogu mora biti kontroliran, gladak i brz, i nikad se ne smije trzati stopalima po tlu (pogotovo stražnjim). K tome, treba biti stalno u pokretu kako bi protivnik krivo procijenio udaljenost, ali i biti svjestan vlastitih pokreta. Nužno je i stalno napadati i raditi u svoju korist te tako postići udaljenost koja nam najbolje odgovara¹³⁴.

Drugi dio je *napadanje*. U ovom dijelu nikada se ne smije dopustiti da se nagnemo naprijed u dosizanju cilja. Nakon što se ovlada udarcem iz položaja na oprezu, postupno bi trebalo produživati udaljenost i napadati protivnikovu prednost.

Treći dio je *mjerenje udaljenosti*, odnos koji se stalno mijenja ovisno o brzini, kontroli i agilnosti oba protivnika. Vješt se čovjek uvijek drži podalje od protivničkog napada kako bi ga natjerao da pogrješno procijeni njegovu udaljenost bivajući istovremeno siguran u svoju. U tom trenutku postići će onaj razmak (distancu) koji mu najviše odgovara, a kada mu se ukaže prilika, smanjit će ga i presresti protivnika kako bi mu se približio¹³⁵.

Četiri koraka moguća su u radu nogu: *povlačenje, napredovanje, kruženje u lijevo i kruženje u desno*¹³⁶. U napredovanju i povlačenju razlikuju se još i korak naprijed, korak natrag i korak u stranu.

Brzo povlačenje je brz i fluidan snažni korak natrag koji dozvoljava i daljnje povlačenje ili krak naprijed u napad ako to reagiranje protivnika omogućí¹³⁷. Povlaćeci se pred protivnikovim

¹³² Ibid, str. 35.

¹³³ Ibid, str. 39.

¹³⁴ Lee, B. *Jeet Kune Do*, Bruce Lee's commentaries on the martial way (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 189.

¹³⁵ Lee, B. *Jeet Kune Do*, Bruce Lee's commentaries on the martial way (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 190.

¹³⁶ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 142.

¹³⁷ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 144.

udarcima nogu, daje mu se prostor. Stoga je nekad mudro da se krene prema njemu i pokvare se njegove pripreme, čime se dobiva na vremenu¹³⁸.

Brzo napredovanje je brzi i nagli način kretanja u kojem se mora očuvati ravnoteža, a tijelo kretati blizu tla. To nije isto što i skakanje, već kao i široki korak naprijed u kojem stražnja noga smjesta povlači za prednjom¹³⁹.

Kod kruženja u desno, desna noga je vodeća i oko nje se cijelo tijelo pokreće u desno dok se ne zauzme pravilan stav. Prvi korak desnom nogom može biti kratak ili dugačak, duži je pivot što je duži korak. Ovo kretanje može se koristiti u onemogućavanju protivnikove upotrebe desnog vodećeg kuka udarca i njegova držanja izvan ravnoteže, kao i dovođenja lijeve ruke u protuudarac¹⁴⁰.

Kruženje u lijevo je preciznije kretanje u kojem se valja služiti kraćim koracima. Ovo kretanje pomaže kod protivnika koji su dešnjaci jer se njime nastoji održati protivnika izvan domašaja. Također, ovaj položaj stvara odličan položaj za izvođenje udaraca džeba ili kuke¹⁴¹.

Još jedan element Leejeve filozofije borbe su glavna oružja – ruke i noge. Lee je u borbama uvijek koristio ruke i noge. Premda je imao samo 60 kg, *mogao (je) zadati snažniji udarac nego mnogi ljudi dvostruke težine, jer su njegovi udarci dolazili iz snažnog tijela i to daleko većom brzinom*¹⁴². A Lee je išao do krajnjih granica jer je smatrao da to tako treba biti: *Develop your legs to their utmost strength and flexibility*¹⁴³.

Noge je smatrao izuzetno važnima jer su čovjekovo najduže oružje i nije potrebna blizina kako bi ih se moglo upotrijebiti. Leejeve noge bile su njegov najfunkcionalniji dio tijela. Treniranje nogu shvatio je ozbiljno i svakodnevno ih je trenirao na ovaj ili onaj način. Noge su za njega bile sustav prijenosa i jedan od najvažnijih izvora iz kojih potječe sva značajna moć udaraca. Kod udaranja, na primjer, početni poticaj za stvaranje maksimalne snage udarca dolazi od podignute pete stražnje noge. Prilikom udaranja nogom, puna se snaga može postići samo pravilnim položajem nogu, trupa i kukova. Noga za doskok i noga za izbacivanje moraju istovremeno doseći svoja predviđena odredišta (tlo i metu) kako bi se postigla maksimalna snaga udarca. Lee je primijetio da su donji ekstremiteti slaba karika u obrani većine borilačkih vještina.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid, str. 142.

¹⁴⁰ Ibid, str. 143.

¹⁴¹ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 143.

¹⁴² Lee, B., Uyehara, M. 1990. *Bruce Lee Metoda borbe* (4. tehnika samoobrane), Zagreb: Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, str. 80.

¹⁴³ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 118.

U borbi su koljena i potkoljenice najslabiji dijelovi koji nemaju adekvatnu zaštitu. Nakon što su ozlijeđeni, borci se više neće moći boriti. Stoga je važno pojačati trening koljena i izbjegavati svaki napad na te dijelove.

Udarce nogom Lee je podijelio na: udarac nogom u stranu, udarac vodećom nogom naprijed, obratni udarac nogom naprijed, kuka udarci nogom, udarac nogom uz okret natrag, kuka udarac petom te udarac koljenom¹⁴⁴. Osim toga, za svako od gore navedenih podjela, Lee je napravio potpodjelu, stoga je udarac nogom u stranu podijelio na:

- a) Udarac nogom u stranu prema dolje (goljenica, koljeno i bedro)
- b) Paralelni udarac nogu u stranu (rebra, trbuh, bubrezi itd.)
- c) Udarac nogom u stranu prema gore
- d) Visoki udarac nogom u stranu pod kutom (desna vodeća prema lijevom stavu i obratno)
- e) Visoki udarac nogom u stranu
- f) Visoki udarac nogom u stranu sa uklizavanjem (prema gore ili paralelni)
- g) Udarac nogom uz korak natrag u goljenicu ili koljeno (protударac)
- h) Udarac nogom u stranu sa skokom
- i) Obratni skok udarac u goljenicu ili koljeno (s rustom stražnje noge)¹⁴⁵

Prema Leeju, funkcije najdužeg udarca nogom su da primarno dosegnu najudaljeniji cilj, zatim da budu razorno oružje, a onda da premoste prazninu do sljedećeg udarca nogom ili rukom. Isto tako, udarac nogom koji se koristi različit je ovisno o protivniku s kojim se bori¹⁴⁶.

Dovoljno je pogledati Leejeve ruke i zaključiti da su bile izuzetno mišićave. Svaki put prilikom izvođenja tehnike protivniku, vlakna njegovih mišića bi se mreškala i pravili bi se valovi kroz njegove ruke. Njegovi tricepsi (posebno njihove bočne glave) bili su izuzetno isprugani, a bicepsi šiljati i gusti. Svoje ruke nije trenirao za pokazivanje; izgled ruku bio je jednostavno nusprodukt treninga u koji se uključio kako bi razvio maksimalnu funkcionalnu snagu. Lee je svoje istraživanje treninga ruku podijelio u dvije kategorije, jednu za bicepse i drugu za tricepse¹⁴⁷.

Kod udaraca rukom treba razlikovati sljedeće udarce: vodeći ubod prstima, izravni vodeći udarac rukom, vodeća kuka, stražnji križ, zapešće, četvrt zamah, aperkat, obratni spin te čekić udarac¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 75.

¹⁴⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 75.

¹⁴⁶ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 79.

¹⁴⁷ Ibid, str. 113.

¹⁴⁸ Ibid, str. 75,76.

Već će na početku poglavlja Lee reći da je udarac šakom vodeće ruke osnova svih udaraca rukom u Jeet Kune Dou¹⁴⁹. Taj udarac upotrebljava se i za napad i za obranu, u presretanju i zaustavljanju složenog napada protivnika¹⁵⁰. Ovaj udarac je najbrži od svih mogućih udaraca šakom. Ravnoteža se ne remeti jer se zadaje s minimum pokreta. A budući da je pravocrtan, veće su šanse pogoditi cilj. K tome, izdvaja se i točnost u odnosu na druge udarce¹⁵¹. U Jeet Kune Dou nikad se ne udara samo rukom, već tijelom jer ruka je tu prenositelj velike snage iz stopala, bokova, ramena i zglavka do udarne površine. Isto tako, opuštanje je veoma važno za snagu i brzinu udarca rukom¹⁵².

*Neka vaša vodeća ruka izleti prema cilju opuštena i laka; nemojte stezati ili zgrčiti šaku sve do trenutak prije dodira. Svi udarci moraju završiti sa trzajem desetak centimetara iza cilja. Prema tome, morate udariti kroz protivnika umjesto njega.*¹⁵³

Položaj glave prilikom udaraca vodećom rukom neprestano se mora mijenjati. Ponekad mora biti više, ponekad niži, a nekad ni jedno ni drugo. I stražnja ruka mora mijenjati položaj i biti ispred lica¹⁵⁴. Vodeći udarac rukom u tijelo obara protivnikov gard te ga ometa jer je efikasan. Lee dodaje i potrebu napraviti varku lijevom rukom kako se omelo protivnika te imalo neometan prostor za udarac. Udarci rukom na ovaj način imaju presudnu ulogu u bliskoj borbi.

Sljedeći element Leejeve filozofije borbe je isprekidani ritam i ritam (kadenca, timing, brzina). Svaki protivnik ima svoj ritam kretanja u borbi. No, taj ritam u borbi može biti poremećen. Što znači poremetiti ritam? Lako oklijevanje ili neočekivani pokreti (napad ili protunapad) znak su poremećenog ritma. Zato je udarac izveden u pravom trenutku uspješan, a protivnik *uhvaćen na krivoj nozi*¹⁵⁵. Isto tako, napadi izvedeni u vrijeme pola protivnikova pokreta nazivaju se napadom u pola takta. Nakon što se protivnik prilagodi protivniku udarajući u jednom taktu, može prekinuti tu metodu i udariti u pola takta. Ova metoda dovodi do nespremnosti protivnika i izbacuje ga iz ravnoteže¹⁵⁶.

Unutar ritma izdvaja se pojam *timing*, odnosno *vrijeme koje protječe između trenutka stimulansa ili signala za akciju i početka mišićne akcije*¹⁵⁷. Potpuna reakcija sastoji se od tri elementa. Prvo je vrijeme potrebno stimulansu doći do primatelja (zvučni, doticajni, vizualni).

¹⁴⁹ Ibid, str. 88.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid, str. 89.

¹⁵⁴ Ibid, str. 90.

¹⁵⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 62.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid, str. 60.

Zatim vrijeme potrebno mozgu prenijeti određenim živčanim centrima određenih mišića. I na koncu vrijeme potrebno mišićima za početak aktivnosti¹⁵⁸. Prema navedenom, timing bi bio sposobnost prepoznavanja pravog trenutka za napad. U skladu s tim, protivnika se može napasti dok pokušava izvesti napad, usred protivnikova pokreta ili u trenutku padanja protivnikove koncentracije¹⁵⁹.

Ovdje svakako treba spomenuti i kadencu, brzinu *koja je regulirana tako da se podudara sa brzinom protivnika (...). To je specifični ritam u kojem se odvija serija pokreta*¹⁶⁰. Isplanirana kadenca dopušta kontrolu svakog pokreta. Ta kontrola omogućit će borcu lakše odabrati pokrete obrane i napada kako bi došao do lakše pobjede¹⁶¹.

Protivnika treba iznenaditi i uhvatiti ga u trenutku bespomoćnosti¹⁶².

Lee je imao dar brzine, atletske izgled i tjelesnu građu¹⁶³. A za mnoge je brzina važnija od snage¹⁶⁴. Lee je puno pažnje posvećivao brzini. Govorio je da dvostruko jače udara onaj tko je brz, nego onaj tko je snažan.

Sam pojam podijelio je u pet tipova:

- a) Perceptualna brzina – brzina oka da primijeti razlike za napad i obeshrabri protivnika stvarajući kod njega zabunu i usporavajući ga
- b) Mentalna brzina – brzina duha kojom se odabire pravi pokret da se zbuni i kontrira protivnik
- c) Brzina počinjanja akcije – brzina pokreta prilikom izvedbe odabranog zahvata. Postiže se brzinom stezanja mišića.
- d) Brzina promjene – sposobnost da se usred pokreta mijenja pravac aktivnosti. Sačinjava je kontrola ravnoteže i inercija (upotreba malog faznog stava savijenih koljena)¹⁶⁵.

Nije istina da se brzina ne može povećavati. Bruce je smatrao da su elasticitet, opružnost, pokretljivost, otpor na umor (kondicija, fizička izdržljivost), sposobnost predviđanja i mašta, tjelesna i umna budnost osobine koje povećavaju brzinu¹⁶⁶. Pravi borac je za njega onaj koji povećava vještinu i fleksibilnost obiju ruku i nogu. Ekonomičnost pokreta

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid, str. 61.

¹⁶⁰ Ibid, str. 62.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid, str. 63.

¹⁶³ Jennings, G. Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 63.

¹⁶⁴ Thomas, B. *Bruce Lee: Fighting spirit*, The classic biography, completely revised and updated (electronic edition), Sidgwick&Jacksn, London, 2012. str. 64.

¹⁶⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 58.

¹⁶⁶ Ibid.

(dobra forma i dobra koordinacija) ključna je za brzinu¹⁶⁷ Također, Lee izdvaja i opuštenost mišića. Već se spomenulo da je Lee stavljao naglasak na zagrijavanju, to će napomenuti i kod brzine jer zagrijavanje povećava elastičnost i gipkost mišića, smanjuje njihovu gustoću te *ugađa tijelo na viši fiziološki tempo (brzina otkucaja srca, krvotok, tlak, disanje)*¹⁶⁸ Elementu zagrijavanja dodaje postizanje tonusa mišića i djelomične napetosti, odgovarajuće žarište budnosti te pogodan stav¹⁶⁹.

Još jedan od elemenata Leejeve filozofije borbe je način na koji je napadao protivnika.

Lee je razlikovao pet načina napada: jednostavni izravni napad (*SDA-single direct attack*), napad kombinacijama (*ABC-attack by combination*), napad imobilizacijom (*HIA-hand immobilization attack*), progresivni indirektni napad (*PIA-progressive indirect attack*) te napad privlačenjem (*ABD-attack by drawing*).

Jednostavni izravni napad je bilo koji napad koji je izveden pod neočekivanim kutom, ponekad poslije varke. Izvodi se uz pomoć rada nogu te nakon promjene razdaljine.

U napadu kombinacijama riječ je o nizu udaraca koji slijede jedan drugoga i izvedeni su ne samo u jednoj liniji¹⁷⁰. Cilj udaraca je namještanje protivnika u poziciju iz koje je najlakše zadati završni udarac. Čini se prirodnim udarati prvo u glavu, a onda u tijelo. Udarci u kombinaciji imaju ritam i osjećaj kao osnovu jer je udarac u ritmu važan faktor boksanja¹⁷¹. Lee naglašava trostruke udarce, koji su za njega poput abecede. Riječ je o dva udaraca u tijelo, a treći pogađa glavu. Prva dva udarca spuštaju gard protivnika, a treći zadaje konačni udarac¹⁷². Kod napada imobilizacijom, riječ je o hvatanju u zamku protivnikove noge, ruke ili glave prilikom udarca u liniji napada. Ova tehnika sprečava pomicanje protivnika, što pruža sigurnost udaraca. Ova tehnika može biti i preventivna mjera prilikom napada jednom, a držanja drugom rukom, ali i u izvođenju protunapada¹⁷³. Treba se razviti osjećaj na podlaktici kako bi ona mogli poslužiti kao oružje. Uz udarac treba trznuti labavom podlakticom ili zamahnuti laktom s udarcem¹⁷⁴.

Nakon varke ili prodora koji nije bio do kraja izveden uvijek se izvodi progresivni indirektni napad. Ova tehnika izvodi se u jednom kretanju bez povlačenja, u suprotnosti s jednostavnim napadom. Kod snažnih i brzih protivnika preporuča se upotreba ove tehnike. Također,

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid, str. 190.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid, str. 191.

¹⁷³ Ibid, str. 187.

¹⁷⁴ Ibid, str. 188.

upotrebljava se kad se želi postići raznolikost u napadu. Stvar je u tome da se ovom tehnikom savladava razdaljina do protivnika¹⁷⁵.

Posljednji, napad privlačenjem, je napad u kojem smo namamili protivnika da napadne ostavivši mu otkriveni dio tijela. Najbolje je navesti protivnika na prijevremeni napad jer time možemo biti sigurni u njegove namjere. To smanjuje protivnikove sposobnosti u mijenjanju garda i položaja i time je napad neometen. Isto tako, važno je istaknuti posuđivanje protivnikove sile *koja će biti zbrojena snazi vlastitog protunapada*¹⁷⁶. Snaga tajnog udarca po njemu leži u pravilnom korektnom položaju, timingu i duševnom stavu¹⁷⁷.

No, kakav je Lee imao odnos prema vlastitom tijelu i vježbanju? Smatra se pionikom u korištenju zapadne metode bodybuildinga za potrebe treninga borilačkih vještina. Lee je također bio ključan u razvoju onoga što je postalo očekivana tjelesna struktura arhetipskog (ili stereotipnog) mišićavog i prugastog borilačkog umjetnika: nakon B. Leeja, pretpostavka je uvijek bila da borilački umjetnik mora izgledati kao olimpijski sportaš.

Na početku poglavlja *vježbanje*, Lee govori da je to (vježbanje) jedan od najviše zanemarenijih dijelova sporta. To je *psihološko i fiziološko pripremanje pojedinca za intenzivne živčane i mišićne reakcije*¹⁷⁸. Govori se i o poznavanju stvari koje će oštetiti i ozlijediti tijelo jer nepravilno vježbanje dovodi do ozljeda¹⁷⁹. Lee je razvio svoj program za kondiciju, a taj je uključivao sljedeće:

- 1) Razgibavanje nogu
- 2) Sklekovi
- 3) Trčanje u mjestu
- 4) Valjanje ramenima
- 5) Visoki udarci nogama
- 6) Duboki čučnjevi
- 7) Podizanje nogu postrance
- 8) Vježba sjedenja iz ležećeg stava
- 9) Kruženje bokovima
- 10) Podizanje nogu
- 11) Pretkloni tijelom¹⁸⁰

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid, str. 192.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 30.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

Zatim je te vježbe rasporedio prema danima u tjednu. Tako je, na primjer u ponedjeljak, srijedu i petak preskakao konopac, rastezao se, radio pretklone naprijed, skakao iz čučnja i radio čučnjeve te izvodio visoke udarce nogom¹⁸¹.

Naravno, Lee je birao vježbe koje će raditi svakodnevno jer je svaka vježba služila poboljšavanju Leejevih tehnika udaraca. Na prvu gledajući u njegovo tijelo, u oko nam moraju upasti njegovi trbušni mišići. Jedan od njegovih učenika navodi da je Bruce, za vrijeme rada u restoranu i pohađanja sveučilišta, vježbao na drvenoj lutki između dva i četiri sata dnevno¹⁸².

Spariranje je smatrao jednim od najvažnijih dijelova vježbanja borilačkih vještina. Da bi se to moglo, mora se biti *u stanju primati udarce u srednji dio tijela*¹⁸³. Zato se je Lee koncentrirao na nekoliko vježbi koje i vama preporučamo¹⁸⁴.

O njegovim trbušnjacima, najviše će se doznati iz sljedećeg ulomka:

*Of all Bruce Lee's highly developed body parts, perhaps the most visually striking were the muscles of his abdomen. His waist was wasp-thin, with perfectly layered abdominals as well as highly defined serratus and intercostal muscles. Lee was justifiably proud of his abdominal development, for it represented almost a lifetime of sacrifice and denial at the dinner table and tremendous dedication in the gym. As with anything that held his interest, Lee thoroughly researched anything that pertained to the training of the abdomen.*¹⁸⁵

Da bi se borac mogao uopće boriti, mora svoje tijelo pripremiti za napor, odnosno, mora ga zagrijati. Lee je smatrao zagrijavanje procesom *koji izaziva akutne fiziološke promjene koje pripremaju organizam za naporu fizičku aktivnost*¹⁸⁶. Prilikom zagrijavanja, jako bitno je oponašati pokrete koji će se koristiti u vježbanju. Viskozitet mišića i otpor vlastito, kretanju smanjuje se zagrijavanjem. To znači da će se povećati snaga, brzina i točnost pokreta, a povećava se i elasticitet mišićnog tkiva što rezultira smanjenjem mogućnosti ozljede. Zagrijavanje ovisi o vježbanju, dobi, i vremenu u kojem se zagrijavamo. Ako se zagrijavamo u starijoj dobi, za vrijeme hladnog vremena i sl., trebat će nam puno više vremena da bismo pripremili tijelo za napor.

¹⁸¹ Ibid, str. 30,31.

¹⁸² Glover, J. R. *Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do*, WA, Seattle, 1959., str. 17.

¹⁸³ Lee, B., Uyehara, M. *Bruce Lee Metoda borbe* (4. tehnika samoobrane), Zagreb: Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, 1990., str. 25.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Little, J. *The art of expressing the human body*, Library of Congress Caraloging-in-Publication Dara., 1998. str. 81.

¹⁸⁶ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 32,

Uz razvoj snage, Lee je podjednako radio i na fleksibilnosti jer je smatrao da je to podjednako važan segment borbe, kao i samo vježbanje. Fleksibilnost je preuzeo iz Orlove pandže¹⁸⁷.

Filozofija borbe vidljiva je u Leejevim filmovima. U filmu *The way of the Dragon (Na zmajevom putu)* pratimo sljedeći dijalog.

XY: Čuo sam da kineskom boksu nedostaje snaga.

TL: Nedostaje ti snaga samo kad si početnik.

Jasno je da je snaga upravo ono što Bruce Lee posjeduje. Izdvajam scenu na početku njegove borbe s banditima – elegancija u pokretu. Tu su i udarci koji imaju svoje ime (Zmaj traži put, Zmaj maše repom – ipak je ovo film pod nazivom *Na zmajevom putu*.)

U istom filmu borba Brucea Leeja i Chucka Norrisa ima sve bitne elemente Leejeve filozofije borbe. Prvo, u njihovoj borbi vidimo zagrijavanje. Zagrijavanje je Bruce Lee smatrao veoma važnim elementom svakog treninga, a još više borbe, kao što smo vidjeli ranije.

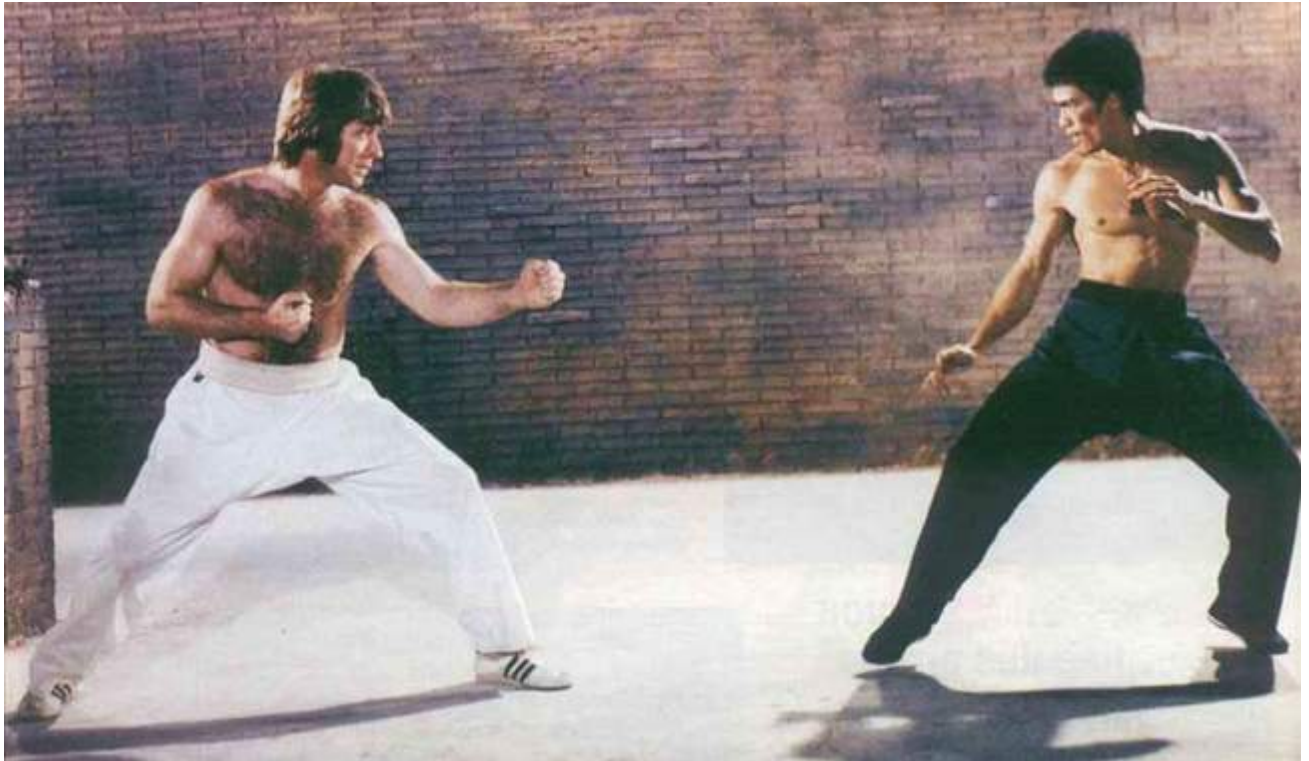
Na početku vidimo kako Lee razgibava prste obje ruke, pucketaju (kao i Norrisovi). Zatim, Bruce prelazi na udarce rukama, ravno ispred sebe i bočno, rotirajući se u kukovima i blago rotirajući zadnju nogu. Zatim zagrijava dlanove, savijajući ih spojene. Nakon toga prelazi na ramena i nadlaktice, a zatim dva puta udara nogom (podiže ju) izravno visoko iznad sebe dotaknuvši skoro koljenom čelo. Ovdje se već vidi Leejeva fleksibilnost, ali o tome još više poslije. Slijedi lagano skakutanje i udaranje desnim krošeima, zatim opet razgibavanje prstiju i ramena. Potom će Lee prijeći na pod i na koljenima izvijati leđa. Ne smijemo zaboraviti da je imao problema s leđima te da je neko vrijeme ležao u bolnici upravo zbog toga, a produkt toga je nastanak knjige *Tao Jeet Kune Do*.

Lee poštuje protivnika. Prvo se to vidi u tome što ne napada protivnika dok je na podu. Zatim, to se vidi u pokrivanju Norrisa, koji je kao i Bruce Lee skinuo gornji dio odore (kimona), njegovim gornjim dijelom kimona (i pojasom). Bruce Lee ne zaboravlja da riječ protivnik ne postoji, a i ako ga se pobjedi, on zaslužuje određeno poštovanje.

Premda Chuck ovdje glumi negativca, on ne napada svog protivnika koji je na podu, a ulogu negativca naglašava tek svojim samouvjerenim osmijehom i mahanjem kažiprstom. Prvi dio borbe prilično je statičan i vidi se da se Bruce u tom dijelu ne snalazi, a Chuck vodi. Zatim se Bruce razgibava dodatno i skakuće, nakon čega se vidi potpuna promjena u stilu borbe te on preuzima glavnu riječ. Bruce je lagan na nogama te *se odjednom čini okretnim*, a Chuck nespretnim i usporenim. Primjećuje rad Leejevih nogu i pokušava se prilagoditi tom stilu borbe, ali ne uspijeva. Ipak se ne umanjuje Chuckova uloga i vidimo da i teško ranjen ustaje, ne

¹⁸⁷ J. R. *Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do*, WA, Seattle, 1959., str. 17.

odustaje i pokazuje pravi borbeni duh. Također, ni Bruce ne napada ozlijeđenog Norrisa dok sasvim ne ustane.

Izvor: <https://comicvine.gamespot.com>

Riječ je o jednoj od najboljih borbenih scena u povijesti filma o borilačkim vještinama¹⁸⁸, a scene borbe iz toga filma su već davno dio svjetske filmske baštine.

U ovoj borbi vidljiv je još jedan element Leejeve filozofije borbe – isprekidani ritam. Na početku vidimo Leeja kao formalnog i predvidljivog, stoga mu Norris može parirati, pa čak i zadavati udarce. Nakon što shvati slabosti i ograničenja takvog načina borbe, Leejev lik prelazi na fluidan, nekonvencionalan¹⁸⁹, anarhičan i nepredvidiv stil, za koji se tvrdi¹⁹⁰ da je njime Lee uvelike pokušavao oponašati pokrete Muhammada Alija, svjetskog boksača. Novi stil tada prodire kroz Norrisove formalne ritmove i pokrete, nakon čega Lee pobjeđuje.

¹⁸⁸ Francis, A. *10 best martial arts movies of the '70s ranked*, Screenrant, October 4, 2020.

¹⁸⁹ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture*, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 11.

¹⁹⁰ D. *The Tao of Bruce Lee, A Martial Arts Memoir*, Harmony Books, New York, 2000., str. 105.

Ova scena smatra se predstavom lekcije JKD-a koja *ilustrira potrebu da se „bude kao voda“ i da se koristi isprekidani ritam.*¹⁹¹ Također, u ovoj borbi fleksibilnost i prilagodljivost nadvladavaju krutost i čvrstinu.¹⁹²

U najpoznatijem Leejevom filmu, *Enter the Dragon (U zmajevom gnijezdu)* na početku filma izdvaja se dijalog Bruce Leeja i njegova *sifu-a*. Nakon pobjede nad jednim protivnikom, Lee će s učiteljem razgovarati o sljedećem:

Sifu: *Do koje tehnike se nadaš da ćeš napredovati?*

Bruce: *Do trenutka kada neću imati tehnike.*

Sifu: *Vrlo dobro. O čemu razmišljaš kada se suočavaš s protivnikom?*

Bruce: *Nema protivnika.*

Sifu: *A zbog čega?*

Bruce: *Zato što riječ ja ne postoji.*

Sifu: *Dobro, nastavi.*

Bruce: *Dobra borba bi trebala da bude kao mala igra, ali odigrana ozbiljno. Dobar borac ne postaje napet, već spreman. Bez previše misli, ali i bez sanjarenja. Spreman za sve što se može desiti. Kada se protivnik širi, ja se povlačim. Kad se povlači, napadam. Kada imam priliku, ne napadam. Udarci dolaze sami po sebi.*

Sifu: *Moraš upamtiti. Neprijatelj ima samo slike i iluzije iza kojih skriva svoje prave motive. Uništi sliku i slomit ćeš neprijatelja. Udarac na koji ukazuješ je moćno oružje, koji upotrebljavaju borci koji su napustili zavjet. Vjekovima, kodeks hrama je bio sačuvan. Zapamti, čast našeg bratstva je da sačuvamo istinu. Kaži mi sada Šaolin zapovijed broj 13.*

Bruce: *Borac preuzima odgovornost za sebe i prihvaća posljedice svojih čina.*

Sifu: *Sramota me da ti ovo kažem. Od svih ljudi koje sam podučavao, postoji jedan koji je upotrijebio putove znanja i snage za svoju osobnu korist. Izopačio je sve što smatramo svetim. Njegovo ime je Han.*¹⁹³

Potrebno je objasniti pojedine dijelove dijaloga. Prvenstveno, trenutak u kojem *neće imati tehnike*, odnosi se na Leejev stil JKD, stil bez stila, forma bez forme. Zatim Leejev odgovor da *riječ ja ne postoji*. Protivnik ne postoji u Leejevoj borbi, a ne postoji jer ne postoji riječ *ja*.

Na sličan način, Kant želi u transcendentalnoj refleksiji pokazati kako spoznajni subjekt posjeduje spoznaje koje su apriorne, tj. ne potječu iz iskustva, ali ga kao uvjeti iskustva

¹⁹¹ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture*, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 21.

¹⁹² Ibid

¹⁹³ Isječak iz filma *Enter the Dragon*.

omogućuju. Ova transcendentalna refleksija uspostavlja ja-filozofiju. U transcendentnoj filozofiji riječ je o bitku kao zadnjem (ontološkom) uvjetu svega empirijskog; naprotiv, u transcendentalnoj filozofiji riječ je o *ja* kao zadnjem (transcendentalnom) uvjetu svega empirijskog. Obje strane *philosophiae perennis* pripadaju jedna drugoj i međusobno se uvjetuju. U tome se sastoji i poznati Kantov kopernikanski obrat koji u zadacima metafizike prihvaća da se predmeti moraju upravljati prema našoj spoznaji. Istinska spoznaja predmeta sastoji se od pojave predmeta u osjetilnosti i mišljenja onoga što se pojavljuje pomoću razumskih pojmova. Osjetilna predodžba bez mišljenja je slijepa, a samo mišljenje bez pojave je prazno. Klasična metafizika koja proučava apstraktne vrhunske pojmove ne misli neku pojavu, nego je samo daljnja sinteza pojmova: ne donosi novih spoznaja. Metafizika kao znanost, dakle, nije moguća¹⁹⁴.

Lee nastavlja o tome da jastvo nema razlike između protivnika jer on (protivnik) ne čini suprotni dio, već drugi komplementaran dio. Važno je uskladiti svoje pokrete s protivnikovim, a ne gledati na poraz ili dominaciju¹⁹⁵. Također, izravna percepcija je potrebna za usklađivanje s protivnikom¹⁹⁶. A toga nema tamo gdje postoji otpor. Treba pustiti um da se kreće zajedno s protivnikovim. U tom trenutku javlja se mogućnost stvarne kombinacije. Kako bismo razumjeli protivnika, *mora postojati stanje svijesti bez izbora, bez osjećaja za uspoređivanje ili odbacivanje*¹⁹⁷.

Zatim misao *dobra borba bi trebala da bude kao mala igra, ali odigrana ozbiljno. Dobar borac ne postaje napet, već spreman*. Razlika je u tome što kineska tjelovježba označava *jin* (savitljivost), a zapadnjačka *jang* (čvrstoću). Dobra usporedba je hrast i bambus. Hrast predstavlja zapadnjački um, a s druge strane, bambus odolijeva vjetru, a kad se vjetar smiri, on se uspravlja jači nego prije¹⁹⁸. Zatim nastavlja:

Kada se protivnik širi, ja se povlačim. Kad se povlači, napadam. Kada imam priliku, ne napadam. Udarci dolaze sami po sebi.

Važno je uskladiti sve pokrete s protivnikovim. Kad se on raširi, vi se skupljate, kad se on skuplja, vi se raširite. Stoga je širenje u međuovisnom odnosu sa skupljanjem, i obrnuto, jedno su drugome uzrok i posljedica¹⁹⁹.

¹⁹⁴ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984., str. 25.

¹⁹⁵ Little, J. Bruce Lee, *Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007., str. 34.

¹⁹⁶ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 20.

¹⁹⁷ Ibid, str. 21.

¹⁹⁸ Little, J. Bruce Lee, *Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 33.

¹⁹⁹ Little, J. Bruce Lee, *Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 34.

Pogledajmo sada kakva je borba Leeja i O'Hare. Na početku borbe, Lee se naklanja u znak poštovanja protivnika, dok O'Hara to ne čini. Slijedi dodirivanje i naslanjanje desnih ruku. Lee je opušten, ali spreman. I nije napet. I prije nego li je O'Hara mogao vidjeti udarac, osjetio ga je na sebi jer ga je Lee udario nevjerojatnom brzinom. U toj Leejevoj brzini vidi se utjecaj yina, osnovnog Leejevog koncepta, čije su osobitosti snažna i otvorena akcija, izrazito brzi napad i kontranapad.²⁰⁰ Udarac je izveo rukom, jer je smatrao da je ruka najbolje oružje za blisku borbu. O'Hara je ostao šokiran. Protivnici su opet naslonili ruke. Lee je opet bljesnuo i udario po drugi put. O'Hara je ostao još više šokiran. Lee je opet udario, O'Hara je blokirao pa je Lee nastavio s napadima kombinacijom, a O'Hara je nakon toga završio na podu. To mu se nije sviđalo jer ga je ponizilo pred svima. Stoga je s poda htio uhvatiti Leejevu nogu, no ovaj je napravio salto i u tom okretu udario opet O'Haru i on je opet šokiran završio na podu. Zatim Lee lagano skakuće oko O'Hare, kao da pleše chachacha. I udara nožnim udarcima. U nekoliko navrata Lee odabire pravi *timing*, pravu *kadencu*, jer presreće O'Harin udarac u trenutku kad je ovaj već započeo svoj. Jedan od udaraca je i njegov *side kick*, udarac koji je objašnjavao Longstreetu. Taj udarac odbacio je O'Haru nekoliko metara na pod, a i nekoliko Kineza oko njega. Lee je mislio da je gotovo, okrenuo se i pozdravio Hana kao suca. Ali O'Hara se diže, sad još više ljut, uzima staklene boce s poda i razbija ih. Lee se u tom trenutku okreće i borba se nastavlja. Lee nekoliko puta udara u glavu i u završnici skače u zrak i nogama doslovno ubija O'Haru pritom prikazujući na licu posebno stanje uma.

Slično se može vidjeti i u Leejevoj borbi s Hanom. Pratimo Leeja koji izbjegava Hanove udarce i blokira ih. Potrebno je istaknuti Leejev rad nogu u ovoj borbi. Kao da jedva dodiruje tlo, pomiče se sitnim, ali brzim koracima u svim smjerovima, spreman uvijek na udarac. Također, koristi varke rukom nekoliko puta. U istoj borbi nalazimo i skok u vis i nožni udarac u Hanovo lice u zraku. Od nožnih udaraca izdvajaju se još kružni udarac u glavu te jedan udarac koji nije vidljiv niti u jednom drugom Leejevom filmu. Radi se o hvatanju rukom za Hanov vrat, a onda udaranje desnom petom u glavu. Lee će borbu završiti svojom specijalom. Nožnim izravnim udarcem uz prikorak udarit će Hana, a kao posljedica toga Han će biti odbačen na koplje, s kojega se više neće dići.

U filmu *The Fists of fury* Lee se bori kroz cijeli film. Kad uđe u japanski dojo, otpočet će tučnja sa svim vježbačima. Izdvaja se borba protiv njihova senseija. Lee započinje borbu opušteno i pušta protivniku da se približi. Kad protivnik zada prvi udarac, Lee izbjegava prvi, blokira drugi i kreće u napad strahovitom brzinom. Zatim poskakuje (klasičan Bruce Lee

²⁰⁰ Lin, W. *T'ien Shan P'ai Kung Fu*, Mladost, Zagreb, 1979. str. 19.

pokret), opušten je skroz, tj. njegove su noge opuštena te se tako primiče protivniku. U desnom je gardu (desna noga je prednja), noge su pod kutom od 45 %, zadnja (lijeva) je više savijena u koljenu, prednja blaže. Lijeva peta ne dodiruje pod. Ovo je jako bitno jer je Lee cijelo vrijeme govorio o prijenosu energije u udarcu. Kad je borac na prstima, taj prijenos je puno lakši. Prednja noga dodiruje pod, ali lagano. Lee se sprema na napad, kao da zapravo hoda po staklu. Nije napet, već spreman u svakom trenutku. Oči su mu fokusirane na protivniku, a ruke drže svoj položaj. Prednja (desna) ruka je otvorena u dlanu, kao i zadnja (lijeva). Prsti su također otvoreni. Njegov stil je otvoren i nikad se ne zna s kojim će dijelom tijela udariti. Zatim kreću nožni udarci, jedan izravni bočni, zatim jedan zadnji kružni. Lee napada, a protivnik se pomiče. Zatim se događa obratna situacija, protivnik napada, a Lee se pomiče. Vidi se djelovanje yina i yanga, kontrola protivnika. Nedugo nakon toga, protivnik će uhvatiti Leeja u jednom trenutku i prebaciti ga preko sebe misleći ga oboriti na tlo, ali Lee u tom trenutku radi salto i ponovno se okreće protivniku. Ovaj je šokiran jer to nije očekivao. Isto tako, Lee će opet udariti, ali i uskoro završiti na podu. No brzo će ustati i stati u karakterističan stav. Zadnja peta ne dodiruje tlo, a prednja malo, zadnje koljeno je sasvim savijeno, a prednje malo manje. Dlanovi su otvoreni, spremni za varke. Zatim će Lee skočiti i pokušati zadati udarac nogom u zraku, no protivnik će ga vješto izbjeći. Zato će Lee biti precizniji u sljedećim udarcima nogom pa protivnika odbaciti nožnim udarcima kroz laminat. Vidljivi su i Leejevi kružni udarci rukama u kojima uključuje sve dijelove tijela. Noge, kroz koje prolazi sila, kukove, ramena i konačno dlanove.

Slične ručne kružne udarce pokazat će i na ulazu u park u kojem piše da ne smiju ulaziti Kinezi i psi. Njegove ručne udarce osjetit će nekoliko Japanaca. Uz kružne, Lee će upotrijebiti i udarce laktom u trbušni dio protivnika. Također, malo nakon savladavanja protivnika, Lee će skočiti u zrak i u zraku udariti pogrđnu pločicu, a onda je i razbiti. Pri tom razbijanju vidljiva je Leejeva fleksibilnost. A zna se da je podjednako radio na snazi udarca i fleksibilnosti tijela. Pred kraj filma, Lee se opet bori protiv japanskog senseia koga je već pobijedio u istoj dvorani. Ovaj puta sensei uzima mač, a Lee vješto izbjegava udarce držeći dovoljan razmak između sebe i protivnika. U jednom trenutku, protivnik će napadati, a Lee će se povlačiti unazad, sve dok ne dođe do stupa koji mu više neće dati da se pomiče. Tu se jasno vidi utjecaj yina i yanga. Valja istaknuti Leejeve ruke koje su ovaj puta pokretne, njima zapravo Lee pokušava prevariti protivnika praveći kružne pokrete. Na koncu, presudit će Leejeva brzina nožnim udarcem, kojim će izbiti mač iz protivnikove ruke i tako ga ubiti. Vidljivo je Leejevo poznavanje sila, jer on u tom trenutku skače u zrak, hvata protivnika za vrat, a onda ga povlači rukama prema dolje i savija u leđima vraćajući se na tlo. Mač, koji je odletio u zrak, vraća se i ubija protivnika.

Sljedeća borba koja zahtjeva pažnju je ona s karatašem. Vidimo Leeja kako na početku skida gornji dio odijela i pokazuje stav. Prvo kruži oko protivnika, a potom se spušta u niski stav jednako raspodjeljujući težište na obje noge. Ovaj puta peta zadnje (lijeve) noge nije podignuta. Protivnik udara prvi, a Lee se povlači unazad (yin i yang) i dobiva nekoliko udaraca u glavu. Zatim zadaje nekoliko udaraca nakon čega obojica završe na podu. Lee je u zamci jer se na njegovoj ruci radi poluga pa mora napraviti ono što je objašnjavao Longstreetu (serija Longstreet) u jednoj situaciji – gristi (ako nema drugog izbora). Obojica se dižu na noge te nastavljaju borbu. U sljedećim trenutcima vidi se Leejevo povlačenje unazad i protuudarac. Lee je strahovito brz, odmah se povlači unazad nakon protuudarca kako bi zadržao razmak. Pred kraj borbe pokazat će vrijednost Jeet Kune Doa. Mjerit će karataša pogledom i čekat savršen trenutak. U trenutku kada karataš započne napad, Lee će ga presresti svojom desnom nogom i udariti ga u glavu. Kada ovaj padne na tlo, Lee će ga udarcem dlanom desne ruke doslovno dokrajčiti.

U filmu *The big boss (Veliki šef)* pred kraj filma nalazimo Chenga (Lee) kako se bori u tvornici prepunoj protivnika. Cheng pokazuje baratanje noževima i lancem u jednom isječku. Kad vidi da postaje gusto, pobjegne vani te se tamo bori protiv osmorice. Chengov stav je opet jasan. Oba dva koljena su spuštena, a nožni prsti lagano dodiruju tlo. Kao da Cheng hoda po skliskom ledu. Njegove ruke su ispružene, lijeva iznad lijeve noge (u ovom slučaju je to prednja noga), a desna ruka iznad desne noge. Prsti su ispruženi, a ruke pokretne. Okružen s više protivnika, Cheng napada svojim najdužim oružjem – nogama. Pokreti nogama su brzi i ciljaju glave protivnika. Također, u ovoj borbi izvest će i jedan ne tako česti udarac, uhvatit će rukom protivnika za međunožje te tako pokazati da njegov stil nije ograničen, već se prilagođava situaciji, a u jednom trenutku skočit će u zrak i tako izbjeći napad desetorice. Malo nakon toga, Cheng će biti ispred zida, a protivnici će bacati noževe prema njemu. Izbjeći će noževe koji će se zabiti u drveni zid, a zatim će ih poubijati tim istim noževima. Kad se nađe u borbi jedan na jedan, Cheng više upotrebljava ruke te zadaje brze i silovite udarce kako bi onesposobio protivnika. U posljednjem isječku borbe u tvornici Cheng se bori protiv vlasnikova sina koji pokazuje dobro poznavanje borbe. Ali Cheng je brži. Kad ga ovaj poreže nožem po nadlaktici lijeve ruke, Cheng će „poludjeti“ i navaliti nožnim udarcima na njega. U jednoj situaciji Cheng će opet presresti udarac protivnika i tako pokazati svoju nadmoć nad njime. U borbi na teci za led, Cheng će zadati udarce rukama i tako ga doslovno dokrajčiti.

U finalnoj borbi na kraju filma Cheng dolazi na posjed vlasnika tvornice. Na početku preskače ogradu znamenitim skokom te se nastavlja približavati čuvarima. Čuvare pobjeđuje kombinirajući udarce noževima i nogama. Pojedinci završavaju u malom jezercu na dnu

posjeda. Zatim Cheng napada samog vlasnika. Prije same borbe, opet će pokazati majstoriju nožem te istim srušiti krletku, koju je vlasnik bacio na vrh grede. Zatim se Cheng upušta u borbu. Lagano se približava vlasniku sitnim koracima, noge savinuvši u koljenima te tako smanjuje udaljenost. Slijedi niz udaraca nogama, prvo bočni udarac, zatim zadnji kružni te kružni udarac u glavu. Nakon toga nadmetanje nogama i element preuzet iz gurajućih ruku (chi sao). Vlasnik pokušava srušiti Chenga, ali to mu ne uspijeva jer Cheng izvrsno balansira, ima nisko težište i pravilno upotrebljava sile. U jednom trenutku dići će vlasnika u zrak te ga baciti, a vlasnik će spretno izvesti salto te se dočekati na noge. Uslijedit će princip Yina i Yanga. Cheng će se povlačiti kad vlasnik bude napadao i obratno. Zatim snažni Chengovi ručni udarci u vlasnikovu glavu i tijelo. Vlasnik u jednom trenutku uzima nož našavši ga na podu te Chenga reže po trbuhu. U nastavku slijede skokovi po zraku i nožni udarci s obje strane. Cheng je pobijedio vlasnika (ubio ga) nožem koji se odbio od njegovo stopalo te ga vlastitim rukama dokrajčio.

U filmu *The Game of death (Igra smrti)* teško je govoriti o Leejevoj filozofiji borbe u cijelom filmu jer Lee glumi djelomično, tj. nije prisutan u cijelom filmu jer je film nastao 1978., a Lee umro 1973. No, u većini borbe vidimo Brucea Leeja rođenog 1940. jer je još za života on sam krenuo u snimanje filma, a taj nije nikad dovršen, ali je u film iz 1978. ubačena četrdesetminutna snimka s njim. Važno je spomenuti njegovu borbu u pagodi na kraju filma, u kojoj Billy (Lee) pokazuje sintezu poznavanja borilačkih vještina. Zašto je ova borba (s Danom Inosantom) toliko bitna? Kao prvo, Billy se na početku borbe koristi savitljivim bambusom, koji ujedno pokazuje i njegovu fleksibilnost. Dan je predstavnik filipinske borilačke vještine (kali/eskrima) i na početku borbe ceremonijalno udara tradicionalne ritmove svojim eskrima palicama. U odgovoru Billy samouvjerenom maše fleksibilnim bambusom i govori protivniku da njegove fiksne forme neće koristiti protiv njegova poremećena ritma. Nakon bambusa, Billy uzima u ruke nunchake te njima nastavlja borbu u kojoj i dalje dominira. Dok ima nunchake, on u jednoj sekvenci koristi varku. Trzne glavom kao da će udariti rukama, navodi Dana na pogrešnu procjenu i krivo reagiranje, a udari zapravo nogom. Isto tako, u jednom trenutku, nakon što Dan zada Billyju udarac nunchakom u glavu, ispituje ga *Kako mu se to sviđjelo?* Billy ne odgovara riječima, već udari nunchakom Dana te ovaj osjeti udarac na svojoj glavi prije nego ga vidi. Zatim Billy kombinira udarce nunchakom i nogama. Tu kombinira nožni prednji kružni udarac, nožni zadnji kružni te tako dva puta. U seriji udaraca nogama, Billy onesposobi Dana te ga na koncu uguši nunchakama. Nadalje, Billy pokazuje odličan timing, precizan rad nogu te stapanje s protivnikom.

Ovim načinom Billy probija protivnikove predvidljive obrasce i ritmove zadavanjem brzih, oštih i nepredvidivih udaraca. Vjerovao je da tako demonstrira superiorni borilački princip – slobodnu vitalnost (vitalizam) za koju je bio uvjeren da nedostaje postojećim stilovima borilačkih vještina²⁰¹.

Posljednji protivnik Billyju je visoki Hakim. U ovoj borbi Billy ponovno pokazuje opušteni, ali spremni stav, prodavanje varki te brze pokrete. Također, u jednoj sekvenci borbe, Billy je pokazao svoju fleksibilnost, ali i svoju snagu jer je digao svoje tijelo na rukama u trenutku kad ga je protivnik primorao da svoju bradu nabode na vrh oštrem keramičkoj posudi.

²⁰¹ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture*, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 22.

4. JEET KUNE DO

U svim svojim filmovima Bruce Lee provlači ideju, odnosno, implementira u filmove svoju vlastitu kreaciju, *Jeet Kune Do*, poznatu i kao *The Jun Fan method*. Samu vještinu nije lako definirati. Potpuno je promašen smisao ako se JKD (Jeet Kune Do) definira kao karate, kickboxing, kung-fu ili ulična tučnjava u stilu Bruce Leeja. Stvar je u tome da se Leejevo učenje ne može svesti na sustav²⁰².

Ako JKD nije sustav ni metoda, neki bi mogli zaključiti da je neutralan ili neopredijeljen. Ali ni to nije točno jer JKD istodobno jest ovo i ne-ovo, pa je suprotnost stilovima niti im nije suprotnost²⁰³.

Naslov zapravo nije bitan, on je samo simbol vrste borilačke vještine koju proučavamo, kojom se bavimo²⁰⁴. Potrebno je istaknuti da je Leejev Jeet Kune Do njegova vlastita kreacija, ali on zapravo nije napravio ništa novo. Tako će sam reći da nije izmislio nikakav novi i izmijenjeni stil, kombiniran ili ukalupljen u nekakva pravila:

Jeet Kune Do nije oblik posebnog uvjetovanja s utvrđenim vjerovanjima i osobitim pristupom. Borbu ne promatra iz određenog kuta, već iz svih mogućih kutova i, premda u postizanju cilja primjenjuje sve načine i sredstva (naposljetku, djelotvorno je sve što postiže cilj), nije ograničen ni na što od toga, pa je stoga i slobodan od svega. Drugim riječima, premda obuhvaća sve kutove, nije obuhvaćen ničime. Jer, kao što sam već spomenuo, svaka struktura, koliko god uspješno zamišljena, postaje kavez ako je praktičar njome opsjednut²⁰⁵.

No, na koncu će Lee potvrditi da je JKD definitivno kineska borilačka vještina oslobođena od tradicije²⁰⁶. Ali to je i hibridna borilačka vještina, koja je uključivala moderne metode spariranja i dopunske kondicijske mjere²⁰⁷. Isti autor vidi u JKD-u jedinstvenu filozofiju nastalu u društvenom kontekstu američkog rasizma, kineskog etnocentričkog nacionalizma te obiteljskih i rodbinskih odnosa u kineskim borilačkim vještinama²⁰⁸. Ili, jednostavno rečeno, to je hibridni

²⁰² Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 164.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Lee, B. *Jeet Kune Do, Bruce Lee's commentaries on the martial way* (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 49.

²⁰⁵ Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 157,8.

²⁰⁶ Lee, B. *Jeet Kune Do, Bruce Lee's commentaries on the martial way* (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 47.

²⁰⁷ Jennings, G. *Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 63.

²⁰⁸ Jennings, G. *Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 68.

borbeni sustav temeljen na borbenoj učinkovitosti i preživljavanju na ulici, kao i specifični tehnički koncepti poput isprekidanog ritma²⁰⁹.

Uz spomenuto, ova vještina smatra se ključnom pretečom, ponajprije američkog slobodnog stila karatea, a zatim i UFC-a (Ultimate Fight) i MMA-a (Mixed Martial Arts)²¹⁰. Stoga nije ni čudo da će poznati akcijski glumac današnjice, ujedno i nositelj crnog pojasa iz Kyokushin Karatea, Michael Jai White, navesti o Leeju sljedeće:

The greatest martial artist in the world who is not only my hero but the very reason martial Arts still exists on this level today.²¹¹

A ne puno drukčije o njemu će izreći i predsjednik UFC-a, Dana White: *Worldwide fighting icon* ili još bolje, *the father of mixed martial arts*²¹².

Izraz JKD prvi put se pojavljuje u Leejevim bilježnicama 1967. godine (vidi Little 1996: 96), ali Leejev prijatelj i učenik, Dan Inosanto, tvrdi da je definitivna odluka da se taj izraz koristi za označavanje stila borilačkih vještina koje se prakticiraju došla u 1968. Prema Inosantu, ideja za naziv je navodno inspirirana tehnikom stop-hit u europskom mačevanju, koju je Lee smatrao najvećom i najekonomičnijom od svih kontri. Lee je visoko cijenio stop-hit tehniku jer postiže blokiranje, presretanje/neutralizaciju (JEET) i napadački (KUNE) u jednom ekonomičnom pokretu, gdje parirate i kontrirate u jednom potezu tako da kada protivnik napadne, presretnete potez vlastitim udarcem. Ideja je postići pogodak usred napadačeve akcije čineći je najekonomičnijom od svih kontri.²¹³ Prema Inosantu, Lee je preveo riječi *stop* i *hit* u kineske borilačke pojmove *Jeet* i *Kune* i dodao konvencionalno ili obavezno (japanski-zvučno) *Do* kako bi se odnosilo na borilačko umijeće ili stil (kada se izgovori, *Do* prati japanski zvuk, za razliku od kineskog *dao* ili *dou*). Stoga je doslovno značenje Jeet Kune Doa *zaustavi-pogodi-put* ili *presretni/prekini-pogodi-put*²¹⁴.

Korisno je u tom tonu vidjeti i sljedeće. U isječku serije *Longstreet*, u kojoj je Lee igrao jednog od glavnih likova, dijalog teče ovako:

X: What is this thing you do?

²⁰⁹ Jennings, G. *Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation*. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 61.

²¹⁰ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture*, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 15.

²¹¹ <https://steemit.com/news/@jacksonoskele/finally-michael-jai-white-apologies-to-bruce-lee-on-his-44th-anniversary-2017722t112928958z>

²¹² Rousseau, R. The greatest Martial artist of all time, Sport & Athletics, 2018., dostupno na: <https://www.liveabout.com/top-most-influential-martial-artists-2307765> - pristup 3. 2. 2023.

²¹³ Thomas, B. *Bruce Lee: Fighting spirit*, The classic biography, completely revised and updated (electronic edition), Sidgwick&Jacson, London 2012., str. 96

²¹⁴ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture*, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 16.

Lee: In kantoneas Jeet Kune Do. The Way of the Intercepting Fist.

X: Intercepting fist?

Lee: *On foot. Come on, touch me. Anyway you can. (x tries to punch him and Bruce Lee intercepted him with side kick). You see, to reach me, you must move to me. Your attack overs me an opportunity to intercept you. In this case, I'm using my longest weapon, my sidekick against the nearest target, your knee. This may be more compared to left jab in boxing, except is much more damaging.*

X: Oh, I see. I'm speaking about...²¹⁵

Nije na odmet nadodati i Leejev dijalog iz filma *Enter the Dragon*, u kojem će u nekoliko isječaka progovoriti o vještini koju je izmislio. U trenutku dok plovi prema Hanovoj utvrdi, jedan od natjecatelja pristupa Leeju i ispituje ga:

Y: What is your style?

Lee: My style? You can call it *The art of fighting without fighting*.

Y: The art of fighting without fighting? Show me something.

Lee: Later...

I ovdje doista kao da Lee slijedi upute Yipa Mana, koji mu je rekao da borilačka vještina nije za tučnjavu, već za vlastitu izgradnju.

Uzrok nastanka JKD-a valja tražiti u Leejevom prakticiranju borilačkih vještina od svoje trinaeste godine i prolasku kroz razne škole i stilove, što znači da mu je vježbanje bilo užitak, ali i navika jer se one uče i usavršavaju u društvenim okruženjima, i prenose se s koljena na koljeno. U borilačkim vještinama, navika je dugoročno raspoloženje za nastavak prakticiranja određenih praksi (kao što su udarci ili oblici) koji čine habitus umjetnosti. S različitim objektivnim i subjektivnim scenarijima, izvorno praktičari teže premašivanju već postojećih okvira načela, tehnika (od tijela) i metoda za njihovo postizanje. Tehnike se ponavljaju tijekom godina, s pomagalima za vježbanje i zajedno s kolegama borilačkih vještina također nastojeći njegovati ovaj habitus²¹⁶.

No, što je pokretač osnivanja vlastitog stila? Riječ je o borbi na kojoj je Lee morao sudjelovati kako bi dobio dozvolu za nastavak poučavanja. Nakon analize razočaravajućeg fizičkog sukoba s Wong Jackom (Lee je pobijedio), koji je prakticirao drugu borilačku vještinu, utemeljen je JKD. JKD je nastao u SAD-u, gdje Lee nije mogao redovito vidati ni svog učitelja

²¹⁵ Dijalog prema isječku iz serije Longstreet, <https://www.youtube.com/watch?v02qvYa5t-JUc> – pristup 12. 8. 2022.

²¹⁶ Jennings, G. Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 64.

Ip Mana ni svoje starije učenike. Stoga nije mogao nastaviti svoje putovanje kroz Wing Chun sustav, i tako je izmislio svoja vlastita rješenja za (borilačke) probleme. U ovom slučaju Lee je kreativan, a ta kreativnost dolazi pod utjecajem novih odluka, revidirane terminologije i mehanizama, dodatnih metoda obuke, ali i novog filozofskog okvira. JKD izražava Leejev opsežni dopunski trening, mješoviti popis tehnika te hibridnu pragmatičnu i taoističku filozofiju²¹⁷. Može se zaključiti da je JKD nastao zbog Leejeva (nepotpunog) statusa unutar Wing Chuna, njegove nevolje u borbi (nedostatak izdržljivosti i moć) i njegove iscrpljujuće ozljede leđa²¹⁸.

Već se spomenulo da je Lee počeo trenirati borilačke vještine s 13 godina, i da je prvi učitelj bio slavni Yip Man, a stil koji je počeo učiti Wing Chun. No, suradnja dvojice velikana borilačkih vještina prekinuta je na trećoj godini Bruceova učenja.

*And before the end of the third year of Wing Tsun techniques from my father, Bruce Lee had to suspend his martial art lessons, for he had to leave Hong Kong for taking up academic studies in USA.*²¹⁹

Stoga će Bruce reći da je njegov Jeet Kune Do (...) *a combination of chiefly Wing Chun, fencing, and boxing*²²⁰, a Yip Chun vidi u njegovu stilu i elemente Karate-a, Taikwando-a, Judo-a, sjevernog bogomoljka kung-fu stila²²¹, južnog bogomoljka kung-fu stila, tajlandskog boksa, hrvanja slobodnim stilom, Choy Li Fut-a, Orlove kandže, Hung Gar-a, Ju jutsu-a, a k tome i nekoliko sjevernjačkih Gung-Fu stilova²²². A Leejeva učenica u svojoj knjizi dodaje da je svojevremeno učio i Tai Chi, Pa Kua i još neke²²³. Ali, Wing Chun je bio jezgra i druge vještine su se razvile oko te jezgre. A tu jezgru (JKD-a) čini teorija središnje linije, istodobni napad i obrana, privilegija izravnog linearnog napada, okomiti udarci, pritisak prema naprijed i „ljepljene ruke“ (kantonski chi sao, Pinyin chishou), trening osjetljivosti. Međutim, Lee je modificirao Wing Chun položaje i pokrete (koji su često kompaktni i bliski) u svjetlu svog cilja uspostavljanja potpune fluidnosti i ekonomičnosti pokreta i pokreta u bilo kojem rasponu. U tu

²¹⁷ Jennings, G. Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 65.

²¹⁸ Ibid, str. 68.

²¹⁹ Chun, Y. 116 *Wing Tsun dummy techniques as demonstrated by grandmaster Yip Man*, Leung's publications, Hong Kong, 1981., str. 110.

²²⁰ Lee, B. *Jeet Kune Do*, Bruce Lee's commentaries on the martial way (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 47.

²²¹ Chun, Y. 116 *Wing Tsun dummy techniques as demonstrated by grandmaster Yip Man*, Leung's publications, Hong Kong, 1981., str. 112.

²²² Inosanto, D. *Jeet Kune Do: The Art and Philosophy of Bruce Lee*, Know How Publishing, Los Angeles, 1980., str. 66.

²²³ J. R. Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do, WA, Seattle, 1959., str. 16.

svrhu, Lee je eksperimentirao s principima, stavovima i radom nogu iz europskog mačevanja – u kojem vježbač doslovno stavlja svoju najbolju nogu (i ruku) naprijed – u kombinaciji s onima iz zapadnog boksa. Stoga je Lee predložio da vodeća (udarajuća) ruka dešnjaka ne bi trebala biti lijeva ruka (kao što bi bilo u tradicionalnom boksu), već da bi to trebalo biti najjače oružje: desna ruka. Drugim riječima, dešnjak bi trebao držati desnu ruku naprijed, tako da bi vodeći udarac – ili, točnije, pravac – mogao realno pretendirati na nokaut. Slično tome, Leejevo nezadovoljstvo idejom da bi bilo koji borbeni niz trebao zahtijevati više od jednog poteza dovelo ga je do toga da razvije stav iz kojeg se svaki udarac može izvesti prednjom nogom bez ikakve pripreme prilagodbe stava²²⁴.

Za Leeja je klasični pripadnik stila borilačke vještine (je) samo hrpa rutine, ideja i tradicija²²⁵. Što je to onda što razlikuje Leejevu vještinu od ostalih?

JKD je razorna kombinacija snage, brzine i isprekidanog ritma. Za prva dva pojma je jasno, ali za posljednji nije toliko. Umjesto da tehnike uvijek izvodi tečno, iskusni borac koristi isprekidani ritam kako bi odbacio svog protivnika. (Nespretni i nekoordinirani učenici mogu na isti način pobijediti one s više iskustva zbog inherentne nepredvidivosti njihovog nespretnog ritma. Stoga je JKD usmjeren na pripremu učenika za sveobuhvatnu borbu.²²⁶

Prije svega, jednostavnost, izravnost²²⁷ i učinkovitost²²⁸ su glavna obilježja JKD-a, a još će i Lee reći da JKD ne ide pokrajnjim cestama niti okoliša jer je jednostavnost *najkraći put između dvije točke*²²⁹.

Zatim, to su cjelokupnost, u koje spada tijelo, um i duh²³⁰, a vidjelo se u prethodnom poglavlju da je Bruce Lee podjednako pridavao pažnju i tijelu i umu. Svakako treba pridodati pragmatičnost i praktičnost²³¹.

Vještina JKD-a dolazi do savršenstva kad um postane nesvjestan, kad se sve znanje odbaci, kad iščezne jastvo²³². To ne znači da je JKD metoda meditacije ili metoda

²²⁴ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee*, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 16/17.

²²⁵ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 19.

²²⁶ Martial Arts of the World: An Encyclopedia, 2001: 205

²²⁷ Rodriguez-Sanchez, A. R. *The Inheritance of the Little Dragon: Contributions to the Concept of the Combat Duel in the Work of Bruce Lee*, Ido Movement for Culture, Journal of Martial arts Anthropology, 2019, vol. 19, no. 4 (2019), str. 27.

²²⁸ Jennings, G. *Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation*. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 61.

²²⁹ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 15.

²³⁰ Lee, B. *Jeet Kune Do*, Bruce Lee's commentaries on the martial way (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 51.

²³¹ Jennings, G. Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. *Martial Arts Studies* 8, 2019., str. 61.

²³² Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 298.

koncentracije/usredotočenja. JKD je bivanje. JKD je doživljavanje, način koji je ne-način. JKD teži prosvjetljenju, koje proizlazi iz raskidanja svih subjekt-objekt odnosa (...)²³³

Čovjek mora odbaciti sve uzore, ideale i stilove kako bi razumio JKD; treba odbaciti čak i misao o tom šta je ili nije ideal u JKD-u. Možemo li sagledati situaciju bez davanja imena (ne određujući joj ime)?²³⁴ *Davanje imena, pretvaranje u riječ, uzrokuje strah.*²³⁵

JKD potencira neformalnost (nestanak forme) tako da može predstavljati sve forme, a kako JKD nema stila, može se prilagoditi svakom stilu. Rezultat toga je da JKD koristi sve načine (putove), a niti jednim od njih nije ograničen kao što koristi bilo koju tehniku ili značenje koje odgovara njegovom značenju²³⁶. JKD-u treba prići s idejom da gospodarite voljom. Zaboravite na ponos i bol, zaboravite na pobjedu ili poraz. Pustite protivnika da vas napadne i razbijte ga. Dopustite mu da uđe u vaše tijelo i tada mu slomite kosti (!?); *pustite mu da slomi vaše kosti, a vi mu oduzmete život! Nemojte biti obuzeti povlačenjem u sigurno – stavite svoj život pred njega.*²³⁷

Kao zaštitni znak JKD-a, Lee je odabrao yin i yang jer mu je to promijenilo čitav život. Bruce je nakon upoznavanja s time počeo totalno drukčije razmišljati²³⁸. Yin/Yang ili T'ai Chi, iznimno je zanimljiv i deskriptivan simbol jer označava međusobnu povezanost svih stvari kao dio jedne cjeline²³⁹.

Yin i yang nije dualističko shvaćanje. Uobičajena pogreška zapadnog svijeta je da identificiraju ove dvije sile kao dualističke; to jest, yang je suprotno od yin i obrnuto. U najboljem slučaju vide dvije sile kao uzrok i posljedicu, ali nikad u paru poput zvuka i jeke ili svjetla i sjene²⁴⁰.

U borbi, kada protivnik A koristi silu (Yang) protiv B, B mu se ne smije odupirati... snagom (silom); drugim riječima, nemojte koristiti pozitivnost (Yang) protiv pozitivnosti (Yang), nego mu se umjesto toga prepustite mekoćom (Yin) i vodite ga u smjeru njegove vlastite sile, negativnosti (Yin) prema pozitivnosti (Yang). Kada A-ova snaga ode do krajnosti, pozitivnost (Yang) će se promijeniti u negativnost (Yin), B će ga napasti silom (Yang) u trenutku kada nije

²³³ Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 222.

²³⁴ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 50.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid, str. 51.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ J. *The Warrior Within: The Philosophies of Bruce Lee* to better understand the world around you and achieve a rewarding life, Chicago: Contemporary books, Chicago, 1996., str. 34.

²³⁹ Ibid, str. 37.

²⁴⁰ Lee, B. *Striking thoughts*, Bruce Lee's wisdom for daily living, (edited by John Little), Tuttle Publishing. pdf izdanje, 2002., str. 204.

oprezan. Stoga cijeli proces nikada nije neprirodan ili napet. B skladno i kontinuirano uklapa svoj pokret u pokret A bez otpora ili težnje²⁴¹.

Možda se najbolje interakcija ovih dviju sila može razumjeti ako se pogleda način na koji funkcionira bicikl. Obje se pedale ne mogu istovremeno pritisnuti: jednu treba pritisnuti dok drugu treba otpustiti, a zatim obrnuto. Ovaj koncept dviju komplementarnih sila koristi se za objašnjenje načina na koji priroda stvara energiju koja održava sve postojanje, dah života ili *chi*. Također, interakcija ovih dviju sila može se razumjeti ako se zamisli spajanje vatre (yang) i vode (yin) kako bi se proizvela para. Rezultirajuća para je gotovo nevidljiva, ali kada je kontrolirana i usmjerena, ima veliku snagu. Simbol za Chi u Kini je željezni lonac vruće riže čija para podiže teški poklopac²⁴².

No, gdje tražiti elemente JKD-a u filmovima Bruce Leeja, gdje tražiti presretanje udaraca, stapanje yina i yanga, kao i ostale elemente? Gotovo da nema scene borbe u kojoj Bruce to ne dokazuje i pokazuje.

U filmu *Big Boss* nalazimo slične elemente. U borbi protiv jednog od voditelja tvornice leda, Lee uporno pokazuje svoje sposobnosti. U mnogim isječcima presreće svojeg protivnika. U ovoj situaciji, presreće ga zadnjim izravnim nožnim udarcem, i na taj način oslabljuje.

U filmu *Fists of Fury* izdvaja se scena u kojoj je Chin (Lee) porazio prvaka karatea. U jednom trenutku, kad je protivnik krenuo prema Chinu, ovaj ga je presreo zadnjim kružnim udarcem i time ga dodatno oslabio, nakon čega ga je serijom udaraca onesvijestio, a zatim i ubio.

I u filmu *Way of the Dragon* nalazimo slične situacije. Lee, braneći restoran od talijanskih gangstera, iza restorana prebija cijelu ekipu. Boreći se protiv svakog pojedinca, opet slijedi svoj stil i ideju, presreće njihove udarce svojima. U jednom isječku, opet će pokazati kako nogom (najdužim oružjem) uspijeva presresti njihove udarce rukama.

Već ranije analizirana borba u filmu *Enter the Dragon*, u kojoj se Lee bori protiv O'Hare pokazuje (pogotovo početni udarac rukom) raspodjelu yina i yanga, kao i u mnoštvo drugih udaraca. Tako recimo prilikom udarca rukom, ruka koja napada radi zamah, a druga se povlači prema nazad. Lee je tu objasnio upotrebu sila. Ruka koja udara nosi 70 % sile, a ruka koja se povlači, nosi 30 % sile. Stvar je u tome da obje ruke tvore 100 %, odnosno, tvore udarac²⁴³.

I u filmu *Game of death* Bruce će opet pokazati kako je njegov stil najbolji stil, osobito ako ga se zna koristiti. Isto tako, presretanje je najbolji način da se protivnik zbuni, a onda i pobijedi.

²⁴¹ J. *The Warrior Within: The Philosophies of Bruce Lee to better understand the world around you and achieve a rewarding life*, Chicago: Contemporary books, Chicago, 1996., str. 39.

²⁴² Thomas, B. *Bruce Lee: Fighting spirit*, The classic biography, completely revised and updated (electronic edition), Sidgwick&Jacson, London, 2012. str. 64.

²⁴³ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 51.

U sceni u kojoj se bori sa svojim protivnikom, on će opet primijeniti presretanje protivnika, ovaj puta zadnjim nožnim kružnim udarcem u glavu protivnika te tako ga opet onesposobiti za daljnju borbu. Slične trikove i presretanja vidimo i na kraju filma, kada se Bruce penje pagodom i pobjeđuje svakog tko mu se nađe na putu. Tu se jasno vidi borba Leeja i drugih protivnika, odnosno borba JKD-a i ostalih vještina. Bruce Lee kroz film pokazuje koliko je njegov stil superiorniji u odnosu na druge, a superiorniji je jer se upravo svakom stilu može prilagoditi.

5. NASLJEĐE BRUCEA LEEJA

Lee je počeo glumiti još od malih nogu. Ali, dok je bio na školovanju u Kini, zbog naslijeđa i okružja se u njemu rodila silno zanimanje za snimanjem filmova²⁴⁴. Prijatelji njegova oca odveli su ga u studio i dali mu nekoliko uloga. Postupno je od sporednih došao do glavnih. Ali u srednjoj školi, Lee se više okrenuo nekim drugim stvarima, kao što su ples (chachacha) i borilačke vještine (wing chun).

Od malena, Lee je znao da želi postati najbolji vježbač kung-fua u svijetu, a potom i najbolji vježbač borilačkih vještina u istom²⁴⁵.

Po povratku u SAD na studij, Lee je analizirao uloge koje su Azijati imali u filmovima. Kakve su zapravo bile uloge Kineza u (holivudskom) filmu?

Riječ je o tipičnim domaćinima ili pilićima. Bruce nije pristao na takvo nešto. Htio je izmijeniti izgled Kineza u filmovima. To se dogodilo za njegova života, a još više nakon njegove smrti.

*His pitch to producers was simple. I'm about to become the most famous Chinese actor in America; sign me now while you can still afford me. It seems his approach achieved some success. Several executives expressed genuine interest. Nothing was definite, but, as Bruce and his family boarded a plane at Kai Tak Airport for America, he believed that a movie career in Hong Kong was a viable backup option.*²⁴⁶

Još jedna stvar ide u prilog tome. Lee je, nakon što je odglumio u nekoliko filmova, postao područje uskog interesa holivudske javnosti. Podučavao je holivudske zvijezde kao što su Chuck Norris, Joe Lewis, Mike Stone, James Coburn, George Lazenby, Steve McQueen, Dan Inosanto (koji se poslije proslavio)²⁴⁷ ... Osim njih, kod Leeja je dolazio i Frank Sinatra i to upravo iz razloga „(...) *and because I heard you are the best*“²⁴⁸. Zatim, tu je i veliki filmski redatelj Roman Polanski²⁴⁹.

Lee je bio izvrstan učitelj, to će mnogi njegovi učenici potvrditi. Stalno je govorio da ne može naučiti nekoga, već da može pomoći da on (učenik) istraži sebe. I kao da u nekim filmovima, na nekim mjestima, gledamo Leeja na privatnim treninzima na kojima pokazuje i objašnjava kako pravilno udariti, kako prenijeti silu, kako izvesti tehniku. Primjer za to nalazimo u isječku serije *Longstreet*, u kojem Lee objašnjava Longstreetu (slijepi inspektor) kako pravilno treba

²⁴⁴ J. Bruce Lee, *Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007., str. 58.

²⁴⁵ J. R. Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do, WA, Seattle, 1959., str. 27.

²⁴⁶ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 175.

²⁴⁷ Gigov, V. Janjić, D. 1980. *Kung-fu film* (I. izdanje), Beograd: IŠRO, 1980., str. 44.

²⁴⁸ Polly, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018. str. 223.

²⁴⁹ *The art of expressing the human body*, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data., 1998., str. 112.

udariti nogom. Nakon objašnjavanja, Lee pokušava objasniti Longstreetu kako uskladiti svoje korake s protivnikovim, kako biti jedna cjelina s njim. Isto tako, u filmu *Enter the Dragon* (*U Zmajevu gnijezdu*), Lee je na početku filma objašnjavao dječaku, kojem je držao privatne satove kung-fua, kako treba udariti. Kada ga nakon dobrog udaranja Lee pita *kako se osjeća*, dječak odgovara: *da razmislim*. Lee ga tada udara rukom po glavi (dobronamjerno) i govori *don't think, feel*, što je poznata njegova rečenica. Slično možemo pronaći u filmu *Way of the Dragon* (*Na zmajevom putu*). U jednoj sceni, Lee u unutrašnjosti restorana pokazuje kineskim radnicima kako udariti pravilno nogom. Prilikom tog pokazivanja, slično kao i u Longstreetu, demonstranti padaju od siline udarca na pod.

Sve što je u filmovima pokazao, izveo i za što se zalagao, sve je to mogao izvesti u stvarnosti. Iza njegova filmskog pokreta stoje godine i godine napornoga rada. Uostalom, to pokazuje i njegov fizički izgled. Svaki *komad* njegova tijela; ruke (žilave i čvrste, izrazito brze, a i na temu njegovih ruku su nastali nekolicina stripova, *Deadly hands of kung fu*), ramena u trokutu, noge također snažne, a svatko tko ga vidi bez majice na prvi pogled, mora vidjeti njegove snažne trbušne mišiće. U čemu je onda razlika između Leeja, Tonyja Jaa, Jet Lija i, recimo, Michaela Jai Whitea? Moramo se svi složiti da i Tony Jaa, i Jet Li i Michael Jai White glume u vrhunskim filmovima, rade izvrsne scene, bore se nevjerovatno. No što je to što bitno razlikuje Leeja od navedenog trojca?

U poučavanju, glumi, pisanju i govoru bio je sposoban izraziti vlastiti proces samootkrivanja. Kao što je i sam govorio, u svojoj borilačkoj vještini i u mediju filma jednostavno je i iskreno izražavao sebe. Površno gledano, to bi se moglo nazvati karizmom, ali tu bismo sposobnost ogoljavanja duše na dubljoj razini trebali nazvati umijećem. (...) Kad vidite Brucea na filmu, znate li instinktivno da je posrijedi istinsko ljudsko biće? Je li taj proces ogoljavanja ono po čemu se Bruce razlikuje od drugih majstora borilačkih vještina i glumaca? Za one koji su ga osobno poznavali, Bruce-glumac bio je isti čovjek kojega smo poznavali u stvarnom životu. U svemu je bio veći od života - na filmu i u stvarnom životu.²⁵⁰

Kada netko ne izražava sebe, on nije slobodan. Prema tome kada se počne boriti, borba stvara metodičke rutine. Uskoro on ponavlja naučene pokrete umjesto da odgovara na zahtjeve situacije²⁵¹.

Sam Bruce Lee rekao je da je *izražavanje sebe* jako teško. No, kako je to on učinio u filmovima?

²⁵⁰ Linda Lee Cadwell, predgovor u: Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007.

²⁵¹ Lee, B. *Tao jeet kune do*, Sportska tribina, Zagreb, 1988., str. 19.

Prije svega, on je jednostavan lik u svojim filmovima... koji prikazuje čovjeka u svakodnevnim situacijama; ljuti se, smije se, vozi auto, šali se s ljudima, ljubomoran je, svađa se, obavlja svakodnevne ljudske potrebe (jede kineske špagete, ide na zahod...). On je skroman, jednostavnog uma, nevin, sramežljiv.

I više od svega, vježba u prostoru u kojem se nađe; u sobi, parku... Stoga su i filmovi puni borbe, ponekad na humorističan način pobjeđuje neprijatelja (The way of the Dragon).

To je razlog zašto se smatra da je Lee jedan. Kad gledamo Leeja na filmu, posebno u borbi, kao da ne stoji ispred kamere, već ispred nas, toliko je uživljen u borbu, kao da je svaka njegova borba na život i smrt. On je slobodan od svega.

6. LIK BRUCEA LEEJA U SJENI KRITIKE

Nakon Leejeve smrti, krenula je njegovo glorificiranje. Počeli su se snimati mnogobrojni filmovi, serije, a od njegovih pokreta i njegova izgleda stvoren je profit. Lee je oživljen jer su filmovi s njim u glavnoj ulozi donosili ogromnu zaradu producenčkim kućama. No, možemo se pitati je li Lee pretjerano eksponiran, kako u medijima, tako i u svim porama ljudskog djelovanja? Je li slavjen više nego je zaslužio? Radi li se doista o fenomenu ili je riječ o prosječnom čovjeku koji je iskoristio trenutak sreće? Nije mi cilj osvrtni se na filmove nakon njegove smrti, jer su to filmovi u kojima ne glumi on.

Bruce Lee je za nekolicinu ljudi prvenstveno glumac, koji bi se u stvarnoj borbi pogubio ili ne bi pokazao ono što pokazuje na filmu te da u kavezu (UFC borba) nema što tražiti.

Lee je glumu smatrao izrazom vlastitog jastva pa ju je nazivao *vidljivom glazbom duše*. Slabije je poznato da je Lee bio glumac prije no što je postao praktičar borilačkih vještina te da je u Hong Kongu snimio osamnaest filmova na kineskom jeziku prije no što je navršio osamnaest godina. S glumom se susretao već u vrlo ranoj dobi.

Gluma je oblik umjetnosti kojim je Bruce bio zaokupljen cijeloga života. Čak i nakon što je istinski *uspjao* u tom poslu te do 1973. godine postao najtraženija osoba u filmskoj industriji, i dalje je kupovao knjige o umijeću i vještini glume i snimanja filmova u nastojanju da produbi svoje razumijevanje te razvije sposobnost ne bi li postao, njegovim riječima, *uspješan majstor izražavanja*²⁵².

Sam će se zapitati:

Što je jedan glumac? Nije li on zbroj svega što jest - njegova razina razumijevanja, njegova sposobnost da očara publiku jer je stvaran u izražavanju svojih osobnih osjećaja prema onome što je zahtijevala scena? Takve umjetnike možete uočiti od onih običnih. Amerikanci imaju riječ za to, zovu je karizma. Ono što vidite na ekranu je ukupni zbroj njegove razine razumijevanja, njegovog ukusa, njegovog obrazovanja, njegovog intenziteta itd.²⁵³

No, je li Lee najprije glumac?

Prvenstveno, riječ je o majstoru kung-fua, filmskoj zvijezdi, legendi i predmetu manipulacije pojedinca²⁵⁴. Prvi koji je majstorstvo u poznavanju nunchaku, i nekih srodnih vještina, prenio

²⁵² Little, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb, 2007. str. 254.

²⁵³ Lee, B. *Jeet Kune Do, Bruce Lee's commentaries on the martial way* (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston, 1997., str. 387.

²⁵⁴ Gigov, V. Janjić, D. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd, 1980., str. 24.

na filmsko platno, i to s najvišim dometom. Također, pionir u razvoju i širenju borilačkih vještina diljem svijeta²⁵⁵, koji je htio pokazati gledateljima diljem svijeta svoj pogled, shvaćanje borilačkih vještina, života i kulture koju je iskusio u svom kratkom životu. Što je to što još izdvaja Leeja od drugih glumaca?

Radi kvalitetniji, kreativniji, individualniji, atraktivniji, valja reći i mnogo bolji kung-fu od ostalih glumaca i to je sigurno jedan od razloga što je uspio ne da bude ne *primus inter pares*, već *jedini koji se kvalitetno održao na vrhu*²⁵⁶.

Spojivši zapadnjačku koreografiju izbacivanja u tučnjavama u baru te precizne i dotjerane tehničke razmjene borbe Hong Konga, Lee je napravio unikatnu borbenu koreografiju. Njegove borbe sadrže mnoge prepoznatljive (ili, za određenu publiku, egzotične) kung-fu pokrete, ali su izvedeni s jedinstveno uvjerljivom injekcijom strasti, snage, grubosti i, doista, opipljivog nasilja.²⁵⁷

Nadalje, on je (bio) *unlike anyone I (or any of us) had seen*²⁵⁸, *Kung-fu movie star*²⁵⁹, ikona borilačkih vještina, najpoznatiji borilački umjetnik svih vremena²⁶⁰, *vanserijski majstor*²⁶¹.

Osim toga, Lee je za mnoge kulturna ikona, poput Marilyn Monroe, Elvisa Presleya, Jamesa Deana, jer je otišao prerano, sa samo trideset tri godine, upravo kao holivudske zvijezde čije su kvalitete zamrznute i pojačane njihovom ranom smrću. U tom kontekstu, Leejeva je smrt uvijek bila dio njegove aure²⁶².

Kao što je rekao jedan, nikad neće biti drugi Bruce Lee. Nevjerojatna brzina. Lee je posjedovao i određenu karizmu te impresivan razvoj mišića. Uz to, on je *great fighter, great actor, and a great man*²⁶³, *just the only one*²⁶⁴.

Jim Kelly za njega će reći da je *absolutely unbelievable guy*, a u nastavku nastavlja, *but Bruce Lee was untouchable*. Ili još bolje, Brett Ratner, filmski direktor napisat će: *Unique persona, unique style, individuality*.

²⁵⁵ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee*, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 7.

²⁵⁶ Gigov, V., Janjić, D. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd, 1980., str. 27.

²⁵⁷ Bowman, P. *Beyond Bruce Lee*, Chasing the Dragon through film, Philosophy and Populare Culture, Wallflower Press, London & New York, 2013., str. 8.

²⁵⁸ D. *The Tao of Bruce Lee*, A Martial Arts Memoir, Harmony Books, New York, 2000., str. 4.

²⁵⁹ Miller, D. *The Tao of Bruce Lee*, A Martial Arts Memoir, Harmony Books, New York, 2000., str. 52.

²⁶⁰ Vorel, J., Sinacola, D. *The 100 best martial arts movies of all time*, 2021., dostupno na: <https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> (06.01.2022.)

²⁶¹ Gigov, V., Janjić, D. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd, 1980., str. 26.

²⁶² Steenberg, L. *Bruce Lee as gladiator: Celebrity, vernacular stoicism and cinema*, 2019., str. 355.

²⁶³ (youtube <https://www.youtube.com/watch?v=nB1DeEa4xLw> – pristup 30. 1. 2022.)

²⁶⁴ Jean Claude Van Damme.

I ne samo to. Lee je vježbao fanatički i postao zreli filozof, tehničar i novator u borilačkim vještinama. Stoga, on je bio daleko više od toga (glumca), misionar i prorok borilačkih vještina. Ante Nobilo govori sljedeće:

*Brucea Leeja sam instinktivno prihvatio još tamo 1974. godine, kada sam prvi put posjetio Sjevernu Ameriku, ali i danas, nakon 35 godina, smatram da je njegova povijesna uloga u razvoju borilačkih sportova u potpunosti nesporna. Mogao bih čak reći da razvoj borilačkih sportova možemo povijesno podijeliti na razdoblje do Brucea Leeja i nakon njegove pojave.*²⁶⁵

Za mnoge je Lee bio najveći. Mogao je udarati rukom jednako brzo kao bilo koji boksač lake kategorije, približiti se s udaljenosti od pet stopa poput olimpijskog mačevaoca i udariti snažno kao boksač srednje kategorije. A mogao je i vezati ruke na načine koji su mu dopuštali da vas udara po želji dok vi niste bili u stanju uzvratiti udarac. Bez obzira na koji način pokrenete ruke, njegove se ruke zalijepe za njih poput ljepila, a što više sile koristite, njegove ruke se bolje zalijepe za vas²⁶⁶.

Lee je još uvijek i vlasnik nekoliko svjetskih rekorda postavljenih još sredinom prošloga stoljeća. Za časopis Time on je jedan od najutjecajnijih ljudi 20. stoljeća. Sada se u kineskoj četvrti Los Angelesa nalazi 7-metarski kip Brucea Leeja.²⁶⁷

Peter Payne²⁶⁸ smatra da Lee treba biti uzor za sve nas, ne po svojoj vještini ili ličnosti, već upornom naglašavanju osobnog izučavanja i otkrivanja da uči od drugih, a ne da se uhvati u zamku klasičnih autoriteta majstora borilačkih vještina.

Svoje mišljenje o Leeju reći će i njegovi studenti:

Bruce had great inner strength, or chi. You locate the core of your body—two inches below your navel—and it's a sort of arealization that everything comes from there. Sort of like the axis of the wheel of your car, where even a short turn of the axle can rotate the entire circumference of the wheel. It's like an adrenaline flow that you can tap into in emergency situations. He could just call for that energy at will. Taky Kimura (student of Bruce Lee)

Bruce taught many Japanese and American students. But, being Chinese, I was able to absorb his philosophy perhaps a little more easily than most. He talked about T'ai Chi, Yin-Yang, hardness and softness, the philosophy of Lao-tzu, and soon. He was an ardent student of all

²⁶⁵ Nobilo, A. *Još se i danas sjećam svih dijaloga iz njegovih filmova*, Jutarnji.hr, 2019., dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/jos-se-i-danas-sjecam-svih-dijaloga-iz-njegovih-filmova-2834729> – pristup 5. 9. 2022.

²⁶⁶ J. R. *Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do*, WA, Seattle, 1959., str. 20.

²⁶⁷ Dom – Blog, dostupno na: <https://hr.weblogographic.com/bruce-lee-vs-chuck-norris> - pristup 8. 1. 2021.

²⁶⁸ Payne, P. *Borilačke vještine* (Duhovna dimenzija), Diorama, Zagreb, 1999., str. 51.

sorts of philosophy and was very much interested in Lao-tzu and believed in the phrase "Using no way as way, having no limitation as limitation. "I would always marvel after every lesson I had with Bruce because each lesson was like a philosophy in action. He wasn't just talking about "punch this" or "punch that" on a mechanical or physical level. He was always talking about the philosophical part that underlined it. For instance, the Yin-Yang, or the "water principle": he would place that principle clearly in your mind and then implement that principle into your action. This was a different approach to martial-arts instruction. We studied philosophy with Bruce because he had philosophy as his underlying theme and direction. He was really my mentor in showing the linkage between philosophy and martial art. They're inseparable.

(Daniel Lee, student of Bruce Lee)²⁶⁹

²⁶⁹ Oba citata prema Little, 2016: XXXII (predgovor)

ZAKLJUČAK

Analiziravši filmove i knjige Bruce Leeja i knjige o njemu, doista se može reći da sam još više naučio o filozofiji borbe i filozofiji borilačke vještine koju je Lee osmislio.

Lee je glumio u pet filmova koji su karakterizirani kao kung-fu filmovi te značajno doprinio utjecaju na daljnji razvoj istih filmova i pogurao određene glumce u Hoolywoodu kao što su Jackie Chan, Jet Li i drugi.

Prije svega, Lee je razvio svoju osobnost kroz neprestan rad (kako fizički tako i psihički) te kontinuirano promišljanje i razmišljanje o svojim postupcima, praćenju i načinu borbe kroz razne aspekte borilačke vještine. Svoj rad bilježio je i uspoređivao rezultate, pratio te zaključio da je najbolji stil onaj bez stila, stil koji se može prilagoditi svakom borilačkom stilu, a to je u njegovu slučaju Jeet Kune Do.

Ako pogledamo na sav kinematografski rad i na mnoštvo filmova, pretpostavljam da možemo zamisliti sveukupnost svih kung-fu i wuxia filmova, da možemo zamisliti mnoštvo besprijekornih poteza i pokreta u tim filmovima, izvanredno odigranih uloga u tim svim filmovima, glumaca, prelijepih krajeva, iznimno dobrih priča u tim filmovima. Možemo li to zamisliti? Vjerujem da možemo. Probajmo to sada isto zamisliti, ali bez Brucea Leeja? Mislim da to ne možemo. Smatram da je Bruce Lee dao novu dimenziju kung-fu filmovima, a to je izražaj vlastitosti.

Gledajući neke borce današnjice poput Naoya Inoe, Manyja Paquaa, Israela Adesaniu. Svi će oni reći da su imali inspiraciju negdje. Naoyu Inoe netko je prozvao japanski Bruce Lee zbog izgleda i načina borbe. Ne može nitko biti poput Leeja, niti se može uspoređivati s njim. On je jedinstvena pojava, ali to ne znači da se ne može vježbati prema njegovim formulama i obrascima, da se ne može otkrivati sebe kako bi to on rekao.

Ovaj diplomski rad uspio je prodrijeti u bit, a to je analizirati Leejev način borbe, a onda te načine oprimjeriti kroz pet filmova. Lee pažljivo bira vrijeme napada, bira kojim će načinom napasti (pet načina) te koji će dio protivnikova tijela napasti i kojim dijelom (rukama, nogama). Također, za njega ne postoji riječ ja u borbi jer je on potpuno stopljen s protivnikom. Nadalje, Lee oslobađa svoj um od misli, prazni ga kao što treba isprazniti šalicu da bi se u nju mogao naliti čaj te takav um donosi izražaj punog ljudskog bića, borca kakav je bio Lee. Lee se pokazao u radu kao onaj tko je slijedio svoj cilj, htio je biti najpoznatiji kineski glumac svih vremena, i to je doista i uspio. Medij filma mu je to omogućio, ali i njegova sposobnost, ne zaboravimo to. Također, on je podučavao mnoge druge poznate glumce i glazbenike, redatelje. Velika zasluga ide Leeju što je otvorio vrata UFC-a te omogućio mnogim borcima današnjice

da pokažu svoje sposobnosti u kavezu. No, najveća zasluga je što je izražavajući sebe u borbi, u filmovima, doprinio tome da danas milijuni djece i odraslih vježba borilačke vještine, a ne sjede recimo za računalom ili se odaju alkoholu i drogama.

Ako moram još nešto napomenuti, onda bih mogao dodati. Zašto upravo Bruce Lee? Jer je mnogima promijenio način života i pogled na borilačke vještine.

LITERATURA

1. ALTMAN, R. *A Semantic/Syntactic Approach to Film Genre*, Source: Cinema Journal, Vol. 23, No. 3 (Spring, 1984), pp. 6-18 Published by: University of Texas Press on behalf of the Society for Cinema & Media Studies, 1984., dostupno na: https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/230577/mod_resource/content/0/Syntactic%20Approach%20to%20Film%20Genre.pdf (pristup 15. 8. 2022.)
2. BARROWMAN, K. *Bruce Lee and the Perfection in Martial Arts* (Studies), An Exercise in Interdisciplinarity, Martial Arts studies, 8, 5-28. 2019.
3. BERČIĆ, B. *Filozofija: svezak prvi*. Ibis grafika. Zagreb 2012.
4. BOWMAN, P. *Theorizing Bruce Lee: Film-Fantasy-Fighting-Philosophy*, Rodopi, Amsterdam-New York 2010.
5. BOWMAN, P. *Beyond Bruce Lee, Chasing the Dragon through film*, Philosophy and Pop Culture, Wallflower Press, London & New York 2013.
6. BOWMAN, P. *The Martial Arts Supremacy: Action Film and Fight Choreography*, in: A Companion to the Action Film (edited by James Kendrick) (pp.227-240) Wiley Blackwell. 2019.
7. CHUN, Y. *116 Wing Tsun dummy techniques as demonstrated by grandmaster Yip Man*, Leung's publications, Hong Kong 1981.
8. DESSER, D. *The martial arts film in the 1990s*, in Film genre 2000: New critical essays, edited by Wheeler Winston Dixon. Albany, NY: SUNY, 2000.
9. DONOHUE, J. *Warrior Dreams, The martial arts and the American imagination*, Praeger: GridFreed LLC. 1994.
10. FILIPOVIĆ, V., *Novija filozofija Zapada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1983.
11. FRANCIS, A. *10 Best Martial Arts Movies of The 70's*, Ranked, *Screenrant*, October 4, 2020., dostupno na: <https://screenrant.com/best-70s-martial-arts-movies-ranked/> - (pristup 30. 8. 2022.)
12. FROMM, E. *Imati ili biti?* August Cesarec, Zagreb 1984.
13. GIGOV, V., JANJIĆ, D. *Kung-fu film* (I. izdanje), IŠRO, Beograd 1980.
14. GLOVER, J. R. *Bruce Lee between Wing Chun and Jeet Kune Do*, WA, Seattle 1959.
15. HEIDEGGER, M. 1927./1985. *Bitak i vrijeme*. Naprijed, Zagreb 1927./1985.
16. HAMMOND, J. 2006. *The History of Collegiate Wrestling*. Stillwater, Oklahoma: National Wrestling Hall of Fame and Museum, dostupno na: wrestlingstats.com/book/NCAA%20History%20Supplement.pdf (pristup 25. 8. 2022.)

- 17.IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology”, Vol. 19, no. 4 (2019), pp. 22–35.
- 18.INOSANTO, D. *Jeet Kune Do: The Art and Philosophy of Bruce Lee*, Know How Publishing, Los Angeles 1980.
- 19.JENNINGS, G. Bruce Lee and the Invention of Jeet Kune Do: The Theory of Martial Creation. *Martial Arts Studies* 8, 60-72.. 2019.
- 20.JEET KUNE DO, *Martial arts of the world*, An Encyklopedia, Volume One: A-Q, Edited by Thomas A. Green, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2001.
- 21.KANT, I. *Kritika čistog uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984.
- 22.KIERKEGAARD, S., *Strah i drhtanje*, Verbum, Zagreb 2000.
- 23.KINDER, M., Playing with power in movies, television, and video games, *From Muppet babies to Teenage Mutant Ninja Turtles*, Berkeley-Los Angeles-Oxford: University of California press, Berkeley-Los Angeles, 1991., dostupno na: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft4h4nb22p&brand=ucpress> (pristup 25. 2. 2022.)
- 24.LEE, B., UYEHARA, M., *Bruce Lee Metoda borbe* (I. osnovne vježbe), Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, Zagreb 1983.
- 25.LEE, B., UYEHARA, M. *Bruce Lee Metoda borbe* (2. vježbanje tehnike), Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, Zagreb 1983.
- 26.LEE, B., UYEHARA, M., *Bruce Lee Metoda borbe* (4. tehnika samoobrane), Novinarsko-nakladnička organizacija Sportska tribina, Zagreb 1990.
- 27.LEE, B., *Jeet Kune Do*, Bruce Lee's commentaries on the martial way (Edited by John Little), Charles E: Tuttle Co, Inc. Boston 1997.
- 28.LEE, B. *Tao Jeet Kune Do*, Sportska tribina, Zagreb 1988.
- 29.LEE, B., *Striking thoughts*, Bruce Lee's wisdom for daily living, (edited by John Little), Tuttle Publishing, 2002., dostupno na: https://eddierockerz.files.wordpress.com/2020/11/striking-thoughts_-bruce-lees-wisdom-for-daily-living-pdfdrive.com-.pdf (pristup 20. 8. 2022.)
- 30.LEE, S. *Bruce Lee: Budi voda, moj prijatelju*, Planetopija, Zagreb 2021.
- 31.LIN, W. *T'ien Shan P'ai Kung Fu*, Mladost, Zagreb 1979.
- 32.LITTLE, J. *Bruce Lee, Umjetnik života*, Biblioteka, Zagreb 2007.
- 33.LITTLE, J. *The art of expressing the human body*, Library of Congress Caraloging-in-Publication Dara., 1998.

34. LITTLE, J. *The Warrior Within: The Philosophies of Bruce Lee* to better understand the world around you and achieve a rewarding life, Chicago: Contemporary books, Chicago 1996.
35. KANT, I., *Kritika čistoga uma*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1984., pdf izdanje Dostupno na: <https://filozofijagsm.files.wordpress.com/2021/04/kant-kritika-cistoga-uma.pdf> (pristup 10. 10. 2022.)
36. LUKITSH, J. *Electric Shadows: The Secret History of Kung Fu Movies*, Red Lantern productions. 2013.
37. Martial Arts Films URL: <https://www.encyclopedia.com/arts/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/martial-arts-films> (pristup 20.2. 2022.)
38. MILLER, D. *The Tao of Bruce Lee, A Martial Arts Memoir*, Harmony Books, New York 2000.
39. NJEGIĆ, M. *U Zmajevom gnijezdu: Kung-fu za vječnost*, FILM & TV CINEMARK RETRO(PER)SPEKTIVA, Slobodna Dalmacija, 2021., dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/kultura/film-tv/u-zmajevom-gnijezdu-kung-fu-za-vjecnost-1124828> (pristup 16. 7. 2022.)
40. NOBILO, A. 2009. *Još se i danas sjećam svih dijaloga iz njegovih filmova*, dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/jos-se-i-danas-sjecam-svih-dijaloga-iz-negovih-filmova-283472> (pristup 12. 8. 2021.)
41. PAYNE, P. *Borilačke vještine* (Duhovna dimenzija), Diorama, Zagreb 1999.
42. PHILIPPS, S. E. *Zen budizam*, Zagrebačka naklada, Zagreb 2000.
43. PLATON, Fedar (1996.), preveo Miloš N. Đurić, prema izdanju Narodne knjige Alfa, Dostupno na: <https://tesla.rcub.bg.ac.rs/~mrsasha/tekstovi/fedar.html> (pristup 13.08. 2022.).
44. PÖGGELER, O., *Heidegger u svom vremenu*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2005.
45. POLLY, M. *Bruce Lee: A life*, Simon & Shuster, 2018.
46. POLLY, M. *Every Bruce Lee movie, ranked from worst to best*, Vulture, July 29, 2019., dostupno na: <https://www.vulture.com/article/every-bruce-lee-movie-ranked-from-worst-to-best.html> – (pristup 12. 8. 2021)
47. RELJA, H. Tomistička filozofija 2. dio. Split: Filozofski fakultet Split. 2016.
48. RODRIGUEZ-SANCHEZ, A. R., *The Inheritance of the Little Dragon: Contributions to the Concept of the Combat Duel in the Work of Bruce Lee*, Ido Movement for Culture, Journal of Martial arts Anthropology, 2019, vol. 19, no. 4 (2019), pp. 22-35.

49. SATO, T. *Currents in Japanese cinema: Essays by Tadao Sato* by Gregory Barrett Review by: Audie Bock, *The Journal of Japanese Studies*, [Vol. 9, No. 2 \(Summer, 1983\)](#), pp. 359-363 (5 pages) Published By: The Society for Japanese Studies
50. STEENBERG, L. *Bruce Lee as gladiator: Celebrity, vernacular stoicism and cinema*, 2019.
51. STRIEBLE, D., *Fight Pictures: A History of Boxing and Early Cinema*, University of California Press, Berkeley 2008.
52. SUZUKI, D. T. *Uvod u zen budizam*, Planetopija, biblioteka Quantum, Zagreb 2018.
53. THOMAS, B. *Bruce Lee: Fighting spirit*, The classic biography, completely revised and updated (electronic edition), Sidgwick&Jackson, London 2012. (<https://feismo.com/doc-viewer>)
54. TZU, L. *Tao Te Ching*, Planetopija, biblioteka Quantum, Zagreb 2020.
55. Sakasegawa, Ryosuke. "Judo/Supply of Instructors Cannot Meet Sudden Demand." *Asahi Shimbun*, April 05, 2012., dostupno na: http://ajw.asahi.com/article/behind_news/sports/AJ201204050059 (pristup 15.01.2022.)
55. SINACOLA, D., VOREL, J. *The 100 best martial arts movies of all time*, 2021., Dostupno na: <https://www.pastemagazine.com/movies/the-100-best-martial-arts-movies-of-all-time/> (pristup 06.01.2022.)
56. WATTERSON, J. How Enter the Dragon became a martial arts phenomenon, *The Irish times*, March 2021., dostupno na: <https://www.irishtimes.com/sport/how-enter-the-dragon-became-a-martial-arts-phenomenon-1.4496059> (pristup 13. 8. 2021.)

Internetski izvori:

<https://slobodnadalmacija.hr/kultura/film-tv/odlazak-glumca-bahatog-bradonje-s-oziljkom-kojemu-je-bruce-lee-slomio-nekoliko-rebara-a-poruka-je-daske-ne-uzvracaju-udarac-1164203> - (pristup 16. 7. 2022.)